

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Lina Johansson

Skandiafallen
– en analys av straffets syften och
verkningar vid grova trolöshetsbrott

Examensarbete
30 poäng

Handledare
Helén Örnemark Hansen

Ämnesområde
Straffrätt

Termin
VT 2007

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRKORTNINGAR	5
1 INLEDNING	6
1.1 Bakgrund	6
1.2 Syften och frågeställningar	7
1.3 Metod och material	8
1.4 Disposition	9
2 TROLÖSHET MOT HUVUDMAN	11
2.1 Lagstiftningen	11
2.2 Straffstadgandets bakgrund	11
2.3 Trolöshetsbrottets rekvisit	13
2.3.1 De objektiva rekvisiten	13
2.3.1.1 Äliggande på grund av förtroendeställning	13
2.3.1.2 Missbruk av förtroendeställning	15
2.3.1.3 Skada	17
2.3.2 Det subjektiva rekvisitet	19
2.4 Grovt brott	20
2.5 Trolöshet mot huvudman som ekobrott	23
2.6 Brottslighetens omfattning	26
2.7 Brottets påföljd	28
2.7.1 Påföljder och andra sanktionsformer	28
2.7.2 Påföljdspraxis	29
2.7.2.1 Straffvärde	29
2.7.2.2 Straffmätning och påföljdsval	31
2.7.3 Påföljdsstatistik	33
3 SKANDIAFALLEN	36
3.1 Skandiafallet I	36
3.1.1 Bakgrund	36
3.1.2 Yrkanden m.m.	37
3.1.3 Tingsrättens bedömning	39
3.1.3.1 Skuldfrågan	39

3.1.3.2	Påföljdsfrågan	41
3.1.4	Hovrättens bedömning	41
3.2	Skandiafallet II	42
3.2.1	Bakgrund	43
3.2.2	Yrkanden m.m.	44
3.2.3	Tingsrättens bedömning	45
3.2.3.1	Skuldfrågan	45
3.2.3.2	Påföljdsfrågan	47
3.2.4	Hovrättens bedömning	47
3.2.4.1	Skuldfrågan	47
3.2.4.2	Påföljdsfrågan	48
3.3	Kommentarer	48
3.4	Analys	50
4	STRAFFET	54
4.1	Straffets syften	54
4.1.1	Brottsprevention	55
4.1.1.1	Allmänprevention	55
4.1.1.2	Individualprevention	56
4.1.2	Nyklassisk straffrättsideologi	58
4.1.2.1	Proportionalitet	58
4.1.3	Humanitet	60
4.2	Straffrättsideologiska problem och avvikelser	61
4.3	Straffrättsideologiska tendenser	63
4.4	Straffet och trolöshetsbrottet	65
4.5	Sammanfattning	67
5	REPARATIV RÄTTVISA	68
5.1	Bakgrund	68
5.2	Den reparatoriska ideologin	69
5.2.1	Grundläggande värden	69
5.2.2	Processen	70
5.2.3	Resultatet	72
5.3	Reparativ rättvisa och bestraffning	73
5.4	Reparativ rättvisa och ekonomisk brottslighet	77
6	ANALYS	79
6.1	Skandiafallen som utgångspunkt	79
6.2	Straffets syften och verkningar	80
6.2.1	Avskräckning och moralbildning	80

6.2.2	Proportionell vedergällning , humanitet och repressionsnivå	82
6.2.3	Straffet och det allmänna rättsmedvetandet	83
6.3	Ett reparativt förhållningssätt	85
6.3.1	Retributiva och reparativa syften	85
6.3.2	Den reparativa rättvisans möjligheter och begränsningar	86
6.4	Slutsatser och avslutande kommentarer	89
BILAGA A		91
BILAGA B		94
BILAGA C		96
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING		97
RÄTTSFALLSFÖRTECKNING		101

Summary

In recent years there has been much attention paid to corporate scandals, and in the Swedish media the Skandia incidents have become a serial as, years after the incidents was revealed, sentences are passed on those involved in the scandal. The former president and vice president of the joint-stock company Skandia were both prosecuted for the economic crime gross breach of faith committed by an agent against his principal (hereinafter breach of faith) regulated in the Swedish Penal Code 10:5. By the district court both were found guilty; the president for having abused his position of trust when, without the knowledge of the board, signing a bonus agreement worth more than 150 million Swedish crowns and thereby injuring Skandia, and the vice president for having abused his trust by making Skandia pay for renovations of flats that should have been paid by the tenants themselves. Later, the court of appeal found the president not guilty and reduced the vice president's sentence to one and a half years' imprisonment. Yet, according to Swedish standards this is quite a severe sentence. I believe that it is important to remember what we want to achieve with punishment and to evaluate how far we get in our efforts, and even more so when we talk about these kinds of severe sentences. Therefore the main purpose of this thesis is to analyse how prison sentences for gross breaches of faith achieve the aims of punishment, as these aims are expressed in the preparatory work and legal literature. The Skandia cases are used as examples of such sentences, which means that another question to be answered is how the sentences in the Skandia cases corresponds with earlier gross breach of faith-cases. Thirdly, this thesis deals with the social and ideological movement restorative justice and its potential when it comes to achieving not only the aims of restorative justice itself, i.e. restitution and vindication to the victim, but the aims of retributive justice, proportionate retribution and crime prevention, as well.

I argue that the Skandia cases in much are typical examples of earlier gross breach of faith-cases, regarding the sentences as well as the age, gender, social status and positions (presidents and vice presidents of joint-stock companies) of the prosecuted persons. I also suggest that neither the present criminal system, nor the restorative justice process, manages to fully achieve the aims of punishment in gross breach of faith-cases. Retributive justice fails in achieving public deterrence, since the risk of getting detected and sentenced is much too low. For a rational actor it might then still be rational to be a criminal, especially considering the moral environment that some companies provide, but also considering the apparent lack of victims. The public opinion also seems to wish more severe sentences for acts of violence than for economic crimes with its mostly very abstract victims. Altogether, this implicates a need of discussion on whether the sentences for gross breaches of faith are too severe, at least compared to sentences for other kinds of offences. Here, restorative justice could provide some help. Though restorative justice fails to achieve proportionality between the offence and

the sanction and also fails to uphold legal security, the process does give indirect victims, such as shareholders and customers, a more important role than retributive justice does. This might lead to awareness that somebody is getting harmed by actions, though they seemingly lack victims. Both public opinions and offenders could then be affected, which might lead us to achieve increased crime prevention and a public legal conscience more in accordance with the courts' sentences in breach of faith-cases like the Skandia cases.

Sammanfattning

De senaste åren har stora företagsskandaler fått mycket uppmärksamhet. I svenska medier har man kunnat följa Skandiaaffären, och de rättsprocesser som förts med anledning av denna, flera år efter avslöjandet av oegentligheterna. Både Skandias före detta verkställande direktör och vice verkställande direktör åtalades för ekobrottet grov trolöshet mot huvudman (10:5 brottsbalken). Tingsrätten fann dem båda skyldiga; VD:n för att ha missbrukat sin förtroendeställning genom att underteckna ett avtal som innebar större bonusutbetalningar än vad styrelsen godkände, vilket skadat Skandia med ca 150 miljoner kronor, och vice VD:n för att ha missbrukat sin förtroendeställning genom att attestera en falsk faktura som innebar att Skandia betalade kostnader för lägenhetsrenoveringar som egentligen skulle betalas av hyresgästerna själva. Den före detta VD:n friades senare i hovrätten, som också sänkte straffet för den före detta vice VD:n till fängelse ett år och sex månader. Även detta är dock med svenska mått mätt ett ganska hårt straff. Enligt min mening är det alltid viktigt att hålla i minnet vad det är vi vill uppnå med straffet och att utvärdera om dessa syften uppnås, och detta gäller naturligtvis i ännu högre grad då det rör sig om sådana relativt långa fängelsestraff som det här är fråga om. Därför är det huvudsakliga syftet med denna uppsats att analysera hur sådana fängelsestraff som ofta ådöms för grova trolöshetsbrott lever upp till straffets syften som de uttrycks i förarbeten och doktrin. Skandiafallen används här som exempel på grova trolöshetsfall, vilket innebär att också frågan hur väl Skandiafallen stämmer överens med tidigare grova trolöshetsfall måste besvaras. En tredje fråga som behandlas i uppsatsen handlar om den sociala och ideologiska rörelsen reparativ rättvisa (restorative justice) och dess möjligheter att uppnå inte bara de egna värdena, vilka främst är gottgörelse och återupprättelse för brottsoffer, utan även retributiva syften som proportionell vedergällning och allmänprevention.

I uppsatsen argumenteras för att Skandiafallen till stor del är typexempel på grova trolöshetsfall, såväl avseende utgången och påföljdsbestämningen som avseende de tilltalades ålder, kön, sociala status och position inom företaget. Uppsatsen visar också att varken det nuvarande straffsystemet eller den reparativa processen klarar av att helt uppnå straffets syften i fall som Skandiafallen. Den retributiva rättvisan misslyckas med att avskräcka allmänheten från att begå denna typ av brott eftersom upptäcktsrisken är alltför låg. För en rationellt handlande person kan det därför verka mer rationellt att begå brottet än att avstå, särskilt med tanke på att det i vissa företag tycks vara moraliskt godtagbart, men också för att det inte tycks finnas några enskilda brottsoffer som lider skada. Denna sista aspekt verkar ha stor betydelse för allmänhetens syn på straff och medför att fler vill se strängare straff för våldsbrott än för ekobrott. Sammantaget anser jag att detta talar för att man bör diskutera straffen för grova trolöshetsbrott och huruvida dessa straff är strängare än nödvändigt, eller åtminstone alltför

stränga i förhållande till annan typ av brottslighet. Till denna diskussion kan det reparativa förhållningssättet bidra. Visserligen misslyckas den reparativa processen med att uppnå proportionalitet mellan brott och sanktion samt med att upprätthålla krav på till exempel rättssäkerhet, men den reparativa rättvisan ger större utrymme för indirekta enskilda brottsoffer, som aktieägare och konsumenter, vilket kan öka medvetenheten om att det alltid finns enskilda som drabbas av brottet. Detta kan i sin tur kanske leda till en något ökad allmänprevention och ett allmänt rättsmedvetande som mer är i överensstämmelse med de av domstolarna ådömda straffen.

Förkortningar

AFS	Skandia Assurance and Financial Services
BrB	Brottsbalken (1962:700)
BRÅ	Brottsförebyggande rådet
DN	Dagens Nyheter
FN	Förenta Nationerna
HD	Högsta domstolen
NJA	Nytt juridiskt arkiv, avd. I
NTfK	Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab
Prop.	Proposition
RF	Regeringsformen (1974:152)
RH	Rättsfall från hovrätterna
RÅSOP	Riksåklagarens särskilda arbetsgrupp för utredning av brott inom bank- och finansvärlden
SFS	Svensk författningssamling
SOU	Statens offentliga utredningar
SR	Sveriges Radio
SRK	Straffrättskommittén
SvJT	Svensk Juristtidning
TR	Tingsrätt(en)
UDHR	(Universal Declaration of Human Rights) Förenta Nationernas allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna

1 Inledning

1.1 Bakgrund

I maj 2003 tillsattes en oberoende utredningsgrupp med uppgift att granska vissa eventuella missförhållanden i försäkringsaktiebolaget Skandia och i förhållandet till dess dotterbolag Livförsäkringsaktiebolaget Skandia (Skandia Liv). Den granskningsrapport som utredningen presenterade i september samma år gav uttryck för stark kritik riktad mot personer i Skandias högsta ledning. Framför allt rörde sig kritiken om förmåner som dessa befattningshavare åtnjutit i form av bonusersättningar och lyxrenoveringar av lägenheter. I rapporten redogjordes för incitamentsprogram som inte i alla delar hade redovisats för och godkänts av styrelsen. Mot den tidigare VD:n Lars-Eric P. riktades allvarlig kritik då han till synes utan styrelsens godkännande ingått tilläggsavtal samt tagit bort taket för ett av incitamentsprogrammen. Dessutom hade enligt rapporten flera befattningshavare, bland dem Ola R. som var Skandias personalchef och tillika VD för Skandia Liv, tilldelats hyreslägenheter vilka varit föremål för omfattande renoveringar som sträckt sig långt utöver vad som är att anse som sedvanligt underhåll. Utredningen fann att kostnaden för dessa överrenoveringar, som befattningshavarna själva skulle ha stått för, felaktigt hade påförts Skandia. Enligt utredningen hade personer i den högsta ledningen uppträtt djupt oetiskt och eventuellt till och med brottsligt.¹ I oktober 2003 inleddes en förundersökning mot Lars-Eric P. och Ola R. samt ytterligare en före detta chef i Skandia. Cheferna misstänktes ha gjort sig skyldiga till grov trolöshet mot huvudman (10 kap. 5 § BrB), då de genom att missbruka sina förtroendeställningar ansågs ha skadat Skandia.

Lars-Eric P. och Ola R. dömdes i tingsrätten till vardera två års fängelse. I hovrätten sänktes Ola R:s fängelsestraff till ett år och sex månader, medan Lars-Eric P. helt friades. De straff som ådömdes i tingsrättsdomarna, två års fängelse, samt Ola R:s dom i hovrätten, ett år och sex månader, är med svenska mått mätt relativt långa fängelsestraff. En, enligt min mening, naturlig följdfråga är då vad man egentligen hoppas och tror sig kunna åstadkomma med dessa straff. Fyller sådana fängelsestraff i fall som de här den funktion som det var tänkt? Denna fråga är viktig att ställa sig, inte minst eftersom statistiken visar på att fler och fler trolöshetsbrott anmäls, vilket i sin tur troligtvis kommer att leda till fler fällande domar och fler fängelsestraff. Frågor som rör trolöshetsbrottet tycks vara mer aktuella än någonsin, bara en vecka innan Lars-Eric P. fick sin friande hovrättsdom i december 2007 dömdes till exempel två före detta chefer i HSB Malmö till fängelse ett år och sex månader för grov trolöshet mot huvudman. Frågor rörande hur och varför vi straffar är dessutom enligt min mening ständigt aktuella.

¹ Granskningsrapport, Försäkringsaktiebolaget Skandia (Publ), 23 november 2003.

1.2 Syften och frågeställningar

Antalet grova trolöshetsbrott som leder till åtal och fällande dom är inte särskilt stort och det är därför svårt att se en entydig påföljdspraxis. Den praxis som finns tyder dock på att fängelse är en påföljd som ofta aktualiseras vid grova trolöshetsbrott. Av påföljdsstatistiken kan man dessutom utläsa att de fängelsestraff som ådöms inte sällan är ganska långa. Det huvudsakliga syftet med denna uppsats är att undersöka hur dessa förhållandevis långa fängelsestraff för grov trolöshet mot huvudman lever upp till de syften som straffet skall uppnå enligt motiven till det svenska påföljdssystemet. Jag har valt att behandla det grova trolöshetsbrottet som en del av den ekonomiska brottsligheten. Skälen härför är dels att jag anser att det grova trolöshetsbrottet har flera av de särskiljande drag som den ekonomiska brottsligheten brukar tillskrivas, dels att brottet kan belysas ur fler och andra aspekter än om man ser det som endast ett traditionellt förmögenhetsbrott. Det grova trolöshetsbrottets karaktär av ekobrott blir särskilt tydlig då man ser till brott som begås mot större juridiska personer, till exempel Skandia.

Utgångspunkt för analysen är således Skandiafallen - domarna mot Skandias före detta chefer Lars-Eric P. och Ola R., här benämnda Skandiafallet I och II - vilka används som exempel på domstolarnas bedömningar och påföljdsbestämningar vid grova trolöshetsbrott. För att dessa fall skall kunna användas som exempel på påföljdsbestämningen vid grova trolöshetsbrott måste också undersökas hur väl utgången och påföljdsbestämningen i Skandiafallen stämmer överens med påföljder som tidigare har dömts ut för denna typ av brott.

Slutligen har uppsatsen också till syfte att undersöka om det är möjligt att med ett mer reparativt förhållningssätt, så kallad reparativ rättvisa eller ”restorative justice”, tillgodose straffets syften i fall som de här. Reparativ rättvisa utmålades av en del av dess förespråkare som en ideologi som erbjuder möjligheter att uppnå inte bara andra och bättre syften än den retributiva (bestaffande) rättvisans, utan även ett eller flera av de syften som dagens straffsystem är tänkta att uppnå. Den reparativa rättvisan är en helt annan ideologi än den retributiva rättvisa som dagens svenska straffsystem bygger på, vilket gör att det inte är problemfritt att föra in reparativa inslag i det svenska straffsystemet. Detta hindrar inte att det kan vara av intresse att analysera den reparativa rättvisans möjligheter att bidra till att uppnå det retributiva straffets syften vid grova trolöshetsbrott.

Med utgångspunkt i dessa syften kan de frågor som främst skall besvaras sammanfattas enligt följande:

Hur väl stämmer Skandiadomarna överens med de bedömningar som domstolarna har gjort i andra fall av grova trolöshetsbrott? Har de relativt långa fängelsestraff som döms ut i fall som till exempel Skandiafallet den effekt som de är ämnade att ha, det vill säga lever de upp till straffets

syften? Kan man genom tillämpningen av ett mer reparativt förhållningssätt i dessa fall uppnå de resultat som man med straffet önskar att uppnå?

I uppsatsen står således påföljderna för grova trolöshetsbrott i fokus, och då särskilt de förhållandevis långa fängelsestraff som ganska ofta döms ut i dessa fall. Även om redogörelsen för trolöshetsbrottet, dess rekvisit och omfattning tillåts ta relativt stor plats, har det naturligtvis inte funnits utrymme att ta upp samtliga aspekter av brottet. Frågor rörande medverkansansvar berörs inte alls, vilket också innebär att de delar av Skandiafallet II som handlar om medhjälp till grov trolöshet mot huvudman helt har uteslutits. I stället har mer påföljdsorienterade frågor belysts och mycket plats ägnas åt straffet och de bakomliggande ideologierna, medan straffprocessuella frågor och principer inte har givits något eget utrymme i uppsatsen. De processuella frågorna är visserligen intressanta, särskilt om man jämför reparativ rättvisa med mer retributiva system, men avgränsningen följer som sagt av att det är straffen i sig som här är det centrala.

Frågan om fängelset går att försvara med hjälp av straffrättsideologiska argument har tidigare undersökts av den norske rättssociologen Thomas Mathiesen i boken *Kan fängelset försvaras?* Till skillnad från honom, han ifrågasätter och förkastar samtliga straffrättsideologier och deras argument för (fängelse)straffet, vill jag med min uppsats inte utvärdera straffrättsideologierna och straffets syften i sig. Tanken är inte att straffets syften, så som de framförs i förarbeten och doktrin, skall ifrågasättas. Dessa syften kan här snarare ses som en teoretisk utgångspunkt och den stora frågan blir då i stället om påföljdsbestämningen och straffutmätningen i praktiken stämmer överens med teorin, det vill säga om de i praktiken ådömda straffen lever upp till straffets syften.

1.3 Metod och material

Genomförandet av denna uppsats bygger på traditionell juridisk metod, vilket innebär studier av rättskällorna lag, förarbeten, rättspraxis och doktrin. De olika rättskällorna har haft olika stor betydelse för de olika delarna av uppsatsen, och kapitlet om den reparatoriska ideologin, som nästan enbart berörs av utländska forskare, bygger helt och hållet på litteraturstudier.

Mängden material som finns att tillgå om trolöshetsbrottet är ganska begränsad, vilket kanske kan förklaras av de få anmälningar som görs om detta brott. En genomgång av nyare praxis ger inte många träffar och om man dessutom skall försöka urskilja en påföljdspraxis, och således måste sortera bort de friande domarna, är det sammanlagda antalet refererade fall från hovrätterna och Högsta domstolen endast fyra sedan 1980-talet. För att överhuvudtaget få något underlag till att dra slutsatser om påföljderna i dessa fall, eller till att åtminstone se några mönster i påföljdsbestämningen,

har jag därför dels använt mig av rättsfall som refererats i en rapport² från Riksåklagarens särskilda arbetsgrupp för brott inom bank- och finansvärlden (RÅSOP), dels mål som valts ut endast på grund av att de nyligen avgjorts och rönt viss uppmärksamhet i media. De åtta fällande hovrätts- och tingsrättsdomar som RÅSOP redogör för är domar från 1990-1997 som främst rör grova trolöshetsbrott i samband med kreditgivning. Redogörelsen utges inte för att vara uttömmande. Sammanlagt handlar det om 14 fällande domar i grova trolöshetsmål, som här används för att presentera påföljdspraxis. Urvalet ger kanske inte möjligheter att dra några säkra och helt representativa slutsatser om domstolarnas påföljdspraxis, men ger åtminstone en del exempel på hur domstolarna har dömt i några grova trolöshetsfall, vilket jag anser är tillräckligt för att uppsatsens syfte skall kunna besvaras.

Det finns inte heller särskilt mycket litteratur om trolöshetsbrottet. Förutom den av Madeleine Leijonhufvud ganska nyligen utgivna monografen *Trolöshet mot huvudman* har jag därför främst varit hänvisad till förarbeten och det lilla som finns att hitta i texter som behandlar förmögenhetsbrott eller ekonomisk brottslighet mer generellt. Vad gäller kapitlet om straffet och straffets syften är detta tänkt att ge ett svenskt perspektiv på dessa frågor, även om straffideologierna naturligtvis är internationella, och ett stort bidrag till denna del av uppsatsen står Nils Jareborgs artiklar för. Det är dock svårare att hitta svenska bidrag i litteraturen om reparativ rättvisa. Mängden utländska antologier om denna rättsfilosofiska inriktning är däremot mycket stor. Därför har jag främst använt mig av texter av några av de mest kända och inflytelserika förespråkarna för reparativ rättvisa, till vilka framförallt brukar räknas Howard Zehr och John Braithwaite.

1.4 Disposition

Mellan inledningen och analysen kan denna uppsats sägas bestå av två delar. Den första delen, vilken är den till sidantalet mest omfattande, utgörs av kapitel två och tre som behandlar brottet trolöshet mot huvudman samt Skandiafallen. Kapitlet om trolöshetsbrottet är tänkt att ge en bild av detta brott både som förmögenhetsbrott och som ekobrott. Förutom en genomgång av rekvisiten innehåller det en redogörelse för praxis samt anmälnings-, lagförings- och påföljdsstatistik. Fokus ligger till stor del på de grova trolöshetsbrotten. Tanken är nämligen att detta första kapitel skall ge en klar bild av denna typ av brott och ligga till grund för det därpå följande kapitlet om Skandiafallen, i vilket domarna mot Skandias tidigare chefer refereras och analyseras. Skandiafallen kan ses som ett sätt att konkretisera mycket av det som nämnts i det föregående kapitlet, målen är ju exempel på hur trolöshetsbestämmelsen tillämpas i konkreta fall. På så sätt kan kapitel två och tre sägas hänga ihop. Kapitel tre avslutas också med en analys som har till syfte att knyta samman dessa kapitel och analysera Skandiafallen utifrån vad som tidigare sagts om påföljderna för grova trolöshetsbrott.

² Åklagarväsendet Rapport 1997:6.

Den andra delen handlar om straffet och de syften som straffet enligt förarbeten och doktrin är tänkt att fylla. Straffrättspolitiska tendenser uppmärksammade i doktrin samt diskussioner om straffrättsideologiska avvikelser visar på svårigheterna med att få ett straffsystem ideologiskt enhetligt, men också på det faktum att politik och värderingar till grund för straffets användning ständigt förändras. Mer specifikt diskuteras fängelsestraffet, vilket ofta används som påföljd vid ekobrott såsom grov trolöshet mot huvudman, samt användningen av straffet vid just trolöshetsbrott. Uppsatsens andra del avslutas i kapitel fem med en redogörelse för ett reparativt förhållningssätt till påföljdsbestämning och straffutmätning, nämligen reparativ rättvisa. Här tas framför allt upp de grundläggande värden som den reparativa rättvisan bygger på samt synen på bestraffning och hur det reparativa förhållningssättet har tillämpats på ekonomisk brottslighet. I denna beskrivning framkommer bland annat olika åsikter om den reparativa rättvisans möjligheter och begränsningar.

I den avslutande analysen knyts de två delarna ihop och frågeställningarna besvaras. Kapitlen om trolöshetsbrottet och Skandiafallen samt den analys som avslutar den första delen av uppsatsen vävs samman med, och ligger till grund för, en diskussion om huruvida de förhållandevis långa fängelsestraff som ofta följer på grova trolöshetsbrott lever upp till straffets syften. Skandiafallen används som konkreta exempel i denna diskussion. Dessutom diskuteras möjligheter och begränsningar med att tillämpa reparativa värden och den reparativa processen i fall som Skandiafallen. Vilken påföljd skulle kunna bli aktuell i denna typ av mål med tillämpning av ett reparativt förhållningssätt och skulle den reparativa rättvisan kunna uppfylla straffets syften så som vi uppfattar dem i Sverige i dag?

2 Trolöshet mot huvudman

2.1 Lagstiftningen

Brottet trolöshet mot huvudman regleras i 10 kap. 5 § BrB, som har följande lydelse:

Om någon, som på grund av förtroendeställning fått till uppgift att för någon annan sköta ekonomisk angelägenhet eller självständigt handha kvalificerad teknisk uppgift eller övervaka skötseln av sådan angelägenhet eller uppgift, missbrukar sin förtroendeställning och därigenom skadar huvudmannen, döms han för trolöshet mot huvudman till böter eller fängelse i högst två år. Vad som har sagts nu gäller inte om gärningen är belagd med straff enligt 1-3 §§.

Är brottet grovt, skall dömas till fängelse, lägst sex månader och högst sex år. Vid bedömande huruvida brottet är grovt skall särskilt beaktas, om gärningsmannen begagnat falsk handling eller vilseledande bokföring eller tillfogat huvudmannen betydande eller synnerligen kännbar skada.

Missbrukar någon, som fått till uppgift att sköta rättslig angelägenhet för någon annan, till förfång för huvudmannen sin förtroendeställning, döms han enligt första stycket, även om angelägenheten inte är av ekonomisk eller teknisk art. *SFS 1986:123*.

2.2 Straffstadgandets bakgrund

Straffbestämmelser motsvarande trolöshet mot huvudman har funnits länge och brottet hade en föregångare redan i 1734 års lag.³ Sin nuvarande lydelse fick trolöshetsparagrafen år 1986 då, vid sidan av rent språkliga förenklingar som inte medförde sakliga förändringar, den straffbara personkretsen utvidgades till att även omfatta personer som på grund av förtroendeställning fått till uppgift att för annan självständigt handha kvalificerad teknisk uppgift.⁴ I övrigt har straffstadgandets utformning sin grund i den lagstiftning om förmögenhetsbrott som genomfördes år 1942 och som i väsentligen oförändrat skick upptogs i brottsbalken.⁵ Att bestämmelsen lämnades nästan orörd vid brottsbalkens införande var naturligt eftersom 1942 års lagstiftning inte bara var ämnad som en partiell strafflagsreform utan som ett led i arbetet på den helt nya strafflag som brottsbalken kom att bli. Reformbehovet ansågs vara särskilt angeläget på förmögenhetsbrottens område eftersom dessa brott uppträdde i nya former allteftersom samhällets ekonomiska struktur hade förändrats.⁶ Enligt Straffrättskommittén (SRK) gav förslaget uttryck för nya grundtankar, framsprungna ur tillämpningen av då gällande rätt, ur studier av moderna

³ Leijonhufvud, 2007, s. 22.

⁴ Prop. 1985/86:65, s. 46.

⁵ Prop. 1962:10, s. B 206.

⁶ Prop. 1942:4, s. 40 f. och SOU 1940:20, s. 59.

utländska strafflagar samt ur de förberedande utkast till strafflagen som ett par decennier tidigare utgivits av professor Thyren.⁷ Med förmögenhetsbrott avsåg kommittén de brottsliga handlingar som omedelbart riktar sig mot annans förmögenhet. Dessa brott hade tidigare behandlats på spridda platser i lagen, vilket hade gjort den svåröverskådlig. I den nya lagstiftningen var det därför viktigt att sammanföra dessa bestämmelser, vilket gjordes under rubrikerna ”om stöld och rån; så ock om egenmäktigt förfarande”, ”om bedrägeri och dylik oredlighet; så ock om utpressning och ocker”, ”om förskingring och annan trolöshet” samt ”om gäldenärsbrott” i vad som kom att bli strafflagens 20-23 kapitel.⁸ Brottet trolöshet mot huvudman hamnade i 22 kap. 5 § strafflagen. SRK nöjde sig dock inte med att samla förmögenhetsbrotten i särskilda kapitel, brotten skulle även indelas på ett visst sätt. Utgångspunkterna för indelningen var att uppställningen skulle vara lättfattlig för allmänheten samt ta hänsyn till brottslingarnas genomsnittliga psykologiska typ, med vilken avsågs det karakteristiska för brottslingarnas gärningar. Som indelningsgrund för brotten valdes därför gärningsmannens förfaringssätt. Trolöshet mot huvudman kom därmed att tillhöra den kategori av förmögenhetsbrott, där gärningsmannen missbrukar den egna maktsfären genom att brottet riktar sig mot egendom som han eller hon själv förfogar över. Även gäldenärsbrotten ansågs höra till denna kategori. Trolöshet mot huvudman ansågs dock skilja sig från sådana brott på så sätt att trolöshetsbrottet innebär kränkningar av förpliktelser i särskilt angivna rättsförhållanden.⁹

Lagstiftningens nya uppställning skulle vara lättbegriplig för allmänheten genom att ge uttryck för lagens anda och mening. Dessutom förenklades brottsbeskrivningarna och så gott som varje brott erhöll en egen brottsrubricering. Kommitténs uppfattning var att allmänheten lägger större vikt vid brotts rubricering än vid det ådömda straffet och att en lagstiftning som tar hänsyn till detta har lättare för att fylla sin moralbildande uppgift.¹⁰ Förutom uppställningen och indelningen av förmögenhetsbrotten i olika kategorier var den viktigaste förändringen en förskjutning av tyngdpunkten från stöldbrott till brott inom förmögenhetsomsättningen, det vill säga brott som bedrägeri, förskingring och trolöshet mot huvudman.¹¹ En gradindelning liknande den som redan fanns för stöld genomfördes för dessa brott. Dessutom infördes allmänna försöksbestämmelser för en del av brotten, bland andra förskingring och trolöshet mot huvudman.¹² Förmögenhetsbrotten i 20-23 kap. strafflagen återfinns nu i 8-11 kap. BrB. Som förmögenhetsbrott räknas även skadegörelsebrott i 12 kap. BrB.

⁷ SOU 1940:20, s. 59. Se Johan C. W. Thyren, Förberedande utkast till strafflag, speciella delen. Särskilt avsnitt 3-4 som behandlar förmögenhetsbrott.

⁸ SOU 1940:20, s. 41 ff., 56.

⁹ SOU 1940:20, s. 54 ff.

¹⁰ SOU 1940:20, s. 66 f.

¹¹ SOU 1940:20, s. 60.

¹² SOU 1940:20, s. 69, 64.

2.3 Trolöshetsbrottets rekvisit

2.3.1 De objektiva rekvisiten

Brottet trolöshet mot huvudman består av tre objektiva rekvisit, av Leijonhufvud benämnda subjektrekvisitet, handlingsrekvisitet och effektrekvisitet,¹³ som samtliga måste vara uppfyllda för att ett brott objektivt sett skall anses föreligga. För det första skall det röra sig om en person som *på grund av förtroendeställning fått till uppgift att för någon annan sköta ekonomisk angelägenhet eller självständigt handha kvalificerad teknisk uppgift eller övervaka skötseln av sådan angelägenhet eller uppgift* alternativt en person som *fått till uppgift att sköta rättslig angelägenhet för någon annan*. För det andra krävs det att denna person *missbrukar sin förtroendeställning*. Slutligen måste personen genom detta missbruk *skada huvudmannen*. Om det rör sig om en rättslig angelägenhet skall förtroendeställningen ha missbrukats *till förfång för huvudmannen*. En gärning som uppfyller trolöshetsrekvisiten är ofta sådan att den också uppfyller rekvisiten för förskingring. I sådana fall skall personen ställas till ansvar för förskingring, eftersom trolöshet mot huvudman enligt första styckets sista mening är subsidiärt i förhållande till förskingringsbrottet. Trolöshetsbrottet är dock i förhållande till bedrägeribrottet en helt sidoordnad brottstyp.

2.3.1.1 Äligger på grund av förtroendeställning

Trolöshet mot huvudman är ett brott som kräver ett vad man brukar kalla specialsubjekt - en gärningsman i en speciell ställning. För trolöshetsbrottets del innebär detta att gärningsmannen måste inneha en förtroendeställning som medför uppgift eller övervakning av uppgift av ekonomisk, teknisk eller rättslig art. Rekvisitet kan sägas bestå av två led, där det första ledet rör frågan om förtroendeställning.¹⁴

Trolöshetsbrottets krav på förtroendeställning utgör en av skillnaderna mellan detta brott och förskingringsbrottet och trolöshetsbrottets subjekt, eller gärningsman, finns därför i en snävare krets av befattningshavare. Som innehavare av förtroendeställning och därmed som möjliga subjekt för trolöshetsbrott nämns i motiven, förutom personer i allmän och enskild tjänst och sysslomän, vilka tidigare uttryckligen angavs i lagtexten i 22 kap. 5 § strafflagen, företrädare för juridiska personer samt personer med förvaltande och kontrollerande uppgifter i den juridiska personen, innehavare av allmän befattning på grund av förordnande eller val samt ställföreträdare som representerar annan med stöd av lag eller myndighets förordnande. Detta innebär att subjektet kan vara till exempel styrelseledamöter i ett aktiebolag, likvidatorer, revisorer, förmyndare och gode män.¹⁵ Sedan 1986 omfattas dessutom befattningshavare eller uppdragstagare som anförtrots viktiga tekniska funktioner, till exempel

¹³ Leijonhufvud, 2007, s. 34 f.

¹⁴ Leijonhufvud, 2007, s. 36.

¹⁵ SOU:1940:20, s. 197.

ansvariga ledare för forsknings- och utvecklingsarbete och föreståndare för datorcentraler. Tillägget i paragrafen motiveras med att dessa personer ofta har mycket känsliga nyckelpositioner i ett företag.¹⁶ Enligt paragrafens tredje stycke kan även en person som fått till uppgift att sköta rättslig angelägenhet för någon annan göra sig skyldig till trolöshet mot huvudman. Subjektet omfattar uppdragstagare i rättsliga angelägenheter av skilda slag, till exempel advokater som har att försvara en klient i ett brottmål och andra jurister som av en klient fått i uppdrag att upprätta ett dokument eller föra dennes talan.¹⁷ Huruvida juridiska biträden i övrigt kan anses ha en förtroendeställning beror på bitrådets grad av självständighet gentemot den biträdde.¹⁸

Att en person ingått ett anställnings- eller uppdragsavtal är i sig inte tillräckligt för att denne skall anses ha en förtroendeställning. Det krävs också att avtalet innebär ett åtagande att företräda huvudmannen. Av ett sådant företrädandeförhållande anses nämligen följa en lojalitetsplikt som går utöver den lojalitetsplikt som finns i vanliga anställningsförhållanden.¹⁹ Det har inte varit avsikten med trolöshetsbestämmelsen att generellt straffbelägga avtalsbrott. Trolöshetsbrottet är i stället ett undantag från principen att avtalsbrott skall hanteras med hjälp av civilrättsliga påföljder som skadestånd och vite. Det som motiverar kriminaliseringen i trolöshetsfallen är den karaktär av förtroendeförhållande som finns mellan sysslomannen och huvudmannen. Den som genom sin förtroendeställning fått att förvalta en främmande förmögenhet eller övervaka en sådan uppgift ges en särskild förfogandemöjlighet över den främmande förmögenheten. Detta innebär en specifik maktställning som dessa personer kan missbruka till att skada huvudmannen på ett sätt som utomstående personer saknar möjlighet till. Förfogandemöjligheterna kan vara av rättslig beskaffenhet, vilket är fallet då en person fått behörighet att med för huvudmannen bindande verkan företa rättshandlingar, eller faktisk beskaffenhet, till exempel faktisk tillgång till företagshemligheter eller andra upplysningar av ekonomisk betydelse.²⁰ De särskilda förfogandemöjligheterna tillfaller oftast högt uppsatta befattningshavare, även om det är något oklart vilken position den anställde behöver ha för att anses inneha förtroendeställning. Enligt Leijonhufvud är det dock mycket som talar för att man vid lagstiftningen har haft mer framstående positioner i åtanke.²¹ Även på chefsnivå innehas en förtroendeställning i förhållande till arbetsgivaren.²² När det gäller en VD eller styrelsen i ett aktiebolag och förhållandet till huvudmannen, aktiebolaget, bygger förtroendeställningen på ett generellt företrädandeförhållande som regleras i aktiebolagslagen. Varje enskild styrelseledamot innehar då en förtroendeställning som kan grunda trolöshetsansvar.²³ Det finns ingenting som hindrar att subjektet för

¹⁶ Prop. 1985/86:65, s. 25 f.

¹⁷ SOU 1940:20, s. 201 och Holmqvist m.fl., s. 10:65.

¹⁸ Leijonhufvud, 2007, s. 68.

¹⁹ Leijonhufvud, 2007, s. 38 ff.

²⁰ SOU 1940:20, s. 194 f., 198.

²¹ Leijonhufvud, 2007, s. 45.

²² Holmqvist m.fl., s. 10:66.

²³ Leijonhufvud, 2007, s. 40, 51.

trolöshetsbrottet är en juridisk person, förtroendeställning kan tillkomma till exempel en revisionsbyrå. Till ansvar kan då den ställas som handlat å den juridiska personens vägnar.²⁴

Det andra ledet i rekvisitetet handlar om den uppgift som personen med förtroendeställningen haft att sköta. I motiven understryks trolöshetsbrottets förmögenhetsbrottskaraktär och att straffansvaret, förutom det ansvar som stadgas för rättsliga angelägenheter, bör vara begränsat till de förtroendeförhållanden som rör ekonomiska angelägenheter. Som exempel på fall där trolöshetsansvar därför inte kan komma i fråga anges bland annat en sjuksköterskas vanvård av en patient.²⁵ Med ekonomisk angelägenhet avses alla uppdrag som innebär slutande av rättshandlingar med ekonomiskt bindande verkan för huvudmannen. Uppgiften att sköta eller övervaka skötseln av sådan angelägenhet måste dock ingå i anställnings- eller uppdragsförhållandet. Bland de i praktiken mest betydelsefulla situationerna återfinns en VD:s, styrelseledamots eller annan chefs företrädande för juridiska personer.²⁶ Den andra typen av uppgift som nämns i lagtexten, att självständigt handha eller övervaka kvalificerad teknisk uppgift, handlar om anförtrodda tekniska angelägenheter inom till exempel databranschen och industrin.²⁷ Slutligen kan trolöshetsansvar grundas i missbruk av rättslig angelägenhet. Här torde menas rättsligt företrädande i begränsad mening, vilket innebär att de juridiska uppdrag som också är av ekonomisk art bör falla under trolöshetsparagrafens första stycke. Med rättslig angelägenhet avses då enbart de uppdrag där det är fråga om att vara ombud i domstol, skiljeförfarande eller annat juridiskt förfarande.²⁸

2.3.1.2 Missbruk av förtroendeställning

Det andra rekvisitetet i trolöshetsbrottet rör förtroendemannens handlande. När det står klart att en person är i förtroendeställning måste en bedömning göras huruvida han eller hon missbrukat denna ställning. Missbruk torde enligt Jareborg innebära att ”gärningsmannen gör något som han uppenbarligen inte borde ha gjort med hänsyn till sina skyldigheter gentemot huvudmannen just i sin egenskap av en person som är visad särskilt förtroende.”²⁹ All misskötsamhet eller illojalitet utgör inte missbruk. Högsta domstolen har i NJA 1984 s. 665 påpekat att man, då det är fråga om en arbetstagare i förtroendeställning, måste göra bedömningen om den skadevållande handlingen är att hänföra till just förtroendeställningen eller om den är att hänföra till anställningsförhållandet i allmänhet. Ett åsidosättande av en lojalitetsförpliktelse som följer av anställningsavtalet behöver inte anses utgöra något missbruk av förtroendeställningen. Enligt Jareborg förutsätter missbruk normalt att gärningen sker i eget eller annans vinstsyfte eller åtminstone i avsikt att skada huvudmannen. Å andra sidan

²⁴ Holmqvist m.fl., s. 10:64 och Leijonhufvud, 2007, s. 53.

²⁵ SOU 1940:20, s. 195.

²⁶ Leijonhufvud, 2007, s. 62 f.

²⁷ Prop. 1985/86:65, s. 26.

²⁸ Leijonhufvud, 2007, s. 68 f.

²⁹ Jareborg, 1986, s. 262.

behöver en handling som innebär skada inte alltid utgöra missbruk.³⁰ Klart är dock att både vinningsmotiv och förlustens storlek ofta påverkar bedömningen så att handlingen anses utgöra missbruk. Leijonhufvud menar att sambandet är så starkt att man med få undantag kan hävda att utan skada inget missbruk och utan missbruk ingen skada.³¹ Det är dock inte enbart förtroendemans handlingar som kan utgöra missbruk utan även hans underlåtenhet. Missbruk i form av underlåtenhet sker främst då någon har anförtrotts att utöva tillsyn eller kontroll över ekonomisk förvaltning. Så är till exempel ofta fallet inom juridiska personer. Genom underlåtenhet att förhindra skadevållande handlingar utförda av andra anställda kan en person i förtroendeställning med uppgift att bevaka huvudmannens intressen medverka till ekonomiska förskjutningar.³² Det kan finnas anledning till försiktighet med att bedöma underlåtenhet som missbruk. En styrelseledamot som underlåter att närvara vid ett sammanträde är enligt motiven ett exempel på fall då trolöshetsansvar inte kan komma i fråga, även om kostnad eller förlust uppkommit för företaget.³³

Missbruk av förtroendeställning kan ske genom handlande eller underlåtenhet av såväl rättslig som faktisk karaktär.³⁴ Med missbruk av rättslig karaktär avses ett missbruk av den rättsliga möjligheten att förfoga över huvudmannens förmögenhet, till exempel då förtroendemannen låter sig mutas till att sälja till underpris eller göra inköp till överpris. Ett annat exempel är sådana behörighets- och befogenhetsöverskridanden som görs då förtroendemannen handlar utan uppdrag eller överskrider de instruktioner som givits för ett visst uppdrag. Överskridandet kan bestå i att gärningsmannen låter huvudmannen betala privata utgifter, till exempel genom att ställa en faktura för det privata inköpet på huvudmannen och utnyttja en attesteringsrätt.³⁵ För att trolöshetsansvar skall komma i fråga behöver dock inte klarläggas om förtroendemannen handlat inom eller utom ramen för sin behörighet. Vad man skall ta ställning till är om förtroendeställningen missbrukats.³⁶ Detta hindrar naturligtvis inte att det i många fall är svårare att visa på missbruk när handlandet ligger inom ramen för huvudmannens normala verksamhet än när det rör sig om en åtgärd som är främmande för verksamheten.³⁷ Vid missbruk av rättslig karaktär spelar det ingen roll om förtroendemannen företagit rättshandlingen i eget namn eller ej, så länge verkningarna drabbar huvudmannens förmögenhet. Om huvudmannen blivit vilseledd att lämna fullmakt är det oväsentligt om förtroendemannen handlat i enlighet med huvudmannens instruktioner, eftersom samtycke inte kan föreligga under sådana omständigheter.³⁸ Samtycke från huvudmannen har annars ansvarsbefriande verkan, vilket kan anses framgå redan av att missbruk av förtroendeställning inte torde kunna

³⁰ Jareborg, 1986, s. 263.

³¹ Leijonhufvud, 2007, s. 118.

³² SOU 1940:20, s. 198.

³³ SOU 1940:20, s. 198 f.

³⁴ SOU 1940:20, s. 194.

³⁵ Holmqvist m.fl., s. 10:67 f.

³⁶ Leijonhufvud, 2007, s. 93.

³⁷ Åklagarväsendet Rapport 1997:6, s. 35.

³⁸ SOU 1940:20, s. 196, 198.

ske med samtycke. I juridiska personer kan det dock vara svårt att avgöra vem som har kompetens att med ansvarsbefriande verkan samtycka till visst handlande. Att en chef har rätt att bestämma hur arbetsuppgifterna skall skötas medför inte att han också å den juridiska personens vägnar kan samtycka till en straffbar gärning.³⁹ Chefens samtycke skulle dock kunna innebära att en underordnad person i förtroendeställning frias från trolöshetsansvar och att ansvaret i stället läggs på den chef som lämnat medgivandet. Det är mer tveksamt om det finns någon som å den juridiska personens vägnar kan lämna ett medgivande som medför att handlingen inte alls utgör missbruk. Trolöshetsbrottet är nämligen främst uppbyggt som ett skydd för den juridiska personens ekonomiska ställning och inte för att skydda de fysiska personer, till exempel aktieägare, som har investerat i bolaget.⁴⁰ Då samtycke saknas bör för trolöshetsbrottets del inte heller med generellt ansvarsbefriande verkan kunna hävdas så kallat hypotetiskt samtycke, det vill säga att man kan anta att den som var behörig att samtycka inte skulle invända om han hade fått tillfälle att ta ställning.⁴¹

När det gäller missbruk av faktisk karaktär är kravet att förtroendemannen skall ha erhållit möjligheten till det faktiska förfogandet genom sin förtroendeställning. Oftast rör det sig i dessa fall om missbruk av förfogandet över yrkeshemligheter eller andra upplysningar av ekonomisk betydelse som ger förtroendemannen möjlighet att gynna en konkurrent och därmed skada huvudmannen.⁴² Då förtroendemän som anförtrotts kvalificerade tekniska uppgifter lades till i lagtexten var det också främst avslöjandet av företagshemligheter som avsågs. Hemligheterna kan bestå av såväl information med anknytning till datorer som dokument eller muntlig information utan sådan anknytning. Tekniska eller kemiska formler framhålls som ett praktiskt viktigt exempel på sådan information som kan missbrukas.⁴³ I vissa fall kan möjligheten till missbruk av förtroendeställning kvarstå även efter det att ställningen upphört. Ett exempel kan vara just kännedom om företagshemlighet.⁴⁴

2.3.1.3 Skada

Det sista objektiva rekvisitet rör brottets effekt. För missbruk av förtroendeställning vid skötseln eller övervakningen av ekonomisk angelägenhet eller kvalificerad teknisk uppgift är effektrekvisitet *skada*. Med skada avses, liksom för övriga förmögenhetsbrott med skaderekvisit, skada av ekonomisk art, vilket inte ansetts nödvändigt att uttryckligen ange i lagtexten.⁴⁵ Skadan skall ses objektivet, vilket innebär att gärningsmannens avsikt att skada eller föreställningar om vad skada innebär inte skall ha någon betydelse.⁴⁶ Däremot måste naturligtvis skadan täckas av gärningsmannens uppsåt. Skadan skall också ses objektivet på så sätt att

³⁹ Holmqvist m.fl., s 10:72.

⁴⁰ Leijonhufvud, 2007, s. 105 f.

⁴¹ Leijonhufvud, 2007, s. 115 f.

⁴² SOU 1940:20, s. 198.

⁴³ Prop. 1985/86:65, s. 26.

⁴⁴ SOU 1940:20, s. 198 och Holmqvist m.fl., s. 10:69.

⁴⁵ SOU 1940:20, s. 43.

⁴⁶ SOU 1940:20, s. 49.

utgångspunkten vid skadebedömningen inte skall vara den skadelidandes egna värderingar och anspråk. Strahl karakteriserar dessutom skadan som individuell, eftersom bedömningen har avseende på den skadelidandes förhållanden och inte på till exempel genomsnittliga värden. Frågan om vad som är att anse som ekonomisk skada brukar inte utgöra några problem och Strahl menar att det oftast endast är en fråga om att jämföra förhållandena efter det att gärningen begåtts med förhållandena om gärningen inte hade begåtts.⁴⁷

Trolöshetsbrottets skaderekvisit är, till skillnad från de övriga centrala förmögenhetsbrotten som till exempel förskingringsbrottet, inte knutet till ett motsvarande vinningsrekvisit. Vid vinningsbrott brukar det normalt sett ske en förmögenhetsöverföring från brottsoffret direkt till gärningsmannen. Då det för trolöshetsbrottet saknas vinningsrekvisit krävs det inte någon sådan förmögenhetsöverföring från huvudman till förtroendeman för att gärningen skall vara straffbar. I motiven till trolöshetsparagrafen påpekas att förmögenhetsöverföringar av det slaget oftast inte är möjliga eftersom gärningsmannen företräder någon annan. Även om det också vid trolöshetsbrott kan finnas vinningsmotiv så tillförs gärningsmannen sällan någon omedelbar vinning. Ekonomiska förmåner till följd av brottet erhålls på mer dolda sätt, till exempel genom muta. I de fall vinningsmotiv finns rör det sig därför främst om medelbar vinning, vilken är svårbevisad. Dessutom menade SRK att det i ett förtroendeförhållande ofta finns skäl att betrakta en enbart skadegörande handling som lika straffvärd som en handling förenad med vinning och vinningsrekvisit uteslöts därmed helt. Trolöshetsbrottets effektrekvisit skiljer sig också från andra förmögenhetsbrott eftersom skaderekvisitet i trolöshetsbestämmelsen är mer omfattande och avser varje orsakande av skada, även medelbar sådan, och inte enbart handlingar som ”innebär” skada, det vill säga omedelbar skada.⁴⁸ Om förtroendemannens handlande innebär en omedelbar skada för huvudmannen är skaderekvisitet naturligtvis uppfyllt och brottet fullbordat vid tidpunkten för handlandet. Att brottet anses fullbordat medför att skadan inte kan göras ogjord genom senare ersättning från gärningsmannen. För att en handling skall anses ha orsakat omedelbar skada behöver denna skada dock inte med visshet ha inträtt. Ofta är det svårt att vid tidpunkten för förtroendemannens handling avgöra om skada i praktiken uppstått. I sådana fall skall man inte avvakta eventuell skada. Skadebedömningen skall ändå göras vid tidpunkten för gärningen och skaderekvisitet anses uppfyllt redan då gärningsmannen utsätter huvudmannens förmögenhet för beaktansvärd fara för slutlig förlust.⁴⁹ Exempel på fall där en sådan farebedömning görs är då en arbetstagare missbrukar sin förtroendeställning genom att låta huvudmannen betala privata kostnader. Ett sådant brott är fullbordat redan då inköpet görs om arbetstagaren vid denna tidpunkt hade för avsikt att låta huvudmannen betala.⁵⁰ Medelbar skada kan föreligga om det vid tidpunkten för gärningen varken föreligger omedelbar förlust eller fara för slutlig förlust. Att

⁴⁷ Strahl, s. 23.

⁴⁸ SOU 1940:20, s. 199 f.

⁴⁹ SOU 1940:20, s. 47 f.

⁵⁰ Holmqvist m.fl., s. 10:74.

trolöshetsbrottets skaderekvisit omfattar även medelbar skada innebär att rekvisitet är uppfyllt även då handlingen inte medför skada eller ens är av ekonomisk art, så länge den orsakar en senare inträdande ekonomisk skada.⁵¹ Vid sådan medelbar skada kan det dock finnas vissa svårigheter att styrka uppsåt hos gärningsmannen.⁵² Brott skall anses fullbordat även om den rättshandling som gärningsmannen företagit är ogiltig. SRK menade att detta är naturligt eftersom straffet är att se mer som en reaktion mot själva handlandet än som en reaktion mot dess effekt. Dessutom vore allt annat orimligt med tanke på att det vid de flesta trolöshetsbrott rör sig om just sådana rättshandlingar.⁵³

När det gäller missbruk av förtroendeställning vid skötseln av rättslig angelägenhet är effektrekvisitet *förfång*. Med förfång avses skada av annan än ekonomisk art. Att effektrekvisitet i dessa fall skiljer sig från effektrekvisitet i första stycket har motiverats med att sådant förtroendemisbruk som det här rör sig om inte är av förmögenhetsbrottslig natur och inte heller begränsat till ekonomiska angelägenheter.⁵⁴ Som exempel på förfång kan tänkas en för huvudmannen upprörande men inte ekonomiskt belastande utgång i ett mål, till exempel ett mål om vårdnad om barn.⁵⁵

2.3.2 Det subjektiva rekvisitet

Trolöshetsbrottets subjektiva rekvisit är uppsåt. Avseende de två första objektiva trolöshetsrekvisiten krävs antingen insiktsuppsåt eller likgiltighetsuppsåt. I praktiken torde det vara ovanligt att någon hävdar att han inte insett att han innehade en förtroendeställning eller att den förtroendeställning han innehaft var av sådant slag som stadgas i trolöshetsbestämmelsen. Det är nämligen tillräckligt att förtroendemannen har haft uppsåt till de omständigheter som lagen betecknar som förtroendeställning, han behöver inte ha vetat om att lagen hade ett visst innehåll.⁵⁶ Oftast är därför invändningar avseende subjektrekvisitet snarare att betrakta som sådan straffrättsvillfarelse, det vill säga okunskap om lagens innehåll, som i regel inte beaktas.⁵⁷ Det är vanligare med invändningar som hänför sig till handlingsrekvisitet, vilket innefattar ett visst värderande moment. Förtroendemannen hävdar då att han inte insett att handlandet utgjorde missbruk. Av det ovan sagda följer dock att missbruk av förtroendeställning kan täckas av gärningsmannens uppsåt även om han själv inte delar domstolens bedömning att missbruk föreligger. Däremot finns inget uppsåt om han till exempel är omedveten om att han vid en försäljning faktiskt sålt huvudmannens varor till underpris.⁵⁸ Invändningar

⁵¹ SOU 1940:20, s. 200.

⁵² Holmqvist m.fl., s. 10:73.

⁵³ SOU 1940:20, s. 46.

⁵⁴ SOU 1940:20, s. 58, s. 201.

⁵⁵ Leijonhufvud, 2007, s. 141.

⁵⁶ Leijonhufvud, 2007, s. 145 ff.

⁵⁷ Se 24 kap. 9 § BrB.

⁵⁸ Holmqvist m.fl., s. 10:75 f.

om att uppsåt till missbruk inte funnits kan ofta vara svåra att skilja från invändningar om bristande skadeuppsåt. Vanligt förekommande är invändningar om att förtroendemannen felaktigt trott att han hade huvudmannens samtycke och att uppsåt till missbruk av förtroendeställning eller skada därför inte kan föreligga. Den subjektiva täckningen brister i sådana fall endast om ett samtycke verkligen skulle ha friat från ansvar.⁵⁹ I praktiken är det i de flesta fall kravet på uppsåt att skada huvudmannen som är det mest svårbevisade och som oftast ligger till grund för att åtal ogillas. Trolöshetsparagrafens ordalydelse ger inte uttryck för något krav på att gärningsmannen skall ha haft som avsikt eller syfte att skada huvudmannen. Också beträffande skaderekvisitet är det därför tillräckligt att åklagaren kan bevisa den svagaste typen av uppsåt, vilket enligt utvecklingen i praxis är likgiltighetsuppsåt. För att skaderekvisitet skall anses täckt av uppsåt krävs således att gärningsmannen har insett att det genom hans handlande uppkom en risk för skada och att han i gärningsögonblicket har varit likgiltig för om skada uppkom eller inte.⁶⁰

2.4 Grovt brott

Genom strafflagsreformen 1942 infördes en bestämmelse om grov trolöshet mot huvudman. Det då stadgade maximistraffet var straffarbete i högst sex år. Anledningen till att SRK satte straffmaximum så högt som till sex år berodde delvis på en önskan att verkligen allvarligt kunna ingripa mot grova brottslingar inom affärlivet, vilka ansågs i regel kunna bedöma innebörden i sina handlingar och förskaffa sig sitt uppehälle på hederligt sätt. Ett annat skäl var en väntad lagstiftning om villkorlig frigivning som skulle komma att innebära mycket kortare effektiva strafftider.⁶¹ Vissa detaljförändringar som gjordes av trolöshetsstadgandet vid införandet av brottsbalken innebar att det grova brottet upptogs i ett särskilt stycke och att straffminimum som tidigare varit frihetsstraff i två månader höjdes till sex månader. Då straffarbete dessutom avskaffades och ett enhetligt frihetsstraff – fängelse – infördes, blev straffskalan för grov trolöshet mot huvudman den som fortfarande gäller, det vill säga fängelse, minst sex månader högst sex år.⁶² Eftersom brottsbalkens tillkomst inte innebar några större förändringar för förmögenhetsbrottens del, behölls de i paragrafen givna exempel på omständigheter som särskilt skall beaktas vid bedömande huruvida brottet är grovt. Dessa omständigheter är att *gärningsmannen begagnat falsk handling* eller *vilseledande bokföring* eller *tillfogat huvudmannen betydande eller synnerligen kännbar skada*.

De uppräknade exemplen på omständigheter att beakta vid bedömningen av brottets svårhet återkommer även vid andra förmögenhetsbrott. I motiven hänvisas under trolöshetsbrottet till vad som sägs i specialmotiveringen till grov förskingring.⁶³ Av denna kan utläsas att falsk handling är att förstå

⁵⁹ Leijonhufvud, 2007, s. 149 och Holmqvist, m.fl., s. 10:76.

⁶⁰ Leijonhufvud, 2007, s. 142 ff.

⁶¹ SOU 1940:20, s. 70.

⁶² SOU 1953:14, s. 282 och prop. 1962:10, s. B 45.

⁶³ SOU 1940:20, s. 201.

som sådan vanlig materiell förfalskning som gärningsmannen utfört då han till exempel tillverkat falska verifikationer. Vilsedande bokföring talas om i termer av intellektuell förfalskning, varmed SRK avsåg det fall då gärningsmannen för oriktiga räkenskaper och exempelvis underlåter att ta upp influtna medel eller uppför utbetalningar som inte gjorts. Enligt kommittén bör ansvar för grovt brott regelmässigt inträda så snart brott skett med begagnande av någon av dessa förfalskningsåtgärder.⁶⁴ I enlighet härmed brukar trolöshetsbrott i sådana fall bedömas vara grova även då den ekonomiska skadan är relativt begränsad.⁶⁵ Så var fallet i NJA 1997 s. 781 där förvaltningschefen för en stiftelse hade signerat och godkänt två fakturor avseende en köksinredning som han själv hade fått inmonterad i sin privata bostad. Brottet bedömdes som grovt trots att stiftelsen endast tillfogats en skada om sammanlagt 35 801 kronor.

Avseende omständigheten betydande värde eller synnerligen kännbar skada anför SRK i motiven att det säkert överensstämmer med den allmänna rättsuppfattningen att ett brott utan vidare skall anses grovt om det avser en stor summa pengar eller då huvudmannen varit beroende av tillgångarna för sitt uppehälle. Värdet sägs också böra tillmätas större betydelse än vid stöld, eftersom skadans storlek är lättare att på förhand överblicka då det gäller brott som förskingring och trolöshet mot huvudman.⁶⁶ Av de exempel på omständigheter i trolöshetsbestämmelsen som kan föranleda att ett brott ses som grovt är den omständigheten att huvudmannen tillfogats betydande eller synnerligen kännbar skada den vanligast återopade. Det finns ingen klar beloppsgräns för grovt brott. Riksåklagarens särskilda arbetsgrupp för brott inom bank- och finansvärlden (RÅSOP) skriver dock i en rapport om trolöshet mot huvudman att det ofta är fråga om så stora belopp att det inte råder någon tvekan om att skadan är betydande, åtminstone i fall rörande trolöshetsbrott vid kreditgivning. I fallet med den så kallade Växjöoljan, NJA 1983 s. 441, dömdes vice VD:n för Växjö Energi AB, för grov trolöshet mot huvudman efter att han utan att begära några säkerheter ingått ett avtal enligt vilket bolaget lånat ut olja till ett värde av minst 33 miljoner kronor. Beloppets storlek gjorde att HD rubricerade brottet som grovt trots hänsyn till vissa förmildrande omständigheter. Bedömningen av brottets svårhetsgrad var lika oproblematisk avseende en av åtalpunkterna i hovrättsfallet RH 1997:77, där en chef för en banks lokalkontor, Lars K., dömdes för grov trolöshet mot huvudman för att efter bristfällig kreditprövning och utan att kräva säkerhet ha förskottat utländska checkar till ett sammanlagt belopp överstigande 34 miljoner kronor, vilket skadat banken. Han dömdes också, enligt en annan åtalpunkt, för att ha tillfogat banken skada genom att utan att kräva säkerhet bevilja en annan kredit om 870 000 kronor. Avseende detta lägre belopp menade hovrätten att det inte ensamt var tillräckligt för att bedöma skadan som betydande. Av den beviljade krediten om 870 000 kronor hade Lars K. dock använt 200 000 kronor till att lösa in en personlig fordran. Utöver skadan tillkom därmed det faktum att Lars K. främjat egna ekonomiska intressen och tillsammans var

⁶⁴ SOU 1940:20, s. 183.

⁶⁵ Leijonhufvud, 2007, s. 174.

⁶⁶ SOU 1940:20, s. 184.

dessa omständigheter tillräckliga för att brottet skulle bedömas som grovt. I sin rapport redogör RÅSOP för detta och två andra hovrättsfall där omständigheten betydande skada har aktualiserats. Genom att tolka avgörandena kommer man i rapporten fram till slutsatsen att man vid kreditbelopp understigande en miljon kronor inte kan utgå från att beloppet ensamt skall vara tillräckligt för att brottet skall rubriceras som grovt. Eftersom det i dessa fall dock brukar finnas ytterligare omständigheter leder dessa sammantagna oftast till att grovt brott ändå uppnås. Något entydigt svar på om det finns en nedre beloppsgräns vid vilken det aldrig kan bli möjligt att hävda grovt brott kan RÅSOP inte ge.⁶⁷

De omständigheter som här har behandlats och som uttryckligen anges i lagtexten är endast exemplifierande. Att någon av angivna omständigheter föreligger skall inte ovillkorligen leda till att brottet är att betrakta som grovt och det finns inte heller några hinder mot att beakta andra omständigheter än de uppräknade. Vid en bedömning av brottets svårhetsgrad skall således hänsyn tas till samtliga omständigheter vid brottet. Det är dock endast omständigheterna vid brottet som skall vara av betydelse och inte sådana omständigheter som rör gärningsmannens person.⁶⁸ Vägledning i den helhetsbedömning som härmed skall göras ges i 29 kap. 1-3 §§ BrB. Första paragrafen anger utgångspunkterna vid straffmätningen i allmänhet och enligt dess andra stycke skall man vid bedömning av ett brotts straffvärde främst se till ”den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han haft”. Generellt sett är det dock endast omständigheter av objektiv betydelse som skall beaktas vid svårhetsgraderingen, medan omständigheter av subjektiv betydelse tas hänsyn till vid straffmätningen inom en given straffskala.⁶⁹ Vid bedömningen av ett brotts svårhetsgrad skall därmed endast den skada, kränkning och fara som gärningen inneburit tas i beaktande. I andra paragrafen ges en mer konkret uppräknning av sådana försvårande omständigheter vilka kan leda till att brottet är att betrakta som grovt. Omständigheterna skall särskilt beaktas vid sidan av vad som gäller för varje särskild brottstyp. Bland försvårande omständigheter som kan vara av särskild betydelse vid svårhetsgraderingen av ett trolöshetsbrott kan nämnas punkt 4 ”om den tilltalade grovt utnyttjat sin ställning eller i övrigt missbrukat ett särskilt förtroende” och punkt 6 ”om brottet utgjort ett led i en brottslig verksamhet som varit särskilt noggrant planlagd eller bedrivits i stor omfattning och i vilken den tilltalade spelat en betydande roll”. Omständigheter andra än de i trolöshetsparagrafen angivna har tagits hänsyn till i NJA 2003 s. 414, där det torde vara fråga om beaktande av BrB 29:2 punkt 4. Vid sidan av att vikt lades vid den betydande skadan som uppgått till åtskilliga miljoner kronor, påpekade tingsrätten att C.R. fått en mycket betydande frihet att självständigt sköta sina arbetsuppgifter och ”[h]an får

⁶⁷ Åklagarväsendet Rapport 1997:6, s. 72 ff. RÅSOP har dragit sina slutsatser utifrån en tolkning av Svea Hovrätts dom den 3 maj 1996, DB 58, Svea Hovrätts dom den 4 april 1997, mål B 2332/96 (RH 1997:77) samt Hovrättens över Skåne och Blekinge dom den 7 februari 1995, DB 5009.

⁶⁸ SOU 1940:20, s. 201, 69 och prop. 1942:4, s. 43.

⁶⁹ Prop. 1987/88:120, s. 79.

gravt anses ha missbrukat det särskilda förtroende som arbetsgivaren givit honom, varvid han har utnyttjat sin kännedom om rutiner och kontroller för att dölja sina otillåtna affärer”.⁷⁰ Med hänsyn till detta bedömdes brottet som grovt, en bedömning som hovrätten anslöt sig till. Endast påföljdsfrågan överklagades till HD.

29 kap. 3 § BrB behandlar förmildrande omständigheter som i vissa fall kan leda till att ett brott betraktas som mindre grovt. De förmildrande omständigheterna i tredje paragrafen är dock sällan relevanta vid bedömningen av ett brotts svårhetsgrad.⁷¹

2.5 Trolöshet mot huvudman som ekobrott

Trolöshetsbrottet har traditionellt betraktats som ett förmögenhetsbrott. Idag kan det dock finnas skäl att se denna typ av brott inte enbart som förmögenhetsbrott utan även som tillhörande det svårdefinierade samlingsbegreppet ekonomisk brottslighet, ibland beskrivet som näringslivets brottslighet.⁷² I Sverige har visserligen trolöshetsbrottet, liksom andra brott som begås av ett företags anställda eller uppdragstagare och som riktar sig mot företaget, så kallad yrkesbaserad brottslighet, inte räknats till den ekonomiska brottsligheten. Den svenska förståelsen av ekonomisk brottslighet har i stället inneburit en betoning på brott begångna av personer som handlat för företaget och dess intressen eller i eget vinstintresse, det vill säga företagsbrottslighet. Av tradition har man således begränsat sig till att som ekonomisk brottslighet betrakta ett kärnområde av bokföringsbrott, skattebrott, brott mot borgenärer samt brott mot aktiebolagslagens låneförbud och på senare år även insiderbrott.⁷³ Följaktligen skall mål som avser trolöshet mot huvudman inte handläggas av Ekobrottsmyndigheten.⁷⁴ Vissa trolöshetsbrott utreds dock av Riksenheten mot korruption, som handlägger samtliga brottsmisstankar om muta och bestickning samt andra brottsmisstankar som har ett nära samband med sådana brott. Både mutbrottet och trolöshetsbrottet är brott mot en avtalsgrundad lojalitetsplikt och dessa brott förekommer ofta tillsammans.⁷⁵

I många andra länder har man sedan länge haft en vidare syn på ekonomisk brottslighet. Som ett resultat av forskning och ökad förståelse för hur olika brottsformer hänger ihop förutspås en sådan utveckling även i Sverige och det finns numer en tendens att vidga begreppets betydelse till att bland annat omfatta även yrkesbaserad brottslighet, till exempel förskingring och trolöshet mot huvudman.⁷⁶ Inte minst i det praktiska brottsutredande arbetet

⁷⁰ NJA 2003 s. 426.

⁷¹ Prop. 1987/88:120, s. 79.

⁷² BRÅ Rapport 2002:1, s. 9.

⁷³ Lindgren, 2000, s. 111 och BRÅ Rapport 2002:1 s. 9 f.

⁷⁴ 2 § Förordning (1997:898) med instruktion för Ekobrottsmyndigheten.

⁷⁵ Åklagarmyndighetens hemsida och Leijonhufvud, 2007, s. 29.

⁷⁶ BRÅ Rapport 2002:1, s. 8.

ses trolöshetsbrott ofta som en del av den ekonomiska brottsligheten. Detta framgår bland annat i RÅSOP:s rapport där trolöshetsbrottet till skillnad från de traditionella förmögenhetsbrotten anses ha flera av de särdrag som brukar tillskrivas ekonomisk brottslighet.⁷⁷ Trolöshetsbrottet har också fått större utrymme i den svenska ekobrottsdiskursen i samband med att mer uppmärksamhet har ägnats ekobrottslighetens påverkan på förtroendet för näringslivet och marknaden. Brott som förskingring, trolöshet mot huvudman och vissa bedrägerier har då ansetts vara de brott som främst undergräver tilltron till höga befattningshavare och som tydligast visar på bristande internkontroll inom företagen.⁷⁸

Den ekonomiska brottslighetens särskilda karaktär diskuteras ofta på ett sätt som gör att man kan urskilja tre återkommande problemområden: utredningen, gärningsmannen och offerskapet. När det gäller svårigheter som hänför sig till *utredningen* av ekobrott brukar ofta nämnas de långa handläggningstider och stora resurser som sådana komplicerade ekonomiska förhållanden kräver.⁷⁹ Eftersom ekonomisk brottslighet, till skillnad från vad som brukar avses med organiserad brottslighet, begås inom ramen för en i övrigt laglig näringsverksamhet är det ofta svårt att avgöra gränsen mellan straffbara och lagliga handlingar. För att bedöma om ett brott begåtts krävs därför omfattande efterforskningar samt genomgång av en stor mängd information och dokument, ofta av en person med ekonomisk specialistkompetens.⁸⁰ Brottet trolöshet mot huvudman är inget undantag. Sådana utredningar är allmänt sett svåra att hantera och gränsdragningen mellan vad som är straffbart och inte vållar ofta problem då brottsrekvisiten är ovanligt komplicerade till sin natur. Skillnaden är stor jämfört med utredningar av traditionella förmögenhetsbrott, till exempel stöld, där det inte finns något lagligt alternativ och utredningarna därför brukar fokuseras på att binda en gärningsman till brottet.⁸¹

Andra skillnader mellan traditionell och ekonomisk brottslighet som brukar nämnas är sådana som kan hänföras till *gärningsmannen*. Sociologen Sven-Åke Lindgren menar att den svenska forskningen om ekobrott ofta framhävt denna brottslighets rationella och normala karaktär – ekobrottslingen är inte en social avvikare på samma sätt som andra brottslingar. Liksom i normalt affärsbeteende är det oftast ekonomisk vinning som hägrar. Dessutom finns en struktur som ibland tycks generera brottsfall.⁸² Förutom gärningsmännens rationella agerande brukar nämnas deras inte sällan höga sociala status. Statusen innebär att de har resurser till att i stor utsträckning få de brottsliga gärningarna att se lagliga ut, sopa igen spår efter olagliga transaktioner, till exempel genom att ha verksamhet i flera länder, samt omge sig med bra rådgivning och expertis vid eventuell rättegång.⁸³ Av

⁷⁷ Åklagarväsendet Rapport 1997:6, s. 4, 15.

⁷⁸ SOU 2004:47, s. 372 och Emanuelsson Korsell, SOU 2004:47, bilaga 11 s. 310 f.

⁷⁹ Lindgren, 2000, s. 195.

⁸⁰ Jahre, s. 74.

⁸¹ Åklagarväsendet Rapport 1997:6, s. 4, 8 f.

⁸² Lindgren, 2000, s. 140 f.

⁸³ Jahre, s. 78.

gärningsmannens sociala status följer också att han, det är oftast en man, i regel är äldre än gärningsmän vid traditionell brottslighet. För många av ekobrotten krävs nämligen att man uppnått en viss position för att kunna begå brottet. Vid trolöshetsbrottet är gärningsmannens position inte bara en nyckel till ett bra brottstillfälle, förtroendeställningen är dessutom ett absolut krav för att gärningen skall vara straffbar som trolöshet mot huvudman.⁸⁴ BRÅ:s statistik över misstänkta personer visar också att ca 30 % av personer misstänkta för trolöshet mot huvudman år 2006 var över 50 år och mer än hälften var över 40 år, medan motsvarande siffror för de traditionella förmögenhetsbrotten i 8 kap. BrB (stöld, rån m.m.) var ca 13 % respektive ca 28 %.⁸⁵ Den ekonomiska brottslighetens gömställe, i legala näringsverksamheter och bakom juridiska personer, samt dess utövare, gärningsmän på högt uppsatta positioner, medför dessutom att sådan brottslighet har låg upptäcktsrisk (se avsnitt 2.6).⁸⁶

Det tredje utmärkande draget för ekobrott som brukar tas upp är frågor rörande *offerskap*. Ofta talar man om detta i termer av direkt och indirekt viktimisering. Direkta offer är de som i första hand drabbas av ett brott, medan indirekta offer inte direkt utsätts för brottet men ändå lider skada av det. Direkta och indirekta offer skall inte förväxlas med andra begrepp som också brukar användas i detta sammanhang, nämligen begreppen primär viktimisering som avser brott mot personer, sekundär viktimisering som avser brott mot opersonliga offer, till exempel företag, och tertiär viktimisering som avser brott mot större värden eller samhället i stort. Lindgren har kombinerat dessa olika sätt att tala om den ekonomiska brottslighetens offer och analyserat den svenska ekobrottsdiskursens sätt att beskriva offerskapet. Han menar att det ofta är indirekta offer som framhävs och att dessa offer utgörs av staten och seriösa företag (sekundär viktimisering) samt samhället i sin helhet (tertiär viktimisering) då man betonar skadeverkningar som till exempel illojal konkurrens, undergrävd samhällsmoral och hotade marknadsekonomiska principer. Den ekonomiska brottsligheten framstår på detta sätt som mer samhällsfarlig än den traditionella. I de fall man talar om direkt offerskap handlar det om ekonomiska skador som drabbar staten eller företag. Även om man kan se en tendens mot ökad primär viktimisering så är det sällan enskilda personer anses vara direkta offer. I stället talas då i stället om indirekta skador, till exempel ökad skattebörda.⁸⁷ Lindgrens slutsatser att det i Sverige främst är kollektiva intressen som anses drabbade av ekonomisk brottslighet belyses också av att de brott som av tradition ansetts tillhöra ekobrotten företrädesvis är sådana som brukar antas rikta sig mot staten eller det allmänna.⁸⁸ Då en mer omfattande definition av ekonomisk brottslighet används ses dock som sagt trolöshet mot huvudman som ett belysande exempel på vad som bedöms vara ett av de största problemen med ekonomisk brottslighet, nämligen risken att den undergräver förtroendet för

⁸⁴ BRÅ Rapport 2004:3, s. 236.

⁸⁵ BRÅ statistiktabel över misstänkta personer år 2006. Se även Bilaga A.

⁸⁶ Lindgren, 2000, s. 195.

⁸⁷ Lindgren, NTfK 1999 s. 88, 91.

⁸⁸ BRÅ Rapport 2002:1, s. 9.

samhället, för näringslivet och förtroendet mellan företag. Trolöshetsbrottet, liksom de andra yrkesbaserade brotten, leder alltid till direkta ekonomiska skador för offret, som oftast är arbetsgivaren.⁸⁹ Arbetsgivaren kan naturligtvis vara en fysisk person. Inte sällan är det dock så att arbetsgivaren är ett företag och trolöshetsbrottet är utformat så att det skall skydda den juridiska personen mot sådan skada som dess företrädare kan tillfoga genom missbruk av förtroendeställningen. Det direkta offerskapet tillfaller i dessa fall företaget och aktieägarna lider endast indirekt skada.⁹⁰ Bilden av den ekonomiska brottslighetens offer och skadeverkningar gör att offerskapet lätt blir diffust och att ekobrott ofta felaktigt anses vara offerlösa brott. Problemet är att det är svårt att se brottsoffret då de karakteristiska brottsofferegenskaperna som finns vid traditionella brott saknas. Skadeverkningarna av den ekonomiska brottsligheten är ofta alltför abstrakta, vilket innebär att både allmänheten eller förövaren kan ha svårt för att knyta dem till konkreta brottsoffer. Ju längre bort man kommer från primär viktisering, desto mindre förutsättningar finns för att allmänheten skall kunna individualisera brottet och se att en konkret person lider skada. Allvaret i brottet riskerar att försvinna då det drabbar något inhumant.⁹¹ Detta stöds av en rapport från 2003 där Sören Wibe för BRÅ:s räkning jämfört resultaten från två enkätundersökningar gjorda 1988 och 2001. Undersökningarna handlar om allmänhetens attityder till brottslighet och brottsbekämpning med tonvikt på den ekonomiska brottsligheten och omfattar 2 700 slumpvis utvalda personer i åldern 18-70 år. Resultatet pekar tydligt på att allmänheten prioriterar våldsbrott, narkotikabrott och i viss mån egendomsbrott framför ekobrott, som man vill satsa minst resurser på. Kännetecknande för de brott som allmänheten oroar sig mest för är att de drabbar enskilda människor direkt. Lägst prioritet har brott med mer abstrakta brottsoffer. Samtidigt kan man se en attitydförändring som innebär att allmänheten ser klart strängare på ekobrott nu än i den tidigare undersökningen. Framför allt är det då synen på svartjobb som har förändrats medan synen på bekämpning av ekobrott i företag förändrats i mindre mån.⁹² Undersökningen visar dock inte direkt allmänhetens attityd till ekobrott riktade *mot* företag, till exempel trolöshetsbrott.

2.6 Brottslighetens omfattning

Efter några års nedgång i anmälningsstatistiken har sedan år 2000 antalet anmälda trolöshetsbrott stadigt ökat. År 2006 anmäldes 342 brott, vilket är 25 fler än föregående år. 2007 tycks enligt den preliminära statistiken dock bli ett trendbrott, då endast 303 brott anmäls.⁹³ Trots ökningen i början av seklet utgör trolöshetsbrottet dock en väldigt liten del av den totala anmälda

⁸⁹ BRÅ Rapport 2004:3, s. 239.

⁹⁰ Leijonhufvud, 2007, s. 49.

⁹¹ Alalehto, s. 351 f., 361.

⁹² BRÅ Attityder till ekonomisk brottslighet 1988 och 2001, s. 6 ff.

⁹³ Statistiken i detta avsnitt är, om inget annat anges, hämtad från BRÅ:s statistiktabeller (över anmälda brott år 2000-2007, uppklarade brott år 2006 och lagförda personer år 2003-2006). Se även Bilaga A.

brottsligheten. År 2003 utgjorde brottet till exempel endast 2 % av de ekobrottsmisstankar som inkom till åklagarväsendet.⁹⁴

Relativt många av de anmälda brotten uppklaras. 243 brott uppklarades 2006, vilket innebär att uppklaringsprocenten detta år var 71 %. Denna siffra kan jämföras med uppklaringsprocenten för samtliga brott, 34 %, och för samtliga förmögenhetsbrott, 17 %, samma år. Uppklaringsprocenten visar andelen uppklarade brott ett visst år, beräknad på anmälda brott detta år eller tidigare. De brott som klarats upp ett visst år behöver därför inte vara de brott som anmälts detta år.⁹⁵ Med tanke på vad som i föregående avsnitt sagts om långa handläggningstider är det för statistiken avseende trolöshetsbrottet tvärtom troligt att uppklarade brott avser brott som anmälts ett tidigare år. En hög uppklaringsprocent är något som trolöshetsbrottet har gemensamt med de flesta andra ekobrott. Detta anses bero på att det nästan alltid finns en misstänkt gärningsman då brottet anmäls.⁹⁶ Att brotten är uppklarade innebär dock inte att någon dömts för brottet, eller ens att det är klarlagt att ett brott har begåtts, utan endast att fallet är polisiärt klarlagt. Därför brukar man skilja mellan de tekniskt uppklarade brotten, det vill säga de fall där polis eller åklagare beslutat att brott inte kan styrkas, att den anmälda handlingen inte är ett brott eller att den misstänkte är under 15 år, och de personuppklarade brotten. Ett brott är personuppklarat då det lett till åtal, strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse. Han eller hon behöver dock inte dömas för brottet för att detta skall anses personuppklarat. Personuppklaringsprocenten innebär således den andel uppklarade brott som lett till åtal, strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse ett visst år, beräknad på anmälda brott detta år eller tidigare.⁹⁷ Andelen personuppklarade trolöshetsbrott är mycket lägre än andelen tekniskt uppklarade brott. År 2006 var endast 15 % personuppklarande beslut, vilket kan jämföras med 56 % tekniskt uppklarade brott. Den enklaste förklaringen torde vara att trolöshet mot huvudman är ett ganska svårutrett brott.⁹⁸ Trolöshetsbrottets låga personuppklaringsmedför att ganska få, mindre än en femtedel av de uppklarade brotten, leder till åtal. Antalet lagförda personer⁹⁹, det vill säga personer som befunnits skyldiga till brott genom fällande dom eller genom utfärdad strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse, är ännu mindre och har de senaste åren legat runt 30 stycken per år. Svårigheterna med att få till stånd fällande domar i större ekobrottmål har i media exemplifierats med Trustorfallet, där två personer friades från anklagelserna om grov trolöshet mot huvudman respektive medhjälp till sådant brott då hovrätten ansåg att åklagaren inte lyckats styrka uppsåt.¹⁰⁰

⁹⁴ BRÅ Rapport 2004:3, s. 231.

⁹⁵ BRÅ Rapport 2006:1, s. 23.

⁹⁶ BRÅ Rapport 2004:3, s. 234.

⁹⁷ BRÅ Rapport 2006:1, s. 32.

⁹⁸ BRÅ Rapport 2004:3, s. 235.

⁹⁹ I lagföringsstatistiken medräknas lagakraftvunna eller överklagade tingsrättsbeslut, se BRÅ Rapport 2006:1, s. 20.

¹⁰⁰ ”Dom idag mot Lars-Eric Petersson”, SR:s hemsida. Se även Svea hovrätts dom den 4 april 2002, B 4495-01.

Om man skall tro den officiella kriminalstatistiken är trenden att brottet trolöshet mot huvudman ökar i omfattning. Statistiken beskriver dock endast hur den registrerade brottsligheten ser ut, vilken enbart är ett urval av den totala brottsligheten. Därför bör man vara försiktig med att dra slutsatser om den faktiska omfattningen eller utvecklingen. När det gäller ekonomisk brottslighet brukar den dolda brottsligheten vara mycket stor. Brotten förblir ofta oupptäckta om de inte upptäcks av samhällets kontrollfunktioner och statistiken sägs därför snarare spegla myndigheternas resurser och prioriteringar än den faktiska brottsligheten.¹⁰¹ Det är visserligen svårt att bedöma hur stor den dolda brottsligheten är avseende just brottet trolöshet mot huvudman, men det finns anledning att anta att den är mycket stor. Enligt en undersökning genomförd av Öhrlings Pricewaterhouse Coopers år 2006 hade 35 % av de 75 svenska företag som ingick i undersökningen utsatts för någon form av ekonomisk brottslighet de senaste två åren. Trolöshet mot huvudman var, tillsammans med förskingring och bokföringsbrott, det vanligaste brottet man utsattes för. I 30 % av fallen avstod företagen både från att anmäla brottet och från att avskeda personen i fråga.¹⁰² Myndigheter och stora företag är ofta mindre benägna än privatpersoner att anmäla att de utsatts för förmögenhetsbrott, även om också andra faktorer påverkar. Har brottet inneburit stora ekonomiska skador ökar anmälningsbenägenheten, men större företag avstår helst från att anmäla brottet om de inte kan peka ut någon misstänkt. Ofta spelar också massmedial uppmärksamhet och praktiska konsekvenser en betydande roll för om brottet anmäls.¹⁰³

2.7 Brotts påföljd

2.7.1 Påföljder och andra sanktionsformer

Den första paragrafen i brottsbalkens första kapitel anger att det för ett brott finns straffen böter eller fängelse föreskrivna. Tillsammans med villkorlig dom, skyddstillsyn och överlämnande till särskild vård utgör straffen den typ av rättsverkning av brott som kallas påföljd (1:3 BrB). Fängelse är att anse som ett strängare straff än böter (1:5 BrB) och som en svårare påföljd än villkorlig dom och skyddstillsyn (30:1 BrB). Både villkorlig dom och skyddstillsyn är dock svårare påföljder än böter (27:1 och 28:1 BrB). De andra rättsverkningarna av brott är skadestånd och så kallad särskild rättsverkan. Den vanligaste formen av särskild rättsverkan torde vara förverkande av det utbyte som gärningsmannen fått av brottet eller den egendom som använts som hjälpmedel vid brottet. Vid sådan ekonomisk brottslighet som begås i näringsverksamhet aktualiseras ibland särskild rättsverkan i form av till exempel näringsförbud, som regleras i lagen om näringsförbud, eller företagsbot, som tillsammans med förverkande regleras i 36 kap. BrB.¹⁰⁴ Det straff som stadgas för trolöshetsbrott av normalgraden

¹⁰¹ BRÅ Rapport 2006:1, s. 119.

¹⁰² ”Svenska chefer fifflar mest”, DN:s hemsida.

¹⁰³ BRÅ Rapport 2006:1, s. 72 f.

¹⁰⁴ Dahlqvist & Holmquist, s. 327.

är böter eller fängelse i högst två år. För grov trolöshet mot huvudman är straffskalan fängelse lägst sex månader högst sex år. Eftersom båda näringsförbud och företagsbot är sanktioner som är riktade mot näringsidkaren och som kräver att brottet har begåtts i en näringsverksamhet kan de dock aldrig bli aktuella i trolöshetsfall. I de följande avsnitten är det påföljden vid (grov) trolöshet mot huvudman som är av intresse.

2.7.2 Påföljdspraxis

RÅSOP skriver i sin rapport att det finns för få domar för att det skall gå att urskilja någon särskild påföljdspraxis för trolöshetsbrott i samband med kreditgivning. Påföljderna varierar mellan villkorlig dom i kombination med dagsböter och fängelse.¹⁰⁵ Även då man utvidgar undersökningen till att gälla även andra typer av (grova) trolöshetsbrott rör det sig om ett magert utbud av rättsfall. Av de få fall som finns refererade i NJA och RH sedan 1980-talet kan man inte heller utläsa någon entydig påföljdspraxis. Här har jag därför även tagit hänsyn till andra nyligen avgjorda fall i tingsrätten och hovrätten. Med vägledning av dessa fall samt sådana tingsrätts- och hovrättsdomar som redogörs för i bilagan till RÅSOP:s rapport¹⁰⁶ tycks fängelse vara en påföljd som ofta aktualiseras i grova trolöshetsfall. De avgöranden som i de följande avsnitten kommer att behandlas visar enligt min mening på vissa mönster i domstolarnas straffvärdebedömning, straffmätning och påföljdsval. Samtliga fall avser, liksom Skandiafallen, grov trolöshet mot huvudman.

2.7.2.1 Straffvärde

När man talar om ett brotts straffvärde är det viktigt att skilja mellan abstrakt straffvärde och konkret straffvärde. Det abstrakta straffvärdet är ett mått på hur lagstiftaren har bedömt en viss brottstyps förkastlighet eller svårhet jämfört med andra brottstyper. Vilket abstrakt straffvärde en brottstyp har framgår av dess straffskala. Det konkreta straffvärdet visar i stället förkastligheten och svårheten i en viss begången brottslig gärning jämfört med andra begångna gärningar. Detta straffvärde bestäms av domstolen i det enskilda fallet.¹⁰⁷ Detta avsnitt handlar om bedömningen av trolöshetsbrottets konkreta straffvärde. Vid bedömningen av en gärnings straffvärde används samma lagrum och omständigheter, 29 kap. 1-3 §§ BrB, som beaktas vid avgörandet av brottets svårhetsgrad. Här skall dock hänsyn tas även till sådana omständigheter av subjektiv betydelse, det vill säga gärningsmannens insikt, avsikter och motiv, vilka inte bör beaktas vid brottsrubriceringen.¹⁰⁸ Normalt sett skall man undvika att beakta en viss försvärande eller förmildrande omständighet mer än en gång. En omständighet som beaktats vid bedömningen av brottet såsom grovt bör

¹⁰⁵ Åklagarväsendet Rapport 1997:6, s. 80.

¹⁰⁶ RÅSOP:s redogörelse omfattar 12 stycken avgöranden i tingsrätt och hovrätt mellan 1990 och 1997. Av åtta fällande domar resulterade sex i fängelsestraff och två i villkorlig dom. Redogörelsen utger sig dock inte för att vara uttömmande. Se Åklagarväsendet Rapport 1997:6, bilaga samt s. 4 f.

¹⁰⁷ Jareborg & Zila, s. 100.

¹⁰⁸ Prop. 1987/88:120, s. 79.

därför oftast inte beaktas vid bedömningen av brottets straffvärde.¹⁰⁹ I praktiken är det dock ofta så att en omständighets relevans inte är uttömd efter placeringen av brottet i en viss svårhetsgrad och att det finns någonting kvar att beakta vid bedömningen av straffvärdet.¹¹⁰ Att en gärning har ett högt straffvärde är ofta ett avgörande skäl för att döma till fängelse. Som riktvärde brukar anges att om ett brotts straffvärde anses motsvara ett års fängelse eller mer innebär detta en presumtion för att fängelse skall ådömas.¹¹¹

Vid straffvärdebedömningen av grova trolöshetsbrott tycks straffvärdet ofta anses vara tillräckligt högt för att en sådan presumtion för fängelse skall föreligga. Den vanligaste motiveringen till bedömningen av straffvärdet som högt torde vara att brottet avser stora belopp och att betydande skada åsamkats huvudmannen. Så var till exempel fallet i två hovrättsavgöranden, vars påföljder RÅSOP kommenterar i sin rapport,¹¹² och i NJA 2003 s. 414 angavs som skäl till att straffvärdet var att betrakta som högt bland annat att brottsligheten hade pågått under en längre tid och medfört en betydande skada. Att skadans storlek i så många fall beaktas vid straffvärdebedömningen tyder på att denna ofta uppgår till så stora belopp att den inte går att tillräckligt beakta vid brottets rubricering som grovt. Det kan också finnas skäl att vid straffvärdebedömningen beakta även andra sådana omständigheter som delvis beaktats vid bedömningen av brottets svårhetsgrad. Detta har till exempel gjorts i ett relativt färskt hovrättsfall (Arectafallet) där Tomas A., VD i Arecta Communication AB, bland annat upprättat falska fakturor avseende privata utgifter. Hovrätten gjorde bedömningen att brottslighetens straffvärde motsvarade fängelse ett år och sex månader. Som grund för denna bedömning angavs dels det betydande beloppet, drygt en miljon kronor, men också att gärningen innefattade missbruk av förtroendeställning samt att falska fakturor använts. Dessutom beaktades att gärningen präglades av förslagenhet.¹¹³ Detta att brotten präglas av förslagenhet är en annan sak som ofta är avgörande vid bedömningen av straffvärdet. Förslagenhet eller avsaknad av förslagenhet tycks också i många fall kunna väga tyngre än skadans storlek, som i NJA 1997 s. 781 där fråga var om grov förskingring och grov trolöshet mot huvudman. Visserligen avsåg brotten tillsammans betydande belopp, men då de inte präglades av förslagenhet ansåg domstolen att det gemensamma straffvärdet för brotten motsvarade ett års fängelse. Även i det nyss nämnda NJA 2003 s. 414 tycks hovrätten, vars bedömning HD anslöt sig till, lägga stor vikt vid att handlandet präglats av förslagenhet då den tilltalade ”utnyttjat sin vid tiden ganska unika kompetens som optionsmäklare och sin position inom företaget samt använt sig av en teknik som har försvårat

¹⁰⁹ Prop. 1987/88:120, s. 82.

¹¹⁰ Jareborg & Zila, s. 108.

¹¹¹ Prop. 1987/88:120, s. 100.

¹¹² Åklagarväsendet Rapport 1997:6, s. 80 f. Domarna som avses är Hovrättens över Skåne och Blekinge dom den 7 februari 1995, DB 5009 och Svea hovrätts dom den 3 maj 1996, DB 58.

¹¹³ Svea Hovrätts dom den 17 april 2007, B 2980-06.

upptäckt”.¹¹⁴ Straffvärdet ansågs motsvara tre års fängelse. Likaså har hovrätten i ett annat fall där bolagets VD och vice VD tillsammans och i samråd gjort sig skyldiga till grov trolöshet mot huvudman och därmed orsakat skador om ca 13 miljoner kronor, ansett det mest försvårande inslaget vara det synnerligen stora mått av förslagenhet som präglat hela brottsplanen, då de tilltalade bildat utländska bolag och upprättat falska handlingar i syfte att dölja det förhållandet att de själva var mottagare av de utbetalda pengarna. Straffvärdet bedömdes till fyra respektive tre års fängelse för de båda gärningsmännen.¹¹⁵

I ”Växjöoljan”, ett något äldre fall som tidigare nämnts i avsnitt 2.4, har domstolen av förklarliga skäl inte uttryckligen diskuterat brottets svårhet i termen straffvärde. Då fanns ännu inte den nuvarande lagstiftningen, enligt vilken påföljdsbestämningen skall ske med utgångspunkt i brottets straffvärde. I fallet dömde HD Växjö Energis vice VD till ett års fängelse, en halvering av det straff som hovrätten kommit fram till. Hur domstolen kom fram till straffvärdet är något oklart. Det är möjligt att man ansåg att det fanns ett ”överskott” av förmildrande omständigheter som inte kunnat beaktas vid rubriceringen. De förmildrande omständigheter som domstolen pekade på var inte tillräckligt tungt vägande för att förhindra att brottet rubricerades som grovt, men det är möjligt att de var avgörande för HD:s val att ådöma ett mindre strängt straff än vad som ådömdes i hovrätten.¹¹⁶

2.7.2.2 Straffmätning och påföljdsval

Enligt 29 kap 1 § BrB är straffvärdet, efter beaktade försvårande och förmildrade omständigheter, utgångspunkten för straffmätningen. Att straffvärdet som regel blir avgörande för påföljden innebär inte att straff ovillkorligen skall utmätas efter straffvärdet. Av de undantag från huvudregeln som finns stadgade i 29 kap. är det omständigheterna i 5 § som här är av intresse. I denna paragraf finns nämligen uppräknat de grunder för strafflindring, så kallade billighetsskäl, som utöver brottets straffvärde i skälig omfattning skall beaktas vid straffmätningen. Bestämmelsen ger möjlighet att ta hänsyn till vissa omständigheter som inte påverkar brottets straffvärde, men som i mildrande riktning kan påverka straffet. Omständigheterna som uppräknas hänför sig till gärningsmannens person och hans handlande efter brottet och denna uppräknings är uttömmande, även om den sista punkten, punkt 8, är allmänt hållen. De övriga omständigheter som kan beaktas enligt denna punkt är dock sådana som i princip skall vara likvärdiga med och lika tungt vägande som omständigheterna i de övriga punkterna i paragrafen.¹¹⁷ Av billighetsskälerna är det främst punkt 5 ”om den tilltalade till följd av brottet drabbats av eller om det finns grundad anledning anta att han kommer att drabbas av avskedande eller uppsägning från anställning eller av annat hinder eller synnerlig svårighet i yrkes- eller näringsutövning” samt punkt 7 ”om en i förhållande till brottets art ovanligt

¹¹⁴ NJA 2003 s. 429.

¹¹⁵ Hovrättens för Nedre Norrland dom den 29 april 2003, B 387-01. Domen överklagades men HD beviljade inte prövningstillstånd (HD B 2153/03, 2004-01-26).

¹¹⁶ NJA 1983 s. 441.

¹¹⁷ Prop. 1987/88:120, s. 89, 95 f.

lång tid förflutit sedan brottet begicks” som ofta torde aktualiseras vid trolöshetsbrott. Även vid påföljdsvalet skall enligt 30 kap. 4 § billighetsskäl beaktas, då särskilt avseende skall fästas vid omständigheter som talar för en lindrigare påföljd än fängelse. Domstolen skall således alltid pröva om villkorlig dom eller skyddstillsyn är en tillräcklig påföljd innan fängelse ådöms.¹¹⁸ Straffvärdet, om detta är ett år eller mer, är dock ett tungt skäl för fängelse. Återfall är ett annat skäl som skall beaktas vid påföljdsvalet (i första hand) och som talar för fängelse.

Vid trolöshetsbrott är huvudmannen i de allra flesta fall gärningsmannens arbetsgivare. Vanligt är därför att gärningsmannen på grund av sitt brott tvingas lämna sin anställning. Detta är ett billighetsskäl som ofta beaktas av domstolen, även om det i många fall inte är tillräckligt för att påverka påföljdsvalet. Denna bedömning gjordes till exempel i det i föregående avsnitt behandlade Arectafallet. Att Tomas A. avskedats till följd av brottet ansågs i detta fall inte föranleda annan påföljd än fängelse. Däremot menade domstolen att man, trots att brottet begåtts i tjänsten, vid straffmätningen skulle beakta avskedandet. Det men som avskedandet inneburit medförde därför att fängelsestraffet nedsattes från ett år och sex månader, vilket ansågs vara straffvärdet, till ett år och tre månader.¹¹⁹ I flera fall har ett avskedande i kombination med andra billighetsskäl föranlett strafflindring. Det har då framför allt rört sig om punkten 7, det vill säga att lång tid förflutit sedan brottet. I RH 1997:77 hade föreningen av dessa två billighetsskäl resultatet att en annan påföljd än fängelse ådömdes, trots ett högt straffvärde. På grund av brottet hade den tilltalade avskedats och inte heller kunnat behålla anställningar i andra banker. Dessutom ansåg hovrätten att de ca 8 år som förflutit mellan det att brotten begicks och lagföringen var en anmärkningsvärt lång tid, vilken den tilltalade inte kunde lastas för. Det ansågs härmed motiverat att i stället för fängelse döma till villkorlig dom i förening med böter. I ett annat fall där den långa tid som förflutit mellan inledd förundersökning och dom berodde på förhållanden som staten inte är ansvarig för, bland annat de tilltalades egna uppgiftslämnande och ärendets komplexitet i övrigt, har domstolen inte ansett sig kunna döma till lindrigare påföljd än fängelse. Däremot beaktades den långa tiden mellan brottet och domen vid straffmätningen, vilket innebar att de tilltalade fick ett års strafflindring var och dömdes till tre respektive två års fängelse.¹²⁰ I NJA 2003 s. 414 hade HD främst att bestämma hur tidsutdräkten, närmare nio år, mellan brottsligheten och den slutliga domen skulle beaktas vid påföljdsbestämningen i målet. Även med beaktande av målets komplexitet ansågs denna tid orimligt lång. Den tilltalade hade inte heller själv gjort något för att fördröja processen, utan tidsutdräkten förklarades av polisens och åklagarmyndighetens passivitet. Med hänsyn till omständigheterna kom domstolen fram till att detta skulle beaktas som ett billighetsskäl, men också att den tilltalades rätt till rättegång inom skälig tid enligt Europakonventionens artikel 6 hade kränkts. Att beakta var också att den tilltalade avskedats från den tjänst han hade vid

¹¹⁸ Prop. 1987/88:120, s. 99.

¹¹⁹ Svea Hovrätts dom den 17 april 2007, B 2980-06.

¹²⁰ Hovrättens för Nedre Norrland dom den 29 april 2003, B 387-01.

tiden för brottsligheten och att han därefter inte kunnat få någon nytt arbete. Påföljden blev likväl fängelse, men fängelsestraffet reducerades till hälften av de tre års fängelse som brottslighetens straffvärde ansågs motsvara. De två billighetsskäl som beaktats i de här upptagna fallen hade betydelse också i en tingsrättsdom från 2006 (SL-fallet), där Kjell H. som var trygghetsvärd hos Storstockholms Lokaltrafik dömdes för grov trolöshet mot huvudman och grovt mutbrott efter att, i utbyte mot resor, hyrbilar och andra gåvor, ha attesterat fakturor från vaktbolaget Falck avseende väktartjänster som aldrig levererats. Skadan för SL översteg miljonbeloppet och straffvärdet ansågs så högt att annan påföljd än fängelse inte kunde komma i fråga. Vid bestämmande av fängelsestraffets längd beaktades som sagt att Kjell H. hade blivit avskedad från sin mångåriga anställning hos SL samt att gärningarna låg förhållandevis långt bak i tiden. Det fanns dock en tredje omständighet, ett särskilt men som enligt domstolen också skulle påverka fängelsestraffets längd i sänkande riktning, nämligen den massmediala uppmärksamhet som Kjell H. tidvis utsatts för med anledning av brottsmisstankarna. Påföljden blev fängelse ett år och sex månader.¹²¹ Man får anta att domstolen hänförde denna omständighet till den sista allmänt hållna punkten i BrB 29:5. Vanligtvis kommer det enligt förarbetena inte i fråga att beakta sådana negativa sociala reaktioner som regelmässigt drabbar den som har begått brott och döms till straff. Som exempel på sådana reaktioner nämns att brottet väcker ogillande från familjens närmaste omgivning eller att straffet medför förändringar i allmänhet av den tilltalades levnadsförhållanden.¹²² Det är dock möjligt att domstolen räknat den stora massmediala uppmärksamheten som något exceptionellt och inte som en sådan reaktion som regelmässigt drabbar människor som begått brott.

Utöver de billighetsskäl som redan diskuterats kan nämnas den i punkt 6 angivna omständigheten att ”den tilltalade till följd av hög ålder eller dålig hälsa skulle drabbas oskäligt hårt av ett straff utmätt efter brottets straffvärde”. Denna grund för straffflindring beaktade domstolen i NJA 1997 s. 781 med följd att villkorlig dom valdes som påföljd, trots att brottets straffvärde ansågs motsvara ett års fängelse. Vid en samlad bedömning av den tilltalades personliga förhållanden och med hänsyn till att han efter brottet drabbats av fysisk och psykisk sjukdom gjordes bedömningen att ett fängelsestraff skulle påverka hans hälsa negativt.

2.7.3 Påföljdsstatistik

Den praxis som redovisas ovan antyder att grova trolöshetsbrott ofta ger fängelse. Av praxisgenomgången framgår att straffvärdet för grova trolöshetsbrott i regel anses vara tillräckligt högt för att det skall föreligga en presumtion för fängelse enligt den så kallade ettårspresumtionen. Enligt påföljdsstatistiken framgår dock att de flesta av de personer som döms för trolöshet mot huvudman som huvudbrott, döms till villkorlig dom som

¹²¹ Stockholms tingsrätts dom den 19 december 2006, B 4284-03. Domen har därefter fastställts i hovrätten.

¹²² Prop. 1987/88:120, s. 96.

huvudpåföljd.¹²³ Detta innebär att domstolen i de flesta fall finner att brottets straffvärde understiger ett års fängelse eller att det finns billighetsskäl som motiverar en strafflindring. Utifrån den påföljdspraxis som finns, även om den inte är helt entydig, tolkar jag denna statistik som att majoriteten av de ådömda påföljderna avser trolöshetsbrott av normalgraden. Fördelningen mellan ådömda påföljder kan skifta från år till år, eftersom det rör sig om ganska få lagföringar per år och ännu färre domar. År 2005 hade till exempel ca 67 % av domarna villkorlig dom och 20 % fängelse som huvudpåföljd. Året därpå hade ca 41 % villkorlig dom som huvudpåföljd och utgjorde lika stor andel som fängelsedomarna. Vanligtvis är det dock en ganska stor majoritet av domarna som resulterar i villkorlig dom. Om man ser till fängelsedomarna och längden på de straff som ådöms kan konstateras att den genomsnittliga strafflängden år 2005 (tre fängelsedomar) var 19 månader och 2006 (nio fängelsedomar) 17 månader. Även här kan man vid en jämförelse mellan olika år se ganska stora skillnader beträffande både antalet fängelsedomar och den genomsnittliga strafftiden. År 2004 (åtta fängelsedomar) var till exempel den genomsnittliga strafftiden 24 månader. Statistiken avseende trolöshetsbrottet redovisar inte om domarna avser grovt brott eller brott av normalgraden. De höga genomsnittliga strafftiderna tyder dock på att det i de flesta fall rör sig om grova brott. Medräknade brott av normalgraden torde dessutom medföra lägre genomsnittstider. Om en del av fängelsedomarna avser brott av normalgraden är det därför möjligt att de genomsnittliga strafftiderna för grovt trolöshetsbrott till och med är något högre än statistiken visar.

Påföljdsstatistiken avseende trolöshet mot huvudman kan sättas in i ett större perspektiv genom en jämförelse med andra brott. Man ser då att genomsnittstiderna för ådömda fängelsestraff vid grov trolöshet mot huvudman ligger i paritet med genomsnittliga strafftider för brott i ekobrottens kärnområde. För grovt skattebrott, 4 § skattebrottslagen, var de fängelsestraff som ådömdes år 2006 (183 fängelsedomar) i genomsnitt 19 månader. De fängelsestraff (17 fängelsedomar) som samma år ådömdes för grovt bokföringsbrott, 11 kap. 5 § andra stycket BrB, hade 17 månader som genomsnittlig strafftid. Att de genomsnittliga strafftiderna är ungefär lika långa för dessa brott är kanske inte så konstigt då både grovt skattebrott och grovt bokföringsbrott har samma straffskala som det grova trolöshetsbrottet. Det finns naturligtvis också andra brott med denna straffskala, till exempel det traditionella förmögenhetsbrottet grov stöld 8 kap. 4 § BrB och våldsbrottet grov kvinnofridskränkning i 4 kap. 4a § BrB. Dessa brott har således samma abstrakta straffvärde som grov trolöshet mot huvudman, grovt skattebrott och grovt bokföringsbrott. Statistiken för grov stöld och grov kvinnofridskränkning är mer stabil över tid än den som avser trolöshetsbrottet eftersom antalet domar är mycket större. Av de personer som dömdes för grov stöld år 2005 (1031 domar) fick ca 47 % fängelse, ca 22 % skyddstillsyn och ca 11 % villkorlig dom som huvudpåföljd. 14 % av domarna innebar överlämnande till vård inom socialtjänsten, vilket innebär

¹²³ Statistiken i detta avsnitt är, om inget annat anges, hämtad från BRÅ:s statistiktabeller (över lagförda personer år 2005-2006 och personer dömda till fängelse år 1996-2006. Se även Bilaga A.

att en hel del av de dömda var unga personer.¹²⁴ Statistiken för 2006 överensstämmer i stort med den för 2005. När det gäller statistiken för grov kvinnofridskränkning år 2005 (299 domar) hade 86 % av domarna fängelse och 11 % skyddstillsyn som huvudpåföljd. År 2006 (343 domar) var andelen fängelsedomar något mindre, ca 77 %, och andelen domar med skyddstillsyn som huvudpåföljd större, 18 %. De som dömdes till fängelse för grov stöld fick i genomsnitt 11 månaders fängelse år 2005 och 2006. Det genomsnittliga fängelsestraffet för personer dömda för grov kvinnofridskränkning var 10 månader 2005 och 11 månader 2006. En jämförelse av genomsnittliga strafftider visar således på ganska stora skillnader i straffens längd mellan (grovt) trolöshetsbrott å ena sidan och grov stöld och grov kvinnofridskränkning å den andra. Jämförelsen tyder dessutom på att ekobrotten ger längre fängelsestraff än de traditionella brotten.

Ser man lite längre tillbaka i tiden, drygt tio år, kan man också finna en intressant utveckling i statistiken över de genomsnittliga strafftiderna. Under perioden 1996-2006 har de genomsnittliga fängelsestraffen för det traditionella brottet grov stöld legat stabilt mellan 10 och 11 månader. För ekobrottet grovt skattebrott har genomsnittsstraffen visserligen pendlat mellan 15 och 20 månader, men oftast legat runt 18 månader. Trolöshetsbrottet är det brott för vilket de genomsnittliga strafftiderna varit mest varierande. År 1996 var genomsnittsstraffet i paritet med det för grov stöld, nämligen ca 11 månader, medan genomsnittsstraffet år 2006, ca 17 månader, snarare ligger i nivå med det grova skattebrottet. Även om det inte går att se en rak utveckling mot längre genomsnittsstraff, kan man konstatera att genomsnittsstraffet för trolöshetsbrottet sedan 1999 inte har understigit 14 månader, vilket innebär att det nu oftare är relevant att jämföra längden på genomsnittsstraffen för trolöshetsbrott med genomsnittsstraffen för de fängelsestraff som ges för brott i den ekonomiska brottslighetens kärna, än att jämföra dem med genomsnittsstraffen för traditionella förmögenhetsbrott.

¹²⁴ Se 32 kap. 1 § BrB.

3 Skandiafallen

3.1 Skandiafallet I

Den första av Skandiacheferna att åtalas och få sin tingsrättsdom var den tidigare VD:n, Lars-Eric P. Knappt två år efter inledd förundersökning åtalades han i september 2005 för två fall av grov trolöshet mot huvudman. Efter ytterligare ett knappt halvår inleddes förhandlingarna i Stockholms tingsrätt. Sedan tingsrätten hade avkunnat sin fällande dom i maj 2006 överklagade Lars-Eric P. till hovrätten, där förhandlingarna inleddes i oktober 2007. Den 19 december friades Lars-Eric P. helt i hovrätten.¹²⁵

3.1.1 Bakgrund

Genom en sammanställning av de mellan parterna ostridiga omständigheter som framkommer i tingsrättens dom kan man få en bild av målets bakgrund. Inledningsvis kan konstateras att Lars-Eric P. mellan den 1 januari 1997 och den 15 april 2003 var verkställande direktör för Skandia och koncernchef för Skandiakoncernen. Genom två styrelsebeslut i augusti 1997 och i april 1998 införde Skandiakoncernen två olika bonusprogram, så kallade incitamentsprogram, benämnda ”Sharetracker” och ”Wealthbuilder”.

Wealthbuilder var ett särskilt incitamentsprogram för affärsenheten Skandia Assurance and Financial Services (AFS), vilken bestod av bland annat Skandias brittiska och amerikanska dotterbolag, som hade hand om Skandiakoncernens fondförsäkringsverksamhet. Enligt Wealthbuilder skulle varje år andelar delas ut som gav rätt till en tilldelning baserad på värdetillväxten inom AFS. Tilldelningen skulle omvandlas till ett kontantbelopp och utbetalas två år efter det relevanta resultatåret. Förmånstagarna i Wealthbuilder var ett trettiotal ledande befattningshavare i främst Storbritannien och USA. Lars-Eric P. omfattades inte av Wealthbuilder. Riktlinjerna för Wealthbuilder benämndes ”Plan Rules” och angav bland annat att gränsen för programmets totala tilldelning var 300 miljoner kronor. Båda incitamentsprogrammen skulle gälla till utgången av 1999 och var en provisorisk lösning i väntan på att det den 1 januari 2000 skulle bli möjligt att införa ett nytt så kallat stock-optionprogram¹²⁶. När det första förslaget till stock-optionprogram lades fram godkändes det dock inte, vilket föranledde styrelsen att den 23 januari 2000 besluta om en förlängning av Sharetracker och Wealthbuilder. Incitamentsprogrammen avslutades den 15 maj då ett reviderat förslag till stock-optionprogram godkändes. Med anledning av incitamentsprogrammets förlängningsperiod utarbetades ett komplement till de ursprungliga Plan Rules, som benämndes

¹²⁵ För en kronologisk sammanställning av Sveriges Radio Ekots nyhetsrapportering om ”Skandiaskandalen”, <http://www.sr.se/cgi-bin/ekot/artikel.asp?Artikel=310884>.

¹²⁶ Ett vinstandelssystem baserat på utgivande av skuldebrev förenade med teckningsoptioner.

Appendix 3. Till beloppsbegränsningsregeln lades då ett stycke som innebar att tilldelningar inom ramen för Wealthbuilder som översteg 300 miljoner kronor skulle hänföras till tilldelningen för resultatåret 2000. Dessutom ändrades reglerna för beräkningen av värdet på andelarna som skulle tilldelas. Lars-Eric P. undertecknade tillägget i december 2000. Utfallet av Wealthbuilder under perioden 1998-1999 uppgick enligt en av revisorerna till 456 miljoner kronor vilket, som han angav i sin granskningsrapport, klart översteg beloppsbegränsningen. När alla beräkningar hade gjorts stod det klart att för hela perioden 1998-15 maj 2000 sammanlagt ca 903 miljoner kronor skulle komma att betalas ut inom ramen för Wealthbuilder. I årsredovisningen för år 2000 angavs sedan, i enlighet med Appendix 3, att 300 av de sammanlagt utbetalade 903 miljoner kronorna belastat 1999 års resultat och att 339 miljoner kronor belastat resultatet för år 2000, medan de återstående 264 miljoner kronorna togs upp som kostnad i ett brittiskt dotterbolag.

Incitamentsprogrammet Sharetracker, enligt vilket optioner skulle utfalla med motvärdet av Skandiaaktiens värdestegring, omfattade ett femtiotal ledande befattningshavare i koncernen varav Lars-Eric P. var den klart störste förmånstagaren med ett sammanlagt utfall om ca 178 miljoner kronor. Av detta belopp hänförde sig ca 103 miljoner kronor till förlängningsperioden, det vill säga den 1 januari till den 15 maj 2000. Genom ett avtal daterat den 11 maj 2000, godkänt av styrelsen den 31 maj, omvandlades dock Lars-Eric P:s utfall i Sharetracker för denna förlängningsperiod till en i flera avseenden förbättrad pension än den han sedan tidigare var tillförsäkrad. I september samma år tecknades sedan ett tilläggsavtal, daterat den 18 maj, enligt vilket Skandia under vissa förutsättningar skulle se till att Lars-Eric P:s pensionskapital alltid skulle uppgå till minst 97,1 miljoner kronor.

3.1.2 Yrkanden m.m.

Åklagaren yrkade ansvar för grov trolöshet mot huvudman i två fall. Enligt åtalspunkt 1 för att Lars-Eric P. hade missbrukat sin förtroendeställning genom att

”obehörigen ändra ”Plan Rules” (Appendix 3) för bonusprogrammet Wealthbuilder och, utan att styrelsens eller ersättningskommitténs godkännande förelegat, låta utfallet för programmet fastställas till 185 Mkr utöver den beloppsbegränsning för perioden 1998-1999 som gällt enligt styrelsens beslut 1998, med följd att 185 Mkr för mycket tillfallit förmånstagarna i programmet. Förfarandet har medfört skada för Skandia med motsvarande belopp.”¹²⁷

Åtalspunkt 2 gällde pensionsavtalet mellan Lars-Eric P. och Skandia. Genom avtalet som upprättades den 11 maj 2000 menade åklagaren att Lars-Eric P. tillförsäkrades pension med ett beräknat utfall om 60,4 miljoner kronor. Enligt åklagaren har Lars-Eric P. därefter

¹²⁷ Stockholms tingsrätts dom den 24 maj 2006, B 8413-03, s. 5.

”i september 2000 missbrukat sin förtroendeställning i Skandia genom att utan styrelsens eller ersättningskommitténs godkännande och med utnyttjande av sin ställning som verkställande direktör i bolaget låta upprätta ett tilläggsavtal till 11 maj-avtalet vari angetts att [Lars-Eric P:s] pensionskapital alltid skulle uppgå till minst 97,1 Mkr, vilket inneburit beaktansvärd risk för att Skandia slutligen skulle komma att belastas med pensionskostnad för [Lars-Eric P.] om ca 37 Mkr utöver kostnaden för avtalet 11 maj 2000.”¹²⁸

Båda brotten var enligt åklagaren att betrakta som grova då Skandia tillfogats betydande skada och med hänsyn till att Petersson grovt utnyttjat sin ställning. Dessutom yrkades att Lars-Eric P. skulle meddelas näringsförbud.

Till utveckling av sin talan anförde åklagaren avseende *åtalspunkt 1* att innebörden av styrelsebeslutet den 23 januari 2000 om förlängning av Wealthbuilder inte på något sätt kunde förstås som en retroaktiv förändring av beloppsbegränsningen för perioden 1998-1999. Först genom Lars-Eric P:s undertecknande av Appendix 3 togs beloppsbegränsningen bort. Undertecknandet innebar att den del av utfallet i Wealthbuilder som för perioden 1998-1999 översteg 300 miljoner kronor, och som enligt styrelsebeslut inte skulle betalas ut, kom att överföras till och utbetalas tillsammans med utfallet för förlängningsperioden. Enligt åklagaren rörde det sig om 185 miljoner kronor som på detta sätt felaktigt utbetalades. Redan genom undertecknandet av Appendix 3 uppkom en beaktansvärd risk för att Skandia med motsvarande belopp skulle komma att skadas. Åklagaren menade också att det vid undertecknandet stod helt klart för Lars-Eric P. att beloppsbegränsningen för perioden 1998-1999 inte tidigare i behörig ordning hade tagits bort, eftersom han dessförinnan hade tagit del av rapporter där detta framgick. Avseende *åtalspunkt 2* gjorde åklagaren gällande att Lars-Eric P. genom en överenskommelse med Skandia i maj 2000 avstod från hela utfallet för förlängningsperioden, ca 103 miljoner kronor, i utbyte mot en förbättrad pension enligt avtalet den 11 maj. Enligt åklagaren innebar avtalet som styrelsen godkände att Skandia skulle avsätta en premie om sammanlagt 60,4 miljoner kronor beräknat på vissa antaganden om bland annat löneutveckling och avkastning. Tilläggsavtalet den 18 maj garanterade dock att minst 97,1 miljoner kronor skulle utbetalas och innebar att ca 37 miljoner kronor mer än vad styrelsen godkänt skulle komma att belasta Skandia.

Lars-Eric P. bestred ansvar för brott samt yrkandet om näringsförbud och invände avseende *åtalspunkt 1* att beloppsbegränsningen för Wealthbuilder tagits bort redan genom styrelsens beslut om förlängning och styrelsen hade därmed samtyckt till borttagandet. Även i det fall beloppsbegränsningen skulle kunna anses ha varit gällande vid undertecknandet av Appendix 3 så var han ändå inte som VD behörig att ändra reglerna för Wealthbuilder. Appendix 3 hade därför inte varit bindande om innehållet stått i strid med styrelsens beslut. Lars-Eric P. menade också att förlängningen av Wealthbuilder innebar att hela utfallet i programmet var hänförligt till hela

¹²⁸ Stockholms tingsrätts dom den 24 maj 2006, B 8413-03, s. 5.

perioden 1998-15 maj 2000. Dessutom hävdade han att han, även om skada uppkommit genom undertecknandet av Appendix 3, inte hade insett att han saknade styrelsens godkännande eftersom han hade förlitat sig på uppgifter han fått om att Appendix 3 endast hade betydelse för vissa skattefrågor. Gällande *åtalspunkt 2* invände Lars-Eric P. att hans överenskommelse med Skandia innebar att det utfall om ca 103 miljoner kronor som han för förlängningsperioden var berättigad till omvandlades till en förbättrad pension med motsvarande värde. Han avstod därför inte från någon del av detta belopp. Skandia kunde inte ha drabbats av någon beaktansvärd risk för skada även om åklagarens beräkningar var riktiga, eftersom han vid ingåendet av tilläggsavtalet den 18 maj ändå var berättigad till mellanskillnaden mellan 103 miljoner kronor och 60,4 miljoner kronor. Lars-Eric P. menade också att det inte var möjligt att, på så sätt som åklagaren hävdade, beräkna värdet av pensionen utifrån de två avtalen. Dessutom var det inte han utan Skandia som låtit upprätta tilläggsavtalet.

I hovrätten var det endast åtalet i den första åtalspunkten som var uppe till bedömning. Åklagaren yrkade där straffskärpning medan Lars-Eric P. yrkade att även åtalet enligt åtalspunkt 1 skulle ogillas och att han skulle tillerkännas ersättning för samtliga rättegångskostnader.

3.1.3 Tingsrättens bedömning

3.1.3.1 Skuldfrågan

Avseende *åtalspunkt 1* konstaterade tingsrätten till att börja med att beloppsbegränsningen om 300 miljoner kronor för perioden 1998-1999 inte i behörig ordning hade tagits bort då Lars-Eric P. undertecknade Appendix 3. Tingsrätten menade att varken beslutsformuleringen i protokollet från mötet den 23 januari eller det faktum att styrelsen troligen varit beredd att ta bort beloppsbegränsningen för förlängningsperioden kunde tolkas som att beloppsbegränsningen retroaktivt tagits bort för perioden 1998-1999. Frågan berördes enligt vittnesmålen inte ens på mötet och det saknades skäl att anta att ett sådant borttagande skulle vara så självklart för styrelsen att det inte behövde tas upp. Inte heller hittade tingsrätten något stöd för att styrelsen efter januarimötet skulle ha tagit bort beloppsbegränsningen. Eftersom hypotetiskt samtycke saknar betydelse påpekade tingsrätten att det inte heller spelade någon roll att styrelsen, om frågan tagits upp, kanske varit villig att ta bort beloppsbegränsningen. Tingsrätten gjorde därefter bedömningen att undertecknandet av Appendix 3 var avgörande för utfallet i Wealthbuilder. Teoretiskt fanns det inte heller någon begränsning för att beräkna utfallet för en viss delperiod. Exakt hur stort värde som genom undertecknandet hade förts över från perioden 1998-1999 till förlängningsperioden var dock svårt att beräkna eftersom alla andelar inte delats ut, varken 1998-1999 eller under förlängningsperioden. Den mest förmånliga beräkningen för Lars-Eric P. var därför att hänföra samtliga andelar som inte delats ut, eller med andra ord hela det icke utbetalade utfallet i Wealthbuilder, till perioden 1998-1999. Tingsrätten kom med denna beräkning fram till att det vid undertecknandet förelåg en beaktansvärd risk för slutlig förlust om 156 miljoner kronor. Lars-Eric P:s

invändning att Appendix 3 i vilket fall inte skulle ha varit bindande om han inte haft styrelsens godkännande avfärdades genom påpekandet att ett av skälen för kriminaliseringen av trolöshet mot huvudman var just att komma åt sådana flagranta behörighets- och befogenhetsöverskridanden som det här var fråga om. Vad slutligen gällde frågan om uppsåt ansåg tingsrätten att en minnesanteckning med noteringen att Wealthbuilder skulle löpa vidare till den 30 juni och att det inte fanns någon beloppsbegränsning i programmet snarast var att tolka som att det för förlängningsperioden saknades beloppsbegränsning. Tingsrätten tillade att "[Lars-Eric P:s] förklaring till hur han kunnat uppfatta att styrelsen beslutade att ta bort beloppsbegränsningen trots att frågan inte med ett ord berördes saknar också all konkretion"¹²⁹. Dessutom ansågs utrett att Lars-Eric P. därefter fått del av en promemoria och två granskningsrapporter av vilka det framgick att beloppsbegränsningen inte hade tagits bort. Att Lars-Eric P. åtminstone läste igenom Appendix 3 måste enligt tingsrätten hållas för visst. Han måste då också ha förstått att bestämmelserna innebar att utfallet för Wealthbuilder fastställdes till ett mycket högre belopp än 300 miljoner kronor. Detta innebar att Lars-Eric P., då han trots denna insikt undertecknade Appendix 3, åtminstone hade likgiltighetsuppsåt till att utfallet fastställdes till ca 156 miljoner kronor utöver beloppsbegränsningen, vilket innebar att detta belopp skulle tillfalla förmånstagarna och att Skandia tillfogades skada med motsvarande belopp. Enligt tingsrättens bedömning missbrukade Lars-Eric P. genom sitt förfarande den förtroendeställning som han i egenskap av verkställande direktör hade i Skandia. Detta gjorde han på ett sätt som föranleder ansvar för grov trolöshet mot huvudman, då Skandia tillfogats betydande skada och Lars-Eric P. grovt utnyttjat sin ställning. Tingsfiskalen Eideholm var av skiljaktig mening i skuldfrågan. Han menade att Lars-Eric P:s version att han inte haft insikt i att beloppsbegränsningen fanns kvar inte var så osannolik att den helt kunde lämnas utan avseende och därmed var der inte bevisat att Lars-Eric P:s uppsåt omfattat den omständigheten att det faktiskt fanns en beloppsbegränsning.

Tingsrättens förde i sina domskäl ett mycket mer kortfattat resonemang kring *åtalspunkt 2*. För att Skandia skulle kunna anses ha drabbats av skada eller beaktansvärd risk för skada krävdes att åklagaren kunde bevisa att Lars-Eric P:s överenskommelse i maj 2000 innebar att han avstod från hela utfallet om ca 103 miljoner kronor som han var berättigad till i Sharetracker. Tingsrätten konstaterade dock att det saknades något skriftligt dokument till stöd för åklagarens påstående och att det inte heller i övrigt, förutom avtalet daterat den 11 maj, fanns någonting i utredningen som visade att Skandia agerat i enlighet med en sådan påstådd överenskommelse. Att det inte påtalats något rationellt skäl till varför Lars-Eric P. frivilligt skulle ha avstått från ett större belopp, 103 miljoner kronor, i utbyte mot en pension värd 60,4 miljoner kronor sågs som ytterligare en omständighet som talade emot den enligt åklagaren påstådda överenskommelsen. I vittnesmål från den dåvarande styrelseordföranden i Skandia uppgavs visserligen att en sådan överenskommelse träffats muntligen och styrelseordföranden skall också

¹²⁹ Stockholms tingsrätts dom den 24 maj 2006, B 8413-03, s. 49.

enligt angivelse i styrelseprotokoll ha informerat styrelsen om detta. Vid en samlad bedömning ansåg tingsrätten dock inte att detta var tillräckligt för att åklagaren bortom rimligt tvivel skulle ha ansetts bevisat att Lars-Eric P. avstått från hela utfallet i Sharetracker för förlängningsperioden. Eftersom det inte kunde visas att tilläggsavtalet den 18 maj inneburit beaktansvärd risk för skada ogillades åtalet redan på denna grund.

I tingsrätten dömdes Lars-Eric P. således för ett fall av grov trolöshet mot huvudman (åtalspunkt 1), medan han friades från åtalet i åtalspunkt 2.

3.1.3.2 Påföljdsfrågan

Angående påföljdsfrågan gjorde tingsrätten bedömningen att den grova trolöshet mot huvudman som Lars-Eric P. gjort sig skyldig till fick anses ha ett straffvärde motsvarande två års fängelse. Då Lars-Eric P. redan tidigare, och inte till följd av brottet, förlorat sin anställning som VD för Skandia kunde den förlorade anställningen inte beaktas som ett billighets-skäl. Tingsrätten anförde inte heller några andra billighets-skäl som kunde medföra någon strafflindring. Straffet bestämdes därmed i enlighet med brottets straffvärde till två års fängelse.

Åklagarens yrkande om näringsförbud kunde dock inte bifallas eftersom brottet han gjort sig skyldig till inte ansågs ha en sådan anknytning till näringsverksamhet att det kunde anses ha begåtts i näringsverksamheten. Brottet riktade sig nämligen uteslutande mot arbetsgivaren och inte, såsom krävs för meddelande av näringsförbud, mot någon utomstående enskild person, allmänheten eller staten.

3.1.4 Hovrättens bedömning

Hovrätten inledde sina domskäl med att, liksom tingsrätten, ta ställning till frågan om beloppsbegränsningen för perioden 1998-1999 fortfarande var gällande då Lars-Eric P. undertecknade Appendix 3. Resonemanget i hovrätten var dock ett annat. Till skillnad från tingsrätten lade hovrätten stor vikt vid anledningen till att Wealthbuilder förlängdes. Tanken hade varit att lugna missnöjda, främst brittiska och amerikanska, befattningshavare i affärsenheten AFS genom att låta dem få ta del av ett större utfall i Wealthbuilder. Förlängningsbeslutet var avsett att motverka att personer på ledande poster inom AFS skulle lämna koncernen. Att Wealthbuilders beloppsbegränsning inte berördes vid styrelsesammanträdet den 23 januari 2000 var visserligen ostridigt. Mer oklart var hur man skulle tolka mötesprotokollets formulering att programmet skulle förlängas på ”mutatis mutandis oförändrade villkor”, det vill säga med vederbörliga ändringar oförändrade villkor. Samtliga vittnen, både de som menade att innebörden var att beloppsbegränsningen hade tagits bort och de som var av motsatt åsikt, hade dock enligt hovrätten varit oklara när det gällt den närmare innebörden av beloppsbegränsningen. Ingen av dem som hade hävdatt att beloppsbegränsningen för perioden 1998-1999 fanns kvar hade förmått att redogöra för hur man, om så var fallet, skulle kunna lösa problemet med missnöje i AFS. I hovrätten hade dessutom Skandias revisorer samstämmt

förklarat att de vid uträkningarna av utfallet i Wealthbuilder efter förlängningsbeslutet varit säkra på att beloppsbegränsningen var borttagen. Formuleringar som angett att beräkningarna gjorts med utgångspunkt i att beloppsbegränsningen tagits bort, och som enligt åklagaren tydde på att beloppsbegränsningen kvarstod, hade enligt dem enbart varit avsedda som en efterfrågan av ett skriftligt beslut. Utredningen hade enligt hovrättens mening givit en tydlig bild av att samtliga inom koncernen som varit delaktiga i beräkningen av utfallet i Wealthbuilder uteslutande hade gjort beräkningar med utgångspunkt i att beloppsbegränsningen tagits bort och att beräkningen skulle göras för hela perioden 1998-15 maj 2000. Entydigt hade också framkommit att beräkningarna av utfallet hanterats öppet inom Skandia. Samtliga styrelseledamöter hade därför haft tillgång till uppgiften om programmets beräknade utfall. Till saken hörde också att före massmedias uppmärksammande av bonusutbetalningarna, ingen av de i målet hörda personerna hade givit uttryck för att beloppsbegränsningen fanns kvar. Hovrätten menade också att den som läste årsredovisningen borde ha förstått att de 339 miljoner kronor som angavs belasta resultatet för år 2000 ”omöjligens kunde vara hänförligt till förlängningsperiodens dryga fyra månader utan beräknats utifrån förutsättningen att beloppsbegränsningen för programmets ursprungliga löptid inte längre gällde.”¹³⁰ Vissa uttalanden gjordes därefter avseende Lars-Eric P:s insikt och motiv. Här menade hovrätten att utredningen inte visat att Lars-Eric P. haft någon omedelbart drivande roll i händelseförloppet och att det inte heller fanns något som visade att han haft för avsikt att runda styrelsen. Lars-Eric P. saknade också ekonomisk vinning av att beloppsbegränsningen togs bort.

”Enligt hovrättens mening talar det som framkommit i målet om [Lars-Eric P:s] del i händelseförloppet inte för annat än att hans åtgärder styrts av hur han uppfattat styrelsens dokumenterade beslut och faktiska agerande. Det saknas också helt utredning som skulle kunna föra tanken till att han vid sitt agerande i och för sig varit likgiltig inför frågan om beloppsbegränsningen kvarstod eller ej.”¹³¹

Hovrätten gjorde slutligen bedömningen att Lars-Eric P:s egna uppgifter och den av försvaret åberopade bevisningen med betydande styrka talade för att beloppsbegränsningen de facto tagits bort redan genom styrelsens förlängningsbeslut i förening med styrelsens agerande i det fortsatta händelseförloppet. Åtalet ogillades därför redan på den grunden att åklagaren inte hade förmått bevisa att beloppsbegränsningen fanns kvar då Lars-Eric P. undertecknade Appendix 3.

3.2 Skandiafallet II

Kort tid efter åtalet mot Lars-Eric P. beslutade åklagaren att väcka åtal även mot Ola R., Skandias tidigare personalchef. Åtalet avsåg grov trolöshet mot huvudman samt bestickning. I målet stod dessutom ytterligare två personer

¹³⁰ Svea Hovrätts dom den 19 december 2007, B 5291-06, s. 14.

¹³¹ Svea Hovrätts dom den 19 december 2007, B 5291-06, s. 15.

åtalade. Den ene åtalades för medhjälp till grov trolöshet mot huvudman och grovt mutbrott, den andre för medhjälp till grov trolöshet mot huvudman alternativt medhjälp till grovt osant intygande. Ett år efter åtalsbeslutet, i oktober 2006, stod det klart att Ola R., liksom Lars-Eric P. fem månader tidigare, av Stockholms tingsrätt befunnits skyldig till grov trolöshet mot huvudman. De båda medtilltalade dömdes för medhjälp till detta brott. Domen överklagades. Förhandlingarna i Svea hovrätt hölls under våren 2007 och den 20 juni avkunnade hovrätten sin dom. I överensstämmelse med tingsrätten fann hovrätten Ola R. skyldig till grov trolöshet mot huvudman och de medtilltalade skyldiga till medhjälp. Hovrättens dom innebar dock att Ola R:s fängelsestraff sänktes en aning och att hans medhjälpare fick villkorlig dom förenad med dagsböter i stället för fängelse. I det följande redogörs endast för domstolarnas bedömning av Ola R:s handlande.

3.2.1 Bakgrund

Ola R. var personalchef samt vice verkställande direktör i Skandia från 1994 fram till den 1 augusti 2002. Medtilltalade var styrelseordföranden i Skandia Fastighets AB samt ytterligare en person som var anställd inom Skandiakoncernen för att bland annat ha hand om renovering av lägenheter som tilldelats anställda i koncernledningen. Liksom i fallet mot Lars-Eric P. kan en bakgrund till målet mot Ola R. ges genom sammanställning av de ostridiga omständigheter som redovisas i tingsrättsdomen.

Skandiakoncernen har sitt huvudkontor på Sveavägen 44 i Stockholm, där koncernledningen har plats på plan 6. Dotterbolaget Skandia Liv ägde vid den aktuella tidpunkten ett stort antal fastigheter med sammanlagt ca 10 000 lägenheter, varav hälften gick till en intern kö för Skandiaanställda. Den faktiska fastighetsförvaltningen sköttes av företaget Jones Lang LaSalle, som inte ingick i koncernen. De mest attraktiva lägenheterna innehades av personer i koncernledningen. Renoveringar av dessa lägenheter hade innan 1997, då ett särskilt kalkylsystem infördes, utförts utan någon särskild kostnadskontroll. Kalkylsystemet, som infördes på initiativ av den tilltalade styrelseordföranden i Skandia Fastighets AB, innebar dock att man på ett helt annat sätt skulle säkerställa att renoveringarna gav den avkastning som fastighetsägaren, det vill säga Skandia Liv, krävde. Enligt det nya systemet skulle renoveringskostnader hänföras till en av tre kategorier: eftersatt underhåll eller minimiunderhåll som avsåg kostnader för att få lägenheten i avtalsenligt skick, värdehöjande åtgärder som innebar en standardhöjning vilken kunde täckas av en hyreshöjning, samt överrenovering som var dyrare renoveringar vars kostnader inte kunde täckas av en hyreshöjning. Sistnämnda kostnader skulle enligt Skandias kalkylsystem täckas av hyresgästerna själva, antingen genom en högre hyra och en mindre engångsbetalning eller tvärtom.

Ola R. hade en generell rätt att för Skandias räkning attestera fakturor till höga belopp. Den 18 december 2001 utställdes en faktura från Skandia Liv till Skandia AB, attention Ola R., om 17 592 000 kronor. På fakturan angavs

att den avsåg ”Ombyggnad av S44 plan 6”. I själva verket avsågs delvis sådana så kallade överrenoveringar som ovan redogjorts för. Som kontaktpersoner angavs på fakturan de medtilltalade. Ola R. attesterade fakturan genom att skriva OK samt sin namnteckning och den betalades sedan efter kontering den 10 januari 2002.

3.2.2 Yrkanden m.m.

Åklagaren yrkade i målet ansvar enligt tre åtalspunkter. Med hänsyn till att framställningen, så som tidigare nämnts, är begränsad till den grova trolöshet mot huvudman som Ola R. dömdes för behandlas här dock endast delar av åtalspunkt 1. Enligt denna yrkade åklagaren ansvar för grov trolöshet mot huvudman då Ola R.

”missbrukat sin förtroendeställning och därigenom skadat Skandia genom att i januari 2002 låta bolaget utbetala 17.592.000 kr avseende ”överkostnader” vid ombyggnad/renovering av lägenheter som tilldelats eller varit avsedda för ledande befattningshavare i Skandiakoncernen och närstående till dessa, trots att nämnda kostnader ej bort belasta Skandia.”¹³²

Enligt åklagaren hade Ola R. för att möjliggöra utbetalningen sett till att en osann faktura upprättades och tillställdes Skandia så att fakturan sedan kunde godkännas av honom.

”I fakturan, som utgjort underlag i Skandias bokföring för nämnda utbetalning, har oriktigt angetts att fakturabeloppet 17.592.000 kr avsåg kostnader för en ombyggnad av Skandias huvudkontor på Sveavägen.”¹³³

Med hänsyn till att Ola R. begagnat osann handling och vilseledande bokföring samt tillfogat Skandia betydande skada var brottet enligt åklagaren att betrakta som grovt.

Åklagaren hävdade sedan i utvecklingen av sin talan att Ola R. varit inblandad i tillkomsten och betalningen av fakturan den 18 december 2001. Texten på fakturan var felaktig och i viss mån osann eftersom ombyggnaden för det första inte utförts av Skandia Liv, för det andra inte gjorts för Skandias räkning. I stället avsåg fakturan överrenoveringar av lägenheter som utfördes eller planerade att utföras under åren 2000-2002. Ola R. bodde i en av dessa lägenheter och en medtilltalad i en annan. Av Ola R. gavs instruktioner om att renoveringarna gemensamt skulle faktureras Skandia. Därefter gavs inga ytterligare instruktioner att kostnaderna skulle räknas av mot hyresgästernas löner eller på annat sätt regleras eller vidarefaktureras. Åklagaren menade att Ola R. försökt dölja att Skandia fakturerats kostnaderna för överrenoveringarna genom att få dem att framstå som kostnader för ombyggnader som under den aktuella tiden utfördes på Skandias huvudkontor. Syftet var enligt åklagaren att lägenhetsinnehavarna inte själva skulle behöva stå för kostnaderna för överrenoveringarna.

¹³² Stockholms tingsrätts dom den 13 oktober 2006, B 27745-05, s. 8 f.

¹³³ Stockholms tingsrätts dom den 13 oktober 2006, B 27745-05, s. 8 f.

Fakturan avsåg dock inte enbart överrenoveringar utan även sådana kostnader som var att hänföra till eftersatt underhåll. Först i slutpläderingen hävdade åklagaren att brott begåtts oavsett hur stor del av fakturabeloppet som egentligen avsåg överrenoveringar eftersom det inte var Skandia som skulle stå för betalningen av varken underhåll eller överrenoveringar. Detta tillägg sågs av tingsrätten som en åtalsjustering och tilläts då den rymdes inom gärningspåståendet.

De tilltalade förnekade brott. Ola R. anförde till sitt försvar att det inte var konstigt, utan i näringslivet och hos Skandia gällande praxis, att fakturan initialt gick till Skandia eftersom Skandia var moderbolag. Däremot var det inte tänkt att den skulle gå till Ola R. själv och om han nämnt plan 6 som mottagare var det för att koncernledningen satt där. Att samtliga renoveringsprojekt samlades i en faktura var en rent administrativ åtgärd som verkade praktisk då det rörde sig om samma typ av kostnader. Ola R. menade också att det inte var anmärkningsvärt att han attesterade en faktura avseende ett så stort belopp, eftersom det dels låg väl inom beloppsgränsen för hans attesteringsrätt, dels var något han gjorde ofta. Han förstod dock inte att fakturan avsåg renoveringskostnader. Eftersom han inte hade fått höra vad renoveringskostnaderna sammanlagt uppgick till fanns det inte någon anledning för honom att reagera på fakturabeloppet, särskilt inte som han trodde att fakturan avseende renoveringarna skulle ta upp endast kostnaderna för överrenoveringarna och att han därför väntade sig en faktura i storleksordningen fyra till sex miljoner kronor. Dessutom kom fakturan från Skandia Liv och inte från Jones Lang LaSalle som var det företag som skulle ha betalat för renoveringarna. Då det samtidigt utfördes renoveringsarbeten på Skandias huvudkontor trodde han att kostnaderna hänförde sig till denna renovering. Att han attesterade fakturan var därmed ett misstag.

I *hovrätten* yrkade Ola R. att åtalet för trolöshet mot huvudman skulle ogillas. Liksom i tingsrätten förnekade han att han haft uppsåt att skada Skandia. Dessutom tillade han att Skandia inte lidit någon skada eftersom kostnaderna reglerats mellan bolagen. Åklagaren bestred ändring i hovrätten. Till hovrättsförhandlingen justerades dock gärningspåståendet på så sätt att ”överkostnader” byttes ut till ”kostnader”.

3.2.3 Tingsrättens bedömning

3.2.3.1 Skuldfrågan

Tingsrätten fastställde inledningsvis att Ola R. som personaldirektör och vice VD hade haft en sådan förtroendeställning som omfattas av trolöshetsbestämmelsen. Därefter diskuterades hur stor del av fakturabeloppet som avsett överrenoveringar. Med hänsyn till bevisning i form av sammanställningar, mail och pm som upprättats av de inblandade menade tingsrätten att kostnaderna för överrenoveringar kunde uppskattas till ett belopp överstigande 12 miljoner kronor och inte till, som Ola R. påstått, högst sex miljoner kronor. Dessa kostnader skulle inte ha belastats Skandia. Detsamma gällde dock även de övriga kostnaderna för sedvanligt

underhåll som ingick som en del av fakturabeloppet. Eftersom Skandia AB och Skandia Liv är två juridiska personer, dessutom med skilda verksamheter, skulle kostnader som gällde Skandia Livs fastigheter inte betalas av Skandia. Enligt tingsrätten var fakturan således felaktig i flera avseenden och den var därmed att beteckna som osann.

Avseende det subjektiva ansvaret, eller uppsåtsfrågan, menade tingsrätten att

”[ä]ven om det omsätts stora belopp inom ett företag som Skandia framstår åtgärden att godkänna en faktura på angivet belopp utan att förvissa sig om dennas riktighet, från allmänna utgångspunkter, som förvånande. Att [Ola R.] var stressad till följd av hög arbetsbelastning kan inte ses som en godtagbar förklaring till att han felaktigt har attesterat fakturan.”¹³⁴

Tingsrätten lade också vikt vid att Ola R. enligt egen utsago hade varit delaktig i det nya kalkylsystem som reglerade hanteringen av just sådana kostnader som det här rörde sig om. Han måste därför ha varit väl insatt i dessa frågor ekonomiska och etiska problematik. Trots detta hade han agerat på ett sätt som om han velat tillämpa de regler som gällde före införandet av de nya reglerna. Ola R. hade också varit engagerad i frågor rörande renoveringarna, inte minst beträffande den egna lägenheten vars renoveringskostnad uppgick till 1 337 000 kronor. Då Ola R. hade varit inblandad i diskussioner avseende lägenhetsrenoveringarna samt, så sent som knappt två veckor innan det att han attesterade fakturan, hade haft ett samtal med en av de medtilltalade avseende just faktureringen av dessa renoveringar menade domstolen att han måste ha varit medveten om vad fakturan avsåg. Dessutom ansågs det vara oklart varför Ola R. i sin egenskap av personaldirektör skulle ha attesterat en faktura om den, såsom han uppgett att han uppfattade det, avsåg ombyggnad av Skandias huvudkontor. Ola R:s uppgift om att det var naturligt att Skandia inledningsvis stod för renoveringskostnaderna avfärdades då det enligt flera vittnesmål hade framgått att detta inte var en policy inom Skandia samt då vissa lägenheter hyrdes av personer som inte ens var anställda i koncernen. Att låta Skandia betala renoveringskostnader torde i stället ”ha stått i strid mot inte bara Skandia AB:s rutiner utan grundläggande företagsekonomiska principer.”¹³⁵ Ca ett år och nio månader efter det att fakturan ställdes ut hade några åtgärder för vidarefakturering till hyresgästerna inte heller vidtagits. Åklagarens påstående att de tilltalade haft en brottsplan som gått ut på att belasta Skandia med privata kostnader genom att dölja dessa kostnader i en faktura stöddes enligt tingsrätten av att Ola R. redan nio månader innan faktureringen instruerat om att kostnaderna för renoveringarna skulle betalas genom en samlingsfaktura. Enligt de medtilltalade hade det ett tag också förts diskussioner om att fakturera kostnaderna i ett utländskt bolag, vilket gav ytterligare stöd för åklagarens påstående. Vad gällde texten på fakturan hade Ola R. under förhandlingarna lämnat nya uppgifter och då uppgett att han aldrig hade sagt att fakturan

¹³⁴ Stockholms tingsrätts dom den 13 oktober 2006, B 27745-05, s. 75.

¹³⁵ Stockholms tingsrätts dom den 13 oktober 2006, B 27745-05, s. 77.

skulle ha lydelsen Ombyggnad av S44 plan 6. De nya uppgifterna stod i strid både med vad han tidigare uppgett och vad de medtilltalade sagt. Domstolen ansåg därför att Ola R:s ändrade uppgifter utgjorde en efterhandskonstruktion.

Tingsrätten anförde slutligen att Ola R., genom att han undgick att betala drygt 1,3 miljoner kronor för renoveringen av sin lägenhet, hade ett starkt motiv till att förfara på så sätt som åklagaren påstått. Det fanns enligt tingsrätten en rad omständigheter som starkt talade för att Ola R. hade lämnat klartecken till upprättandet av fakturan och attesterat den med vetskap om att den var osann. Sammantagna hade omständigheterna en sådan tyngd att det ansågs ställt utom allt rimligt tvivel att Ola R. handlat med avsikt och att det inte var fråga om ett misstag. Ola R. fälldes därmed för trolöshet mot huvudman och brottet var med hänsyn till den osanna handlingen och den betydande skadan att betrakta som grovt.

3.2.3.2 Påföljdsfrågan

Påföljdsfrågan föranledde för Ola R:s del inte någon längre redogörelse. Tingsrätten nöjde sig med att konstatera att straffvärdet, med hänsyn till det förfarande som använts och storleken på det belopp som brottet gällt, var så högt att annan påföljd än fängelse inte kunde komma i fråga. Straffet för Ola R. bestämdes därmed till två års fängelse. Inga billighetsskäl anfördes.

3.2.4 Hovrättens bedömning

3.2.4.1 Skuldfrågan

Hovrättens bedömning skilde sig inte nämnvärt från den som gjordes av tingsrätten. Visserligen menade hovrätten att Ola R:s uppgifter om att det var kutym inom Skandia att inledningsvis låta moderbolaget ta kostnaderna för att därefter vidarefakturera hyresgästerna skulle godtas eftersom de inte hade motbevisats. Om det tydligt hade framgått vad kostnaderna avsåg hade det därför inte varit konstigt att Skandia initialt förskotterade kostnaderna. Anmärkningsvärt var dock att det i detta fall inte fanns något sådant fakturaunderlag och att fakturan hade ett direkt missvisande innehåll. Då det saknades ett specificerat fakturaunderlag kom fakturan felaktigt att kostnadsföras på ett konto för koncerngemensamma kostnader. En annan anmärkningsvärd omständighet var enligt hovrätten de återkommande diskussioner som de inblandade hade haft angående frågan om hur lägenhetsrenoveringarna skulle faktureras. Behovet av sådana diskussioner var svårt att förstå med hänsyn till vad Ola R. hävdade om det vedertagna förfaringssättet i dessa fall. Hovrätten konstaterade att vad som sammantaget framkommit visade på att förfarandet vid fakturans tillkomst hade avvikit från de normala rutinerna och att de tilltalade var ”väl medvetna om att fakturans text har varit missvisande och att det skulle få till följd att kostnaderna inte skulle kunna särskiljas och regleras med lägenhetsinnehavarna.”¹³⁶ Att de möjligen trodde att de handlade i enlighet med ledningens intentioner påverkade inte den straffrättsliga bedömningen.

¹³⁶ Svea hovrätts dom den 20 juni 2007, B 8770-06, s. 9.

Invändningen att Skandia inte åsamkats någon skada eftersom kostnaderna i efterhand reglerats mellan bolagen lämnades också utan avseende. Hovrätten ansåg att upprättandet och attesterandet av fakturan, med hänsyn till dess utformning och svårigheterna att upptäcka felaktigheterna, inneburit en beaktansvärd fara för slutlig förlust.

Vad gällde Ola R:s uppsåt framhöll hovrätten att Ola R. var den som skötte tilldelningen av lägenheter inom Skandia och att han var inblandad i diskussionerna om lägenhetsreoveringarna. Han hade dessutom ett personligt intresse av att dölja reoveringskostnaderna och låta Skandia betala dem. Hovrätten menade att det måste ha stått klart för Ola R., då han förmedlade hur texten på fakturan skulle lyda, att fakturan inte skulle kunna uppfattas på annat sätt än att den avsåg reoveringar av Skandias huvudkontor, plan 6. Att han sedan själv skulle ha misstagit sig vid attesteringen och trott att fakturan verkligen avsåg huvudkontoret ansågs också uteslutet. Ola R. ansågs därför ha handlat uppsåtligt och dömdes liksom i tingsrätten för grov trolöshet mot huvudman.

3.2.4.2 Påföljdsfrågan

Vid påföljdsbestämningen pekade hovrätten på Ola R:s aktiva roll vid tillkomsten av den felaktiga fakturan, ett handlande som gått stick i stäv med hans möjligheter och uttalade vilja att sköta lägenhetsreoveringarna på ett korrekt sätt. Detta medförde ett så högt straffvärde att påföljden normalt skall bestämmas till fängelse. Ola R. var visserligen tidigare ostraffad och levde under ordnade förhållanden. Som billighetsskäl beaktades Ola R:s uppgift att han inte kunnat erhålla något arbete sedan tingsrättens dom. Trots detta fanns enligt hovrätten inte tillräckliga skäl att frångå tingsrättens val av påföljd. Däremot ansågs omständigheterna kunna medföra ett något kortare fängelsestraff än det tingsrätten bestämt och Ola R. dömdes därför till ett år och sex månaders fängelse.

3.3 Kommentarer

De båda Skandiachefernas tingsrättsdomar har till viss del kommenterats av Leijonhufvud i hennes nyligen utgivna bok om trolöshetsbrottet. Främst diskuterar hon skadebedömningen och ur denna synvinkel tycks målet mot Lars-Eric P. väcka mest intresse. Lars-Eric P. har visserligen efter bokens utgivning friats i hovrätten, vilket dock inte gör Leijonhufvuds kommentarer mindre intressanta. Hennes huvudsakliga invändning mot tingsrättens dom är att det finns vissa oklarheter rörande bedömningen av skaderekvisitet. Då någon företrädare ett aktiebolag på så sätt som Lars-Eric P. gjort, är det aktiebolaget som är huvudman. Detta framgår också klart och tydligt i tingsrättens bedömning avseende yrkandet om näringsförbud. Lars-Eric P:s brott sägs här ha varit riktat uteslutande mot arbetsgivaren Skandia. Leijonhufvud menar dock att det på andra ställen i samma dom uppstår en oklarhet just angående Skandias roll som skadelidande. Med Skandia som huvudman är det för att skaderekvisitet skall vara uppfyllt inte tillräckligt att visa att Lars-Eric P. missbrukat sitt förtroende genom att gå bakom ryggen på sin styrelse. Skandia skulle visserligen kunna lida skada i ett sådant fall,

men det hade inte nödvändigtvis behövt vara så. Om Skandia lidit skada eller ej beror inte på styrelsens godkännande, eftersom det varken är styrelsen eller stämman utan bolaget som skall ha skadats. Enligt Leijonhufvud kan tingsrättens dom dock tolkas som att skaderekvisitet var uppfyllt redan genom att Lars-Eric P. ansågs ha missbrukat sin förtroendeställning. Detta beror på att domen saknar resonemang om hur skaderekvisitet kunde anses vara uppfyllt.¹³⁷ Leijonhufvud menar att frågan om Skandia verkligen lidit någon skada av att ytterligare belopp betalats ut inom ramen för Wealthbuilder står öppen om det är så att det planerade stock-optionprogrammet skulle ha utfallit till de förmånstagare som nu fick del av Wealthbuilder i stället. Om styrelsen var av uppfattningen att utbetalning av belopp av den aktuella storleksordningen skulle ha varit befogad går det enligt Leijonhufvud inte att utläsa varför just de utbetalningar som blev följden av Lars-Eric P:s undertecknande skulle ha inneburit att Skandia skadades ekonomiskt.¹³⁸ Å andra sidan menar Leijonhufvud att om bolaget ses som huvudman, ett godkännande från styrelsen inte kan utesluta att ett trolöshetsbrott har blivit begånget mot Skandia om det rent objektivt går att påvisa en skada. Bolaget kan således skadas även då styrelsen godkänt ett avtal som innebär skada för bolaget, skillnaden är bara att även de övriga styrelseledamöterna i sådant fall åtminstone objektivt har begått trolöshetsbrott.¹³⁹ När det gäller beslut om sådana bonussystem som det i Skandiefallet I var fråga om är Leijonhufvud av åsikten att trolöshetsstadgandet bör kunna sätta en gräns för vilka värden som får överföras från ett aktiebolag. Hur stora belopp det i så fall måste röra sig om är oklart eftersom det saknas praxis för denna typ av mål, men om beloppen är så stora att det i praktiken handlar om rent benefika överföringar bör trolöshetsansvar kunna komma i fråga.¹⁴⁰ Detta tycks dock vara en praktiskt svår fråga. Att höga bonusutbetalningar i sig kan konstituera trolöshetsansvar är enligt överåklagare Christer van der Kwast en extremt svår utgångspunkt i ett straffrättsligt perspektiv.¹⁴¹ I målet mot Lars-Eric P. rörde det sig inte om bonusersättningarna i sig. Åtalet byggde i stället på att Lars-Eric P. obehörigen, det vill säga utan styrelsens godkännande, ändrat villkoren för Wealthbuilder. Med denna utformning ogillades åtalet i hovrätten, eftersom åklagaren inte lyckades bevisa att beloppsbegränsningen fanns kvar då Lars-Eric P. undertecknade Appendix 3. Åtalets utformning gjorde det omöjligt att bedöma om brott kunde ha begåtts trots ett godkännande från styrelsen.¹⁴²

En annan fråga som Leijonhufvud tar upp är den om vilka belopp som åklagaren egentligen skulle ha kunnat hävda att Skandia lidit skada med. I målet mot Lars-Eric P. betraktade åklagaren skadans belopp som motsvarande det belopp som utbetalades, eller skulle ha utbetalats, enligt det av Lars-Eric P. undertecknade Appendix 3. Enligt Leijonhufvud stod det

¹³⁷ Leijonhufvud, 2007, s. 50 och 136.

¹³⁸ Leijonhufvud, 2007, s. 136.

¹³⁹ Leijonhufvud, 2007, s. 114 och Leijonhufvud, SvJT 2006 s. 425.

¹⁴⁰ Leijonhufvud, SvJT 2006 s. 429.

¹⁴¹ Christer van der Kwast i SR Ekots Lördagsintervju, 071124.

¹⁴² Leijonhufvud, 2007, s. 114.

dock långt innan det att rättegångarna drog igång klart att de före detta chefernas handlande allvarligt skadat andra företags och allmänhetens förtroende för bolaget. En intressant fråga är därför, menar hon, huruvida åklagaren med framgång hade kunnat hävda även dessa indirekta skador, förlorad goodwill och kostnader för att återupprätta förtroendet för bolaget, som skada enligt trolöshetsparagrafens mening. Med hänsyn till att det för trolöshetsbrottets del endast krävs medelbar skada är hennes slutsats att det inte torde vara omöjligt att beakta att en goodwillförlust skadat ett företag ekonomiskt om skadan objektivt går att påvisa, även om det saknas direkt stöd i praxis.¹⁴³ I ett rättsfall från 1960 anförde dock åklagarsidan att skada i form av bland annat kännbar goodwillförlust uppkommit då en handelsresande hos ett företag för annans räkning bedrivit försäljning av produkter liknande företagets. Domstolen ansåg dock inte att det fanns tillräckligt stöd för antagandet att den förhållandevis ringa nedgången i omsättningen hade något samband med trolöshetsbrottet. Det fanns inte heller något stöd för att handelsresanden på något sätt nedvärderat företagets produkter eller att goodwillförlust annars skulle ha uppkommit.¹⁴⁴ I takt med att näringslivets villkor förändras blir företagen alltmer känsliga för just denna typ av goodwillskador. Sådana skador kan för ett börsnoterat bolag, som Skandia var vid tiden för de här diskuterade händelserna, till exempel yttra sig i sänkt aktiekurs och minskade intäkter. Att hävda fallande aktiekurser som bevis för goodwillskada snarare än minskad omsättning kunde kanske vara en mer modern variant av 1960 års fall. Leijonhufvud menar dock att även om man kan se aktiekursen som ett mått på ett bolags ekonomiska ställning och ett kursfall som en spegling av ekonomisk skada, så skulle det vara mycket svårt att avgöra om en fallande kurs verkligen hade med trolöshetsbrottet att göra. Dessutom skulle det kanske vara praktiskt taget omöjligt att bevisa uppsåt som täcker detta.¹⁴⁵

En tredje intressant aspekt som Leijonhufvud tar upp i samband med Skandiafallen rör påföljderna. Båda tingsrättsdomarna resulterade i två års fängelse, vilket måste innebära att brottens straffvärden ansågs vara ungefär desamma. Att straffvärdet då det rör sig om skador runt 17 miljoner kronor bedöms vara lika högt som straffvärdet i ett fall där skadans belopp överstiger 150 miljoner kronor finner Leijonhufvud anmärkningsvärt och hon har därför förutspått att jämförelser mellan de båda målen skulle bli oundvikliga vid de fortsatta förhandlingarna i hovrätten.¹⁴⁶ Det hör dock till undantagen att högre instans inte håller med om straffvärdebedömningen i lägre instans.¹⁴⁷

3.4 Analys

Med facit i hand kan man konstatera att en jämförelse mellan skadornas storlek i de båda fallen i varje fall inte har påverkat hovrättens

¹⁴³ Leijonhufvud, 2007, s. 96, 136 ff.

¹⁴⁴ NJA 1960 s. 628.

¹⁴⁵ Leijonhufvud, 2007, s. 138.

¹⁴⁶ Leijonhufvud, 2007, s. 181 f.

¹⁴⁷ Jareborg & Zila, s. 124.

straffvärdebedömning i målet mot Ola R. Sänkningen av Ola R:s fängelsestraff berodde på hänsyn till billighetsskäl och beträffande straffvärdet tycks hovrätten inte haft någonting att invända mot tingsrättens bedömning. Lars-Eric P. friades i hovrätten och det är naturligtvis svårt att spekulera i hur hovrätten skulle ha bedömt straffvärdet om de funnit att Lars-Eric P. gjort sig skyldig till brott, men högre instans frångår som sagt sällan den straffvärdebedömning som gjorts i lägre instans. Att straffvärdet ansågs lika högt i de båda målen kan, som framgår av avsnittet om påföljdspraxis i föregående kapitel, dessutom förklaras av andra omständigheter än enbart skadans storlek. I Skandiafallet I, det vill säga målet mot Lars-Eric P., ger tingsrätten ingen förklaring till sin bedömning av straffvärdet. Det kan ändå antas att domstolen till Lars-Eric P:s fördel vägt in avsaknaden av egen ekonomisk vinning samt kanske även hans brist på förslagenhet, samtidigt som det stora beloppet och betydande skadan ändå medfört ett ganska högt straffvärde. I Skandiafallet II angav tingsrätten det förfarande som Ola R. använt sig av samt storleken på det belopp som brottet gällt som motivering till ett högt straffvärde, medan hovrätten fokuserade på den aktiva roll som Ola R. hade haft vid tillkomsten av den felaktiga fakturan. Viss förslagenhet kan således vara anledningen till att straffvärdet ansågs så högt.

Eftersom det i praxis saknas trolöshetsfall där det är fråga om höga bonusersättningar kan målet mot Lars-Eric P. ses som något ganska unikt. Hela den så kallade Skandiaaffären, vilken utmynnade i Skandiafallen, är till sin storlek kanske inte unik men åtminstone ovanlig. Med hänsyn till vad som framkommit i Öhrlings Pricewaterhouse Coopers undersökning och vad som i övrigt brukar påpekas i forskningen kring ekobrott kan man också misstänka att Skandiafallen är ovanliga för att de överhuvudtaget upptäckts och gått så långt som till rättegång. Å andra sidan kan man se Skandiafallen som typexempel på hur grova trolöshetsbrott ofta bedöms i domstolarna, inte minst avseende påföljdsval och strafftidens längd. 18 månaders fängelse, som blev straffet för Ola R. i hovrätten, ligger mycket nära den genomsnittliga längden på fängelsestraff för (grova) trolöshetsbrott och en del andra brott i den ekonomiska brottslighetens kärnområde. Att hänsyn togs till att Ola R. efter tingsrättsdomen inte kunnat hitta ett nytt arbete är som vi tidigare sett också vanligt vid denna typ av brottslighet. Det höga straffvärdet, som vid sidan av de drygt 17 miljoner kronorna till stor del tycks bero på den falska fakturan och viss förslagenhet hos de inblandade, har sin grund i samma försvårande omständigheter som domstolen i sådana fall tidigare har lagt stor vikt vid. Att Lars-Eric P. frikändes i hovrätten är också i linje med utgången av till exempel Trustorfallet och Skandiafallet I illustrerar hur svårt det är för åklagare i trolöshetsfall, liksom vid andra fall av ekonomisk brottslighet, att ens kunna visa på att ett brott har begåtts. Målet är ett exempel på hur otydlig gränsen mellan straffbart och icke straffbart beteende kan vara i dessa fall. I Skandiafallet I rörde det sig om en handling, undertecknandet av ett tilläggsavtal, som inte skilde sig från vad som normalt sett ingick i Lars-Eric P:s arbetsuppgifter och hovrätten kom ju där också fram till att handlandet inte var brottsligt. Skandiafallet II kan på denna punkt kanske ses som något mindre problematiskt eftersom Ola R.

attesterade en falsk faktura, vilken i sig tyder på att det rör sig om en planerad brottslig gärning. Falska fakturor kan ju aldrig ses som ett normalt led i verksamheten, även om Ola R:s arbetsuppgifter normalt innefattade attestering av fakturor avseende större belopp.

Det är intressant att notera att ekobrotten, det grova trolöshetsbrottet inkluderat, vid beräkningen av genomsnittliga strafftider ger mer än sex månader längre fängelsestraff än både det traditionella förmögenhetsbrottet grov stöld och våldsbrottet grov kvinnofridskränkning, trots att brotten har samma abstrakta straffvärde. Detta är av intresse, inte minst eftersom undersökningar visar att allmänheten ser mindre allvarligt på ekobrott, som riktar sig mot mer abstrakta brottsoffer, än på vålds- och egendomsbrott riktade direkt mot enskilda. Även om det grova trolöshetsbrottet kan rikta sig direkt mot enskilda näringsidkare är det vanligt att brottsoffret är ett större företag som Skandia. Således tycks det finnas en diskrepans mellan allmänhetens syn och domstolarnas syn på allvaret i dessa olika typer av brott.

Det kan naturligtvis finnas flera orsaker till skillnaderna mellan de olika brottstypernas genomsnittliga strafftider och det är svårt att dra några säkra slutsatser om dessa orsaker. En gissning är att endast de grövsta fallen av trolöshetsbrott upptäcks och lagförs. Resonemanget ligger nära till hands med tanke på vad som sagts ovan om att anmälningsbenägenheten ökar i takt med den ekonomiska skadans storlek. Till viss del kan skillnaderna mellan strafftiderna för grov stöld och grov trolöshet mot huvudman kanske också förklaras med att det vid försträmnda brott ofta handlar om unga gärningsmän som får fängelsestraff som understiger straffminimum, vilket ger en kortare genomsnittstid. Samtidigt kan hävdas att de 55 av 1031 domar som 2006 resulterade i kortare fängelsestraff än sex månader¹⁴⁸ knappast har mer än en marginell betydelse vid beräkningen av genomsnittsstraffen. Skillnaderna i genomsnittliga strafftider mellan grov kvinnofridskränkning och grovt trolöshetsbrott kan möjligen förklaras med att brottet grov kvinnofridskränkning egentligen innefattar flera gärningar som var för sig inte behöver ha särskilt högt straffvärde.¹⁴⁹ Det låga genomsnittet kan därför bero på att en stor del av domarna rör fall där det handlar om flera gärningar med ganska lågt straffvärde. Att de flesta straff som utmäts ligger relativt nära straffminimum är naturligt eftersom den övre delen av straffskalan normalt är avsedd för exceptionella fall.¹⁵⁰ Det anmärkningsvärda i jämförelsen mellan de olika brotternas genomsnittliga strafftider är kanske därför de långa fängelsestraff som grov trolöshet mot huvudman och andra ekobrott ger. Om de långa genomsnittliga strafftiderna, som på senare år allt oftare ligger i paritet med andra ekobrott, verkligen beror på trolöshetsbrottets nya ekobrottsstatus är dock omöjligt att avgöra. I vilket fall är det, med tanke på de relativt långa fängelsestraff som ofta tycks följa på grova trolöshetsbrott, relevant att fråga sig hur väl dessa straff lever

¹⁴⁸ Uppgifter hämtade från BRÅ:s statistiktabel över personer dömda till fängelse år 2006.

¹⁴⁹ Prop. 1997/98:55, s. 82.

¹⁵⁰ Prop. 1987/88:120, s. 78.

upp till de syften som de skall uppnå. Det är detta som nästa kapitel handlar om.

4 Straffet

4.1 Straffets syften

I detta kapitel står straffet och dess syften i centrum. Särskilt fängelsestraffet är av intresse eftersom det dels är det strängaste straffet och ofta antas vara den mest ingripande sanktionen mot brott,¹⁵¹ dels är ett straff som i många fall aktualiseras då någon gjort sig skyldig till grov trolöshet mot huvudman. De föreställningar vi har om varför och hur vi använder straff, brukar betecknas som straffideologier eller straffteorier. Det finns ett starkt samband mellan påföljdssystemets utformning och de straffideologiska uppfattningar som ligger till grund för systemet, även om systemet på grund av politiska kompromisser knappast är helt ideologiskt enhetligt. Straffideologierna brukar indelas i absoluta och relativa. Enligt de absoluta straffideologierna har straffet inte något uttalat syfte eller ändamål utan bestraffning sker på grund av att det påkallas av ett fristående normsystem, oftast ett religiöst sådant. De absoluta straffideologierna saknar idag betydelse för att motivera straffsystemet som sådant. Det behövs således uttalade syften och särskilda ändamål som grund för straffet, vilket ges av de relativa straffideologierna.¹⁵² Till de relativa straffideologierna brukar räknas preventionsideologierna, allmänprevention och individualprevention. Den svenska lagstiftning som idag reglerar påföljdsbestämningen återspeglar dock främst de teorier och principer som ofta sammanfattningsvis benämns den nyklassiska straffrättsideologin och som betonar proportionalitet och rättvisa.¹⁵³ Svaren på frågor om straffets syften och hur straff skall användas återfinns således i dessa ideologier. Olika straffideologier har dock olika mycket relevans beroende på vilken nivå i straffrättssystemet vi befinner oss och svaret på varför och hur vi straffar skiljer sig därför åt vid kriminalisering (lagstiftningsnivå), påföljdsbestämning (domstolsnivå) och verkställighet (administrativ myndighetsnivå).¹⁵⁴ Det som framför allt skall behandlas här är de olika straffideologiernas betydelse vid påföljdsbestämningen och de syften som bestraffningen har enligt de relevanta ideologierna. Eftersom det är samma straffideologiska hänsynstaganden som ligger till grund oavsett om någon döms till straff i egentlig mening eller annan påföljd, görs i det följande ingen särskild distinktion mellan begreppen straffbestämning och påföljdsbestämning.

¹⁵¹ Hur ingripande fängelsestraffet verkligen är beror dock främst på hur fängelsestraffet verkställs. Se Träskman, SvJT 2003 s. 185.

¹⁵² Victor, SvJT 1999 s. 135 f. och Jareborg & Zila, s. 62.

¹⁵³ Aspelin, SvJT 1999 s. 124.

¹⁵⁴ Jareborg & Zila, s. 63 och Jareborg, 1995, s. 20.

4.1.1 Brottsprevention

Enligt preventionsideologierna är syftet med straffet brottsprevention, det vill säga att avhålla människor från att begå brott. Införandet av brottsbalken 1965 innebar att både allmänpreventiva och individualpreventiva tankegångar fick starkt genomslag. Vid påföljdsbestämningen skulle således hänsyn tas såväl till den allmänna laglydnaden som till den dömdes återanpassning i samhället. Ganska snart växte dock kritiken mot preventionsideologiernas starka ställning och de orättvisor som detta ansågs medföra. I det nya påföljdssystem som infördes 1989 har betydelsen av preventionsideologierna starkt reducerats och brottsprevention som syfte med straffet har relevans på främst kriminaliserings- och verkställighetsnivån. Fortfarande kan brottsprevention dock ha viss betydelse även vid påföljdsbestämningen.¹⁵⁵

4.1.1.1 Allmänprevention

Med allmänprevention som straffets syfte menas att bestraffningen av brottslingar sker för att avhålla andra människor, allmänheten, från att begå brott. Idag fungerar allmänpreventionen genom en förening av så kallad medelbar avskräckning och moralbildning. Den medelbara avskräckningen innebär att människors medvetenhet om kriminaliseringens hot om straff och att detta hot verkställs då brott begås avskräcker dem från att begå brott. Hotet om straff skall, för att vara effektivt, medföra att skälen mot att begå en brottslig handling överväger skälen för att begå handlingen. Tanken om medelbar avskräckning bygger således på att människor handlar rationellt egoistiskt. Då själva straffhotet verkar avskräckande har verkställigheten av straffet en underordnad roll, till skillnad från vad som var fallet med den omedelbara avskräckning som förr ofta användes då grymma offentliga bestraffningar var vanliga för att väcka skräck. Moralbildning åstadkoms då kriminaliseringar och ådömda straff, som visar en gärnings förkastlighet, förstärker eller förändrar människors föreställningar om vissa typer av handlingar.¹⁵⁶

På vilka nivåer i straffsystemet har då detta allmänpreventiva syfte relevans? Till att börja med kan konstateras att allmänpreventionen är den bärande idén för straffsystemet som helhet. Straffsystemet har som främsta syfte att motverka brott och har egentligen inget annat värde i sig. Det är lagstiftarens ansvar, genom kriminalisering och utformningen av straffsystemet i övrigt, att detta ändamål tillgodoses.¹⁵⁷ Om en viss typ av brottslighet blivit mer utbredd eller antagit mer elakartade former är det således i första hand lagstiftarens uppgift att bedöma hur detta skall påverka straffskalor och liknande.¹⁵⁸ Att allmänpreventionen bör verka främst genom det straffhot som lagen uppställer innebär dock inte att allmänpreventiva syften är helt ointressanta vid påföljdsbestämningen. Domstolarna måste i sin tillämpning naturligtvis kunna beakta ändamålen

¹⁵⁵ Aspelin, SvJT 1999, s. 122 ff.

¹⁵⁶ Jareborg & Zila, s. 73 f.

¹⁵⁷ Prop. 1987/88:120, s. 32.

¹⁵⁸ Prop. 1987/88:120, s. 37.

som ligger till grund för straffsystemet även om de visserligen aldrig bör tillmäta allmänpreventionen någon självständig betydelse i det enskilda fallet. I propositionen menar man att enskilda domar i sig inte kan antas ha någon allmänpreventiv betydelse och att det dessutom knappast skulle vara möjligt för domstolarna att göra någon kvalificerad bedömning av vad straffet i ett enskilt fall kan ha för betydelse för den allmänna laglydnaden. Det skulle också strida mot principen om allas likhet inför lagen om domstolarna av allmänpreventiva skäl fick göra avsteg från praxis och statuera exempel i enskilda fall.¹⁵⁹ Däremot finns det ingenting som hindrar att även domstolarna i vissa fall ändrar sin praxis och väljer en viss repressionsnivå med hänsyn till det allmänpreventiva syftet. Allmänpreventionen behöver nämligen inte bara i lagen uppställda straffhot utan även en fast och konsekvent rättspraxis som visar att straffhotet inte är tomt.¹⁶⁰ Påföljdsbestämningen kan således, genom att konkretisera lagens straffhot, stärka eller undergräva lagens trovärdighet. En annan sak är att allmänpreventionen, hur ineffektiv en enskild kriminalisering än är, inte kan avskaffas som grundläggande syfte då det idag saknas politiska möjligheter att på andra grunder genomföra allvarligt menad kriminalisering. Även en kriminalisering med relativt svag preventiv effekt har betydelse som en del i ett normativt system med viss handlingsdirigerande verkan.¹⁶¹ I propositionen talas om vikten av att rättsväsendet fungerar på ett sätt som människor i allmänhet uppfattar som rimligt och rättvist. Straffsystemet måste uppfattas som legitimt av medborgarna. Denna allmänhetens uppfattning anges delvis vara beroende av att preventionsintresset tillgodoses.¹⁶² Det är också sant att ett rättsystem som inte behåller kontakten med medborgarnas värderingar i längden inte kan vara effektivt. Trots detta gäller naturligtvis det ovan sagda om att domstolen i enskilda fall inte få ta allmänpreventiva hänsyn också då allmänheten kräver hårdare tag eller större effektivitet.¹⁶³

4.1.1.2 Individualprevention

Med ett individualpreventivt syfte är straffets funktion att genom individuell avskräckning, behandling eller inkapacitering avhålla den dömda brottslingen från att begå nya brott i framtiden. I Sverige har individualpreventionen, inte minst behandlingstanken, haft en stor betydelse för den straffrättspolitiska utvecklingen. Efter omfattande kritik och införandet av det nya påföljdssystemet har dessa tankegångar dock fått stå tillbaka för vad som anses vara mer rättvisa teorier.¹⁶⁴ Behandlingstanken bygger på att fortsatt brottslighet skall förhindras genom olika former av vård och återanpassning till samhället. Synsättet har humana inslag. Trots detta blir resultatet dock ofta det motsatta eftersom det i praktiken rör sig om tvångsvård, där vården är identisk med straffet och där längden på straffet inte bestäms av allvaret i det begångna brottet utan är beroende av

¹⁵⁹ Prop. 1987/88:120, s. 33.

¹⁶⁰ Prop. 1987/88:120, s. 35 och 32.

¹⁶¹ Jareborg, 1995, s. 21.

¹⁶² Prop. 1987/88:120, s. 36.

¹⁶³ Jareborg & Zila, s. 78 ff.

¹⁶⁴ Jareborg & Zila, s. 82 och Aspelin, SvJT 1999 s. 124.

hur lång tid det tar för den dömda att återanpassas.¹⁶⁵ I propositionen till lagstiftningen om påföljdsbestämning avvisas också tanken att behandlingsaspekter skall kunna användas som självständiga grunder vid till exempel bedömningen av fängelsestraffets längd. Man har då bland annat tagit hänsyn till kriminologiska forskningsresultat och menar att "[f]ängelsestraff är inte en effektiv metod att motverka fortsatt brottslighet och medför normalt även i övrigt negativa effekter när det gäller de intagnas sociala rehabilitering".¹⁶⁶ Då forskningen dessutom visar att effekterna av olika påföljder endast i mycket liten grad skiljer sig åt bedöms domstolarna ha begränsade möjligheter att avgöra vilka effekter olika påföljder kommer att ha på den dömdes återanpassning.¹⁶⁷ I en senare proposition om vissa reformer av påföljdssystemet, som i kölvattnet av forskningen om fängelsestraffets negativa verkningar försöker åstadkomma trovärdiga alternativ till fängelse, påpekas dock intresset av att kunna döma ut påföljder som ger den kontroll och påverkan som bäst tillgodoser det brottsförebyggande syftet. Härmed menas att det ibland kan vara nödvändigt att bedöma hur väl en person kan antas genomföra en viss typ av sanktion, eftersom fullt genomförda påföljder antas spela stor roll för påföljdssystemets trovärdighet.¹⁶⁸ Inkapacitering, det vill säga att genom inlåsning (fängelse) avhålla brottslingar från fortsatt brottslighet, är något som svensk straffrätt förhåller sig avvisande till. Att på sådana grunder låsa in människor ses som tveksamt både med hänsyn till bristande effektivitet men framför allt ur rättvisesynpunkt, eftersom det är omöjligt att med säkerhet identifiera vilka som kommer att fortsätta begå brott.¹⁶⁹ Även beträffande individuell avskräckning saknas belägg för att detta skulle vara en fungerande metod.¹⁷⁰

Av individualpreventionens betoning på åtgärder för de redan dömda brottslingarna framgår att det individualpreventiva syftet inte är särskilt intressant på kriminaliseringsnivån.¹⁷¹ Dessutom visar ovannämnda argument att individualprevention inte heller hör hemma på domstolsnivån. Även om man i den senare propositionen tycks mena att en bedömning av gärningsmannens möjlighet att genomföra en påföljd skall kunna ha betydelse, torde det fortfarande vara så att hänsyn till de individualpreventiva effekterna i det enskilda fallet inte skall ligga till grund för domstolarnas bedömningar. De billighetsskäl som återfinns i 29 kap. BrB är således inte resultatet av individuella prognoser utan av att det skulle framstå som orättfärdigt att inte beakta dem.¹⁷² Det sagda innebär inte att man helt skall bortse från brottslingars behov av stöd och hjälp. Av humanitetsskäl bör man ta hänsyn till sådana behov både vid konstruktionen av vissa straffformer och vid straffets verkställighet. Individualpreventiva aspekter för att underlätta den dömdes återanpassning i samhället har därför

¹⁶⁵ Jareborg & Zila, s. 88 f.

¹⁶⁶ Prop. 1987/88:120, s. 31.

¹⁶⁷ Prop. 1987/88:120, s. 32.

¹⁶⁸ Prop. 1997/98:96, s. 77.

¹⁶⁹ Prop. 1987/88:120, s. 33.

¹⁷⁰ Jareborg & Zila, s. 83.

¹⁷¹ Jareborg & Zila, s. 87.

¹⁷² Prop. 1987/88:120, s. 37.

stor betydelse på verkställighetsnivån så länge påföljdens lämplighet inte enbart bedöms utifrån hur väl det individualpreventiva syftet uppnås. Det viktiga är att preventionsaspekterna, i den mån de tillgodoses, inte går ut över kraven på legalitet och enhetlig rättstillämpning.¹⁷³

4.1.2 Nyklassisk straffrättsideologi

Nyklassicism är en term som ofta används i nordisk straffrättsdiskussion som benämning på den straffideologi där principer om proportionalitet och rättvisa utgör grunden. Trots att termen ibland har kritiserats för att ge upphov till missförstånd och förknippa den nutida proportionalitetstanken med en återgång till den klassiska straffrättsskolans idéer,¹⁷⁴ har jag för enkelhetens skull valt att använda mig av denna benämning. Sedan införandet av det nuvarande påföljdssystemet har proportionalitetstanken haft en central ställning i den svenska påföljdsbestämningen.

4.1.2.1 Proportionalitet

Proportionalitetsprincipen innebär att bestraffning skall ske proportionerligt på så sätt att straffets stränghet skall stå i proportion till brottets svårhet. Proportionaliteten har sin grund i rättviseargument och den rättvisa som avses bygger på förtjänst. Den som begått ett brott förtjänar också ett visst mått av klander.¹⁷⁵ Då proportionaliteten gjordes till den centrala principen i det svenska påföljdssystemet var det just av rättvisekäl. Alternativet, att beakta preventionshänsyn vid påföljdsbestämningen, riskerade att resultera i orättvisa straff. Förutom att proportionalitetsprincipen i sig tillgodoser kravet på rättvisa anges i propositionen principerna om proportionalitet och likhet inför lagen ligga så fast förankrade hos allmänheten att ett system byggt på proportionalitetsprincipen också av allmänheten uppfattas som rättvist.¹⁷⁶

Att en viss typ av gärning är förkastlig och att den som begår en sådan gärning är klandervärd framgår av straffstadgandet. Graden av förkastlighet och klandervärdhet framgår av straffskalan. Straffskalan skall således tillgodose proportionalitet mellan gärningens förkastlighet och den straffsats som gärningen kan ge. Straffet är ett tydligt uttryck för klander, vilket medför att endast den som kan klandras för en handling skall straffas. Denna skuldprincip kan på kriminaliseringsnivån innebära att kriminaliseringen inte enbart får allmänpreventiva syften utan ibland även en symbolisk funktion. Samma krav på proportionalitet som finns vid kriminaliseringen och tilldelningen av straffskalor gäller också vid påföljdsbedömningen, då proportionalitet skall råda mellan det ådömda straffet och den bedömning som görs av den konkreta gärningens förkastlighet och gärningsmannens skuld. Den proportionerliga påföljdsbestämningen kräver också att straff går att rangordna, vilket gör fängelse och böter särskilt lämpliga.¹⁷⁷ De flesta

¹⁷³ Prop. 1987/88:120, s. 34 och Jareborg & Zila, s. 89.

¹⁷⁴ Se till exempel von Hirsch, s. 100.

¹⁷⁵ Jareborg & Zila, s. 65.

¹⁷⁶ Prop. 1987/88:120, s. 36.

¹⁷⁷ Jareborg & Zila, s. 66.

menar att det aldrig går att säga att ett straff är absolut proportionerligt i förhållande till gärningens förkastlighet och därför använder man sig i system som bygger på proportionalitetstanken av relativ proportionalitet. Detta innebär att straffet som ett brott förtjänar bestäms i relation till de straff som stadgas för andra brott. Den relativa proportionaliteten uppställer därmed andra krav än enbart proportionalitet mellan ett brotts svårhet och straffets stränghet. Förutom kravet på att straffen skall kunna rangordnas så att deras relativa stränghet återspeglar brottets svårhetsgrad ställs också krav på ekvivalens och spridning. Med ekvivalens menas att två lika förkastliga brottstyper skall ha likartade straffskalor och att lika förkastliga gärningar skall ges lika stränga straff. Att det skall finnas en spridning av straffen innebär att straffskalan måste ha en tillräcklig spännvidd så att stora skillnader i svårhet mellan olika gärningar kan beaktas.¹⁷⁸ En annan fråga är på vilken straffnivå denna inre struktur av relativt proportionerliga straff skall placeras, det vill säga vilken repressionsnivå man skall ha. Det finns olika åsikter om huruvida proportionalitetsprincipen ger vägledning i denna fråga. Jareborg och Zila menar att ett påföljdssystems repressionsnivå bestäms av andra värderingar och på andra grunder än rena proportionalitetsöverväganden.¹⁷⁹ Även von Hirsch delar åsikten att proportionalitetsprincipen inte är till mycket hjälp vid fastställandet av repressionsnivån, då den är förenlig med straffnivåer som är ganska varierande. Han menar dock att den sätter en övre gräns för hur mycket straffnivån kan höjas.¹⁸⁰ Bägge de nu behandlade momenten, det vill säga både att bedöma ett brotts förkastlighet i relation till andra brott och att bestämma repressionsnivån, kan vålla problem. I propositionen påpekas att det naturligtvis finns ett utrymme för olika uppfattningar beträffande olika gärningars förkastlighet eftersom förkastligheten inte är någon objektiv egenskap hos gärningen. Den folkliga förankring som nämndemännen anses ge ses dock som ett sätt att få praxis att utvecklas i samklang och växelverkan med den allmänna rättsuppfattningen.¹⁸¹

Som redan framgått har proportionalitetsprincipen betydelse vid både kriminalisering och påföljdsbestämning, medan den på verkställighetsnivån spelar en mindre roll. Vid påföljdsbestämningen kräver rättvisan att straff ådöms i proportion till gärningens förkastlighet. Proportionalitetsprincipen ger således svaret på frågan hur påföljdsbestämningen skall ske. Dess svar på frågan varför bestraffning skall ske är helt enkelt det faktum att ett brott är förövat.¹⁸² I detta ligger oundvikligen ett visst mått av vedergällning i den meningen att någonting ont bemöts med ett annat ont. Det grundläggande syftet med straffet på domstolsnivån är således denna vedergällning.¹⁸³

¹⁷⁸ von Hirsch, s. 57 f.

¹⁷⁹ Jareborg & Zila, s. 68.

¹⁸⁰ von Hirsch, s. 60.

¹⁸¹ Prop. 1987/88:120, s. 36.

¹⁸² Jareborg & Zila, s. 71.

¹⁸³ Jareborg, 1995, s. 21.

4.1.3 Humanitet

Humanitet handlar i grunden om en respekt för människovärdet. ”Alla människor är födda fria och lika i värde och rättigheter”, står det i den första meningen i artikel 1 i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna (UDHR). Alla människors lika värde och allas likhet inför lagen, likabehandlingsprincipen, stadgas också i 1 kap. 2 och 9 §§ RF. Likabehandlingsprincipen är grundläggande för straffsystemet, liksom värden som rättssäkerhet och legalitet.¹⁸⁴ Grundläggande är också de förbud mot tortyr och omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning som finns i UDHR:s artikel 5 och Europakonventionens artikel 3. Humaniteten sätter här gränserna för vilka straffformer som får användas.

Ett modernt straffsystem, oavsett om det bygger på preventionsideologier eller på proportionalitetsprincipen, skall genomsyras av humanitetstanken. Jareborg och Zila menar dock att mycket talar för att proportionalitet som grundläggande bestraffningsideologi bäst tillgodoser humanitetskravet. En förutsättning för att brottslingen skall kunna behandlas med respekt för sitt människovärde är nämligen att skuldprincipen upprätthålls så att endast den som är ansvarig och kan klandras för sina handlingar bestraffas. Det klander som förmedlas skall vara ett led i en kommunikation och ge brottslingen en möjlighet att reflektera och ta lärdom. Att brottslingen inte frivilligt tar på sig ansvaret eller straffet som en försoningsåtgärd innebär dock inte att syftet med bestraffningen gått om intet. Möjlighet till moraliska insikter skall ges, men ett undergått straff är alltid ett sonat brott.¹⁸⁵ Även von Hirsch betonar straffets kommunikativa sida och dess funktion att förmedla klander som avgörande för att brottslingen skall visas respekt som moraliskt ansvarig människa. Hans poäng är att ett straffhot utformat som enbart ett naket hot behandlar människor som oskäliga djur snarare än som personer för vilka normativa handlingsskäl är viktiga.¹⁸⁶ Skuldprincipen kan visserligen upprätthållas också då preventionsideologierna ges stort utrymme, men det blir svårare att ge uttryck för ett visst mått av klander, vilket gör straffets kommunikativa sida mindre framträdande.¹⁸⁷

Humaniteten gör sig gällande på samtliga nivåer i påföljdssystemet. Vid påföljdsbestämningen får den bland annat betydelse genom iakttagandet av likabehandlings- och legalitetsprinciperna. I propositionen framhålls de humanitära värdena främst i samband med strävan att försöka begränsa användningen av frihetsberövande påföljder.¹⁸⁸ Förenligt med humanitet är också en sänkt repressionsnivå, då avtjänandet av ett långt fängelsestraff snarast kan beskrivas som en dehumaniseringsprocess.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Prop. 1987/88:120, s. 36 och 39.

¹⁸⁵ Jareborg & Zila, s. 92.

¹⁸⁶ von Hirsch, s. 44.

¹⁸⁷ Jareborg & Zila, s. 93.

¹⁸⁸ Prop. 1987/88:120, s. 31.

¹⁸⁹ Jareborg & Zila, s. 94.

4.2 Straffrättsideologiska problem och avvikelser

Trots att proportionalitetstänkandet och den nyklassiska straffrättsideologin är grunden i det svenska påföljdssystemet finns det också inslag av andra teoribildningar. Att få ett påföljdssystem ideologiskt enhetligt är nästan en omöjlighet och redan vid reformen 1989 gjordes vissa kompromisser och eftergifter till förmån för preventionsintressena. Både allmänpreventiva och individualpreventiva argument har till exempel framförts till stöd för artbrottsregleringen. Dessutom kan sådana krav på strängare straff som ibland ställs från allmänhetens sida ofta antas ha sin grund i liknande avskräckningsargument.¹⁹⁰ Även det faktum att återfall i brottslighet kan leda till ett strängare påföljdsval och i vissa fall straffskärpning kan ses som en eftergift till det allmänna rättsmedvetandet – och godtas därmed oavsett ideologisk grund.¹⁹¹ En central princip i det svenska påföljdssystemet är humanitet. Att begränsa användningen av fängelsestraff är enligt propositionen ett sätt att slå vakt om de humanitära värdena.¹⁹² Enligt Per Ole Träskman tycks det dock vara betydligt vanligare att döma till fängelsestraff än vad som stämmer överens med det svenska påföljdssystemets ideologiska grund. De preventiva inslag som fortfarande finns i påföljdsbestämningen kan möjligen förklaras av en bristande uppbackning och acceptans av denna ideologi.¹⁹³

Allmänpreventiva intressen får inte beaktas i det enskilda fallet, men det finns däremot inget hinder mot att allmänpreventionen tillmäts betydelse vid bedömningen av den generella straffnivån, till exempel vid en ökning av en viss typ av brottslighet.¹⁹⁴ Problemet med förändringar av repressionsnivån är dock att dessa kan antas spela en mycket liten roll för den allmänna laglydnaden jämfört med till exempel upptäcktsrisk, risk för att bli straffad efter upptäckt och sociala faktorer. Vid bedömningen av hur allmänpreventiv bestraffningen egentligen är måste man också ta hänsyn till eventuella skillnader mellan det verkliga straffhotet och hur straffhotet uppfattas av allmänheten.¹⁹⁵ Dessutom kan det antas att en bedömning av upptäcktsrisken endast har betydelse för de brottslingar som handlar någorlunda rationellt. För dem som handlar irrationellt eller i affekt har en hög upptäcktsrisk ingen preventiv effekt.¹⁹⁶ Upptäcktsrisken är mycket liten för en del brott. Mathiesen hävdar att detta inte är ett resultat av otillräckliga resurser hos polisen utan av vårt urbaniserade och anonymiserade samhälle. Att ge polisen ökade resurser är därför ingen lösning. Detta skulle i bästa fall endast leda till en marginellt ökad upptäcktsrisk.¹⁹⁷

¹⁹⁰ Träskman, SvJT 2003 s.181.

¹⁹¹ Jareborg & Zila, s. 124 f.

¹⁹² Prop. 1987/88:120, s. 31.

¹⁹³ Träskman, SvJT 2003 s. 181.

¹⁹⁴ Prop. 1987/88:120, s. 37.

¹⁹⁵ Jareborg & Zila, s. 78 ff.

¹⁹⁶ Jareborg, 1995, s. 31.

¹⁹⁷ Mathiesen, s. 98.

Enligt Jareborg och Zila sätter proportionalitetsprincipen inga gränser för hur hög repressionsnivån får vara. von Hirsch menar dock att om man, som han gör i sin förtjänstteori, godtar att straff handlar om att förmedla klander till moraliskt ansvariga individer, så måste man också komma till slutsatsen att en mycket hög repressionsnivå inte är möjlig och att man till och med bör sänka straffen. Med höjda straffnivåer menar von Hirsch att systemets tvångskaraktär, hotet om obehag, framträder på bekostnad av klandret, vilket gör att människor inte längre ses som moraliskt ansvariga. Det höjda straffet medför också ett ökat lidande som inte behövs i ett system där straffets funktion att förmedla klander kan fullgöras med en måttlig repressionsnivå.¹⁹⁸ Sådana humanitetsskäl är också anledningen till att Jareborg anser att man bör experimentera med påtagligt sänkta straffnivåer. Proportionaliteten kanske inte kräver sådana sänkningar, men så länge principerna om proportionalitet och ekvivalens iakttas finns det inte heller någonting som hindrar en sänkt repressionsnivå, då en generell sänkning av fängelsestraffen inte påverkar den relativa proportionaliteten inom systemet.¹⁹⁹

Humanitetsaspekter gör sig också gällande i frågor som mer specifikt berör fängelsestraffet. Historiskt sett är fängelse förknippat med skam och förnedring. I förarbetena till påföljdssystemet utgår man uttryckligen från att fängelsestraffet inte ger några positiva effekter, varken individualpreventiva eller allmänpreventiva sådana, och att det snarare kan antas ha direkta skadeverkningar. Trots detta anses fängelsestraffet inte möjligt att avvara.²⁰⁰ En av faktorerna som vägs in är allmänhetens förtroende för rättssystemet, som man menar skulle skadas om straffen inte upplevs som tillräckligt stränga.²⁰¹ Även om man tar avstånd från tankar på att ökad användning av fängelse leder till minskad brottslighet, tycks det dock finnas delvis allmänpreventiva intressen till grund för denna ovilja att avskaffa fängelsestraffet. Allmänpreventiva skäl brukar ju till exempel åberopas till stöd för konstruktionen med artbrott - en konstruktion som är ett tydligt avsteg från påföljdssystemets proportionalitetstänkande. Enligt von Hirsch är detta, att döma till fängelse för ett brott med lågt straffvärde enbart på grund av allmänpreventiva hänsyn, det element i det svenska påföljdssystemet som är minst förenligt med proportionalitetsteorin.²⁰² Jareborg menar dessutom att det bygger på vidskepelse, eftersom all kriminologisk erfarenhet säger att de kortaste fängelsestraffen faktiskt inte har några preventiva effekter. Det finns därför inget behov av dessa korta fängelsestraff vid sidan av icke frihetsberövande påföljder som villkorlig dom, dagsböter och skyddstillsyn - särskilt inte med tanke på att även de relativt korta fängelsestraffen kan vara destruktiva. Ur humanitetssynpunkt är korta straff dock att föredra framför långa, men detta anges bara vara

¹⁹⁸ von Hirsch, s. 30, 44.

¹⁹⁹ Jareborg, 1995, s. 36 och Jareborg & Zila, s. 97.

²⁰⁰ SOU 1986:13, s. 16 f. och prop. 1987/88:120, s. 31.

²⁰¹ SOU 1986:13, s. 17.

²⁰² von Hirsch, s. 95.

ännu ett skäl för att sänka den allmänna repressionsnivån.²⁰³ En human straffrättspolitik skulle enligt Jareborg innebära en minskad användning av fängelsestraff eftersom "[k]orta fängelsestraff är meningslösa och dyra, och långa fängelsestraff är barbariska".²⁰⁴ Minst lika kritisk till fängelsestraffet är Mathiesen, som menar att inga straffrättsteoretiska argument vid en kritisk granskning håller för att försvara användningen av fängelse. På i stort sett samma grunder som ovan redogjorts för förkastas de individual- och allmänpreventiva argumenten. Nyklassisk straffrättsideologi och andra teorier som bygger på rättvisa har enligt Mathiesen problem eftersom de bygger på ett cirkelresonemang. Straffvärdet bestäms av brottets förkastlighet samtidigt som brottets förkastlighet skall bestämmas av straffvärdet. På detta sätt menar han att rättviseteoretikerna kan försvara i stort sett vilken straffnivå som helst som rättvis.²⁰⁵

4.3 Straffrättsideologiska tendenser

Preventionsintressen saknar således inte betydelse i straffrättspolitikerna. Det kan i stället hävdas att det finns en tendens i riktning mot att i allt större utsträckning använda straffrätten för att tillgodose brottspreventionen. Jareborg talar om denna tendens som den offensiva straffrättspolitikerna, vilken riskerar att vinna framsteg på den defensiva, eller (ny)klassiska, straffrättens bekostnad.²⁰⁶ Samma tendens beskrivs av Asp som preventionism, ett hot mot den traditionella, retributiva straffrätten.²⁰⁷ De båda professorernas begreppsanvändning skiljer sig åt, men det är samma utveckling som avses och ungefär samma risker som förknippas med denna utveckling.

Enligt den traditionella defensiva straffrätten skall skydd ges inte enbart mot kränkningar av individers, grupper eller statens intressen utan även mot missbruk av statlig makt och överdriven repression. Sådant missbruk förhindras genom upprätthållandet av vissa uppställda principer för kriminalisering och bestraffning. För att en handling skall kriminaliseras krävs bland annat att handlingen kränker ett rättsligt erkänt intresse som går att konkretisera, att gärningsmannen kan anses vara moraliskt ansvarig och att kriminalisering och bestraffning endast tillgrips i sista hand. Dessutom skall repressionsnivån, straffhotet sådant det kommer till uttryck i påföljdspraxis, inte vara strängare än vad som är nödvändigt för att hålla brottsligheten på en tolerabel nivå. Vid påföljdsbestämningen är proportionalitet och ekvivalens viktiga principer. Dessutom bör en viss återhållsamhet iakttas. Rättssäkerhet och rättvisa får inte underordnas behovet av brottsprevention. Vid en utvärdering av straffrättssystemet bör man därför se till dess förmåga att förhindra maktmissbruk, inte dess förmåga att uppnå preventiva effekter.²⁰⁸ Tillräckligt är att systemet med

²⁰³ Jareborg, SvJT 2003, s. 234 f.

²⁰⁴ Jareborg, 1995, s. 36.

²⁰⁵ Mathiesen, s. 87, 129, 176.

²⁰⁶ Jareborg, 1995, s. 27.

²⁰⁷ Asp, SvJT 2007 s. 70 f.

²⁰⁸ Jareborg, 1995, s. 24 ff.

rimlig effektivitet och på ett rättvist sätt förmår lagföra personer som begått brott. Att det inte är överdrivet effektivt ur brottspreventiv synpunkt är närmast förutsatt. Med en mer offensivt (preventionistiskt) inriktad straffrättspolitik är uteblivna brottspreventiva framgångar dock ett allvarligt problem. Intresset av att förebygga brott är nämligen det som dominerar tankandet på straffrättssystemets samtliga nivåer och systemets framgång mäts framför allt i en minskning av brottsligheten.²⁰⁹ Denna typ av straffrätt kännetecknas bland annat av tanken att straffrätten tillhandahåller de mest effektiva brottsförebyggande åtgärderna och den primära metoden för att lösa samhällsliga problem.²¹⁰

Den offensiva eller preventionistiska straffrätten innebär således en förskjutning av straffrättspolitikens fokus från rättssäkerhetsintressen till effektivitets- och preventionsintressen, vilket mer konkret innebär att ökad vikt läggs vid gärningar som riktas mot staten, dess institutioner eller en anonym allmänhet. Ökad vikt läggs också vid de farliga gärningsmännen, snarare än de farliga gärningarna. Dessutom blir straffrätten mer beroende av att tillgodose krav på större brottspreventiv effektivitet från allmänheten eller massmedia, vilket innebär att repressionen höjs på straffsystemets samtliga nivåer. Detta leder i sin tur till ett minskat utrymme för återhållsamhet och humanitet i påföljdsbestämning och verkställighet.²¹¹ Om preventionismen tillåts dominera kan den således innebära en fara för de värden som sammanfattningsvis benämns humanitetsprincipen. Faran ligger enligt Asp i preventionismens inneboende logik. Ett slags måttlöshet smyger sig in i straffrätten om bedömningen huruvida ett straff eller en kriminalisering är rimlig avgörs utifrån empiriskt grundade prognoser om dess effektivitet i stället för utifrån den normativt grundade måttstock, det vill säga proportionalitet mellan brott och straff, som den retributiva straffrätten kräver.²¹² Risken är, menar Jareborg, att tron på att strängare straff ger lägre brottslighet kombinerat med brottsprevention som högsta intresse medför höjd repressionsnivå. Då de preventiva effekterna med största sannolikhet uteblir, den kriminologiska forskningen visar nämligen att kriminalitetsnivån inte i någon nämnvärd utsträckning kan påverkas genom straffskärpningar, uppstår problem. Prestationsunderskott, det vill säga att lagstiftningen inte lever upp till vad den lovar, och symbolisk lagstiftning, som antas för syns skull snarare än för att egentligen ha någon brottspreventiv verkan, kommer att leda till ytterligare kritik. Risken är att det blir en ond cirkel med logiken att ju mer ineffektiviteten kritiserar desto högre repressionsnivåer krävs. Dessutom menar Jareborg att den offensiva straffrättspolitikens förs i tron att fängelse är den enda påföljd som är verkligt effektiv, vilket också innebär ett hot mot humanitetsprincipen.²¹³

Tendensen till preventionsintressenas ökade inflytande är internationell och i många fall, inte minst från allmänhetens sida, verkar det förutsättas att

²⁰⁹ Asp, SvJT 2007 s. 70 ff.

²¹⁰ Asp, SvJT 2007 s. 70 och Jareborg, 1995, s. 27.

²¹¹ Jareborg, 1995, s. 29 f. och Asp, SvJT 2007 s. 79 f.

²¹² Asp, SvJT 2007 s. 76 f.

²¹³ Jareborg, 1995, s. 31 ff.

straffskärpningar verkligen är lösningen då brottsligheten tycks öka. Samtidigt skall man dock hålla i minnet att det bara är en tendens och att den defensiva straffrätten fortfarande har en stark ideologisk ställning.²¹⁴

4.4 Straffet och trolöshetsbrottet

Då man skall försöka knyta diskussionen kring straffet och straffets syften till trolöshetsbrottet kan man beakta åsikter som framförts både om straffet för förmögenhetsbrott och om straffet för ekonomisk brottslighet. Beträffande de grövre förmögenhetsbrotten har Jareborg, som ju förespråkar en generell sänkning av straffnivåerna, ifrågasatt om inte såväl maximi- som minimistraffen är onödigt höga. För de lindrigare förmögenhetsbrotten tror han att det helt saknas behov av att ha fängelse i straffskalan. Som exempel på ett konkret sätt att få ner straffnivåerna föreslår han skärpta kriterier för rubriceringen av brotten som grova, eftersom han anser att det är alltför lätt att klassificera brott såsom grov stöld, grovt bedrägeri eller grov förskingring (och, kan man anta, grov trolöshet mot huvudman). Även om man på detta sätt halverade straffnivåerna skulle det troligtvis inte ha någon avsevärd effekt på den samlade brottsligheten, menar han.²¹⁵

Utifrån en defensiv syn på straffrätten finns det skäl att vara pessimistisk rörande den allmänpreventiva framgången också beträffande ekonomisk brottslighet. Jareborg menar att straffrätten har stora svårigheter att spela någon betydande roll vid sådana svårupptäckta brott som ekobrotten ofta är och där det dessutom kan vara svårt att finna en direkt ansvarig person. Allmänt sett är det därför mindre lämpligt med straffrättsliga åtgärder än med andra förebyggande samhällsåtgärder. Med straffrätten kommer man i praktiken främst åt de mindre allvarliga ekobrotten. Detta innebär inte att handlingarna inte bör vara kriminaliserade. Själva existensen av ett straffsystem har allmänpreventiva verkningar och man skall inte förringa straffrättens möjlighet att markera förkastlighet. Man skall dock inte hoppas på att straffrättsliga åtgärder skall förebygga ekobrott eller i någon större omfattning resultera i fler lagförda ekobrottslingar.²¹⁶ För det grova trolöshetsbrottet, som har karaktären av både förmögenhetsbrott och ekonomisk brottslighet, finns det således starka skäl att anta att straffrätten inte verkar särskilt preventivt. Mathiesens förklaring till att straffhotet inte ger några synbara allmänpreventiva effekter är att straffhot och upptäcktsrisker kommuniceras i en så kallad teckenstruktur. De ekobrottslingar som håller sig borta från, ur lagens perspektiv, tvivelaktiga ekonomiska transaktioner eller andra handlingar, lever och verkar inom ramen för en ”normativ teckenstruktur eller moralisk tolkningsram som också gör att ett eventuellt straff framstår som en illavarslande avskräckande reaktion eller ett tillräckligt moralbildande budskap”.²¹⁷ De ekonomiska brottslingar som inte hålls tillbaka av några moraliska eller normativa band

²¹⁴ Asp, SvJT 2007, s. 81. och Jareborg, 1995, s. 26.

²¹⁵ Jareborg, 1986, s. 27.

²¹⁶ Jareborg, 1995, s. 34 f.

²¹⁷ Mathiesen, s. 115.

befinner sig å andra sidan i en normativ teckenstruktur som neutraliserar straffets avskräckande verkan. Allmänpreventionen fungerar således endast på dem som inte har något behov av den. Visserligen kan en del rationellt handlande personer avskräckas av en hög upptäcktsrisk, men en sådan kan man enligt Mathiesen inte uppnå i ett modernt samhälle utan att införa någonting som liknar en polisstat.²¹⁸ För många torde dock utgångspunkten vara att upptäcktsrisken och risken att bli bestraffad har en viss avskräckande effekt.²¹⁹ Angående Skandiafallet I har överåklagare van der Kwast uttalat att den granskning som förundersökningen och själva rättsprocessen har inneburit även har medfört konsekvenser i näringslivet. På så sätt har Skandiaprocessen haft en hyggligt stor avskräckande effekt.²²⁰ Uttalandet gjordes visserligen innan den friande domen i hovrätten, men van der Kwasts uttalande tyder på att han är av åsikten att risken för att bli föremål för granskning och rättegång samt den publicitet detta medför i ett så stort fall som Skandiafallet har en allmänpreventiv verkan oavsett ådömt straff. Denna åsikt innebär att Skandiafallets allmänpreventiva verkningar uppstår redan i och med rättsprocessen och att ådömandet av straff eller längden på straffet i ett sådant fall inte är avgörande för att uppnå avskräckande effekter.

Förtroendekommittén som 2002 tillsattes för att granska förtroendeskadliga företeelser inom det svenska näringslivet tycks dock vara av en delvis annan åsikt och framhåller vikten av att ådömda sanktioner har tillräckligt stor avskräckande verkan. I kommitténs betänkande ses ekonomisk brottslighet, inklusive trolöshet mot huvudman, som en av de företeelser som starkt påverkat allmänhetens förtroende för näringslivet. För att öka allmänhetens förtroende menar man att normer, upptäcktsrisk och sanktioner samverkar. Upptäcktsrisken är naturligtvis av vikt, och enligt kommittén på tok för låg, men en höjning av upptäcktsrisken är inte tillräcklig. Eftersom systemet inte är starkare än sin svagaste länk menar kommittén att man också måste ta itu med problem som orimligt långa utredningstider och sanktionernas bristande avskräckningsförmåga. Dagens sanktioners avskräckande effekter ifrågasätts, då kommittén menar att dessa ofta är alltför svaga i förhållande till brottslingarnas vinning. Ökade insatser, till exempel ökade resurser till ekobrottsbekämpningen, efterlyses därför.²²¹ Huruvida det är strängare straff som efterlyses eller om det enbart rör sig om bättre anpassade påföljder framgår inte riktigt. Då kommittén påpekar inte bara ökad upptäcktsrisk utan även mer avskräckande sanktioner som lösningen på allmänhetens förtroendeproblem tycks de, enligt allmänheten, inte vara helt fel ute. För allmänheten verkar straffet och längden på straffet nämligen vara av stor betydelse. Samtidigt som forskningen pekar på att den brottsförebyggande effekten av skärpta straff och hög repressionsnivå i stort sett är obefintlig, tycks det hos allmänheten finnas önskemål om strängare straff för ekobrott. I den undersökning om allmänhetens attityd till ekonomisk brottslighet som Wibe har gjort (se avsnitt 2.5) ställdes bland

²¹⁸ Mathiesen, s. 98.

²¹⁹ Se till exempel Jareborg & Zila, s. 76 f.

²²⁰ Ekots lördagsintervju.

²²¹ SOU 2004:47, s. 13, 19 ff.

annat frågor om inställningen till straffen för vissa typer av brott. År 2001 ansåg 71 % att straffen för ekobrott i företag är för lindriga. Denna inställning är ungefär densamma som inställningen till straffen för miljöbrott och egendomsbrott. De straff som flest undersökningsdeltagare, 89 %, ansåg för lindriga är straffen för våldsbrott.²²² En klar majoritet av deltagarna var således av åsikten att straffen för ekobrott i företag är alltför lindriga, även om ännu fler ansåg att straffen för våldsbrott bör skärpas. Såsom tidigare har påpekats omfattar undersökningen inte ekobrott som begås *mot* företag, men den indikerar ändå att det finns stora skillnader mellan forskningens resultat och allmänhetens inställning till brott och straff.

4.5 Sammanfattning

Efter denna beskrivning och diskussion kring straffideologierna och deras tillämpning är det således dags att sammanfatta de syften som domstolens ådömande av straff, i större eller mindre utsträckning, har. Straffets huvudsakliga syfte på domstolsnivån kan sägas vara ett slags vedergällning, även om man i förarbetena har varit försiktig med att använda detta ord. Vedergällningen ligger i att ont möts med ont genom att domstolen, för att uppnå rättvisa (efter förtjänst), ådömer ett straff på grund av att ett brott har begåtts. Proportionalitetsprincipen besvarar frågan hur denna vedergällning skall se ut. Det går dock inte att begränsa straffets syfte på domstolsnivån till enbart vedergällning. Trots att man har velat minska betydelsen av preventionsideologierna kan man inte komma ifrån att det till viss del också finns ett allmänpreventivt syfte med bestraffningen. Det är ju framför allt på domstolsnivån som straffhotet visar sig vara mer än bara ett tomt hot. Allmänpreventionen uppnås således genom upprätthållandet av en konsekvent och tydlig praxis samt genom möjligheten att under vissa omständigheter ändra repressionsnivån för en viss typ av brott. Individualpreventiva hänsyn skall inte heller spela någon självständig roll vid påföljdsbestämningen, även om det kan hävdas att möjligheten att döma till fängelse vid så kallade artbrott och möjligheten att ådöma strängare straff vid återfall är eftergifter till såväl individualpreventiva som allmänpreventiva intressen. Humanitetsprincipen gör sig gällande vid påföljdsbestämningen genom uppställandet av rättssäkerhetsgarantier, till exempel legalitet och likabehandling, men även genom gränser för vilka påföljder som överhuvudtaget kan dömas ut och genom krav på återhållsamhet i straffmätningen. Det svenska straffsystemet, med dess påföljdsbestämning och syften, är vad man brukar kalla retributivt, det vill säga bestraffande. Till stora delar bygger det på rättvisa. Rättvisa kan dock mätas och uppnås på olika sätt, vilket nästa kapitel illustrerar.

²²² BRÅ attitydundersökning, s. 24.

5 Reparativ rättvisa

5.1 Bakgrund

Reparativ rättvisa (restorative justice) är benämningen på en rättsfilosofi och en social rörelse som sedan 1970-talet har vuxit fram i Nordamerika, Australien, Nya Zeeland och Europa. Dess tydligaste avtryck i Sverige är medlingslagen (lag 2002:445 om medling med anledning av brott). Förespråkarna för reparativ rättvisa brukar härleda sina idéer till gamla kulturella och religiösa traditioner, men är också influerade av brottsofferrörelsen, kommunitarianism och kritisk kriminologi.²²³ Den enskilda text som kanske har haft störst betydelse för utvecklingen av den reparativa rättvisan är en artikel skriven 1977 av den norske kriminologen Nils Christie. I artikeln kritiserar Christie straffrättssystemet och menar att ett stort problem är att konflikterna som ett brott orsakar tillfaller staten. Brottsoffer och gärningsmän berövas sina konflikter, saknar möjligheter att ställa frågor och förklara sig och får inte själva vara med och bestämma brottets konsekvenser trots att det är dem som konflikten gäller.²²⁴ Detta är ett återkommande tema i litteraturen om reparativ rättvisa.

Det har varit vanligt att definiera reparativ rättvisa utifrån vad det inte är. Reparativ rättvisa anses till exempel inte vara detsamma som varken retributiv (besträffande) eller rehabiliterande (återanpassande) rättvisa,²²⁵ även om det naturligtvis finns likheter och beröringspunkter med båda dessa typer av rättvisa.²²⁶ En del av skillnaderna mellan de traditionella typerna av rättvisa och den reparativa rättvisan kan förklaras av deras olika användningsområden. Hittills har nämligen reparativ rättvisa i allmänhet setts som ett förhållningssätt tillämpligt endast på påföljdsfrågan och inte på skuldfrågan.²²⁷ Trots att jämförelsen mellan reparativ och retributiv rättvisa därmed haltar något, har de reparativa idéerna i den tidigare forskningen ofta beskrivits som motsatsen till det nuvarande straffsystemet. I dag är de flesta dock överens om att det inte helt går att upprätthålla skiljelinjen och att den reparativa rättvisan ibland kan behöva ett visst mått av tvång och bestraffning. Det råder dock fortfarande oenighet om hur detta skall hanteras (se avsnitt 5.3).²²⁸ Att det finns olika åsikter om den reparativa rättvisans utformning, gränser och prioriteringar är naturligt då det är en heterogen rättsfilosofi som hämtat sina idéer från många olika håll. I detta kapitel presenteras den reparativa rättvisans grundläggande idéer med utgångspunkt i texter av några av dess mest inflytelserika förespråkare.

²²³ Braithwaite, 2002, s. 3 och Walgrave, s. 559.

²²⁴ Christie, s. 7 ff.

²²⁵ Braithwaite, 2002, s. 10.

²²⁶ Daly, s. 35.

²²⁷ Daly, s. 36.

²²⁸ Walgrave, s. 560 f.

5.2 Den reparativa ideologin

Det saknas konsensus kring definitionen av reparativ rättvisa och det rör sig knappast om någon riktigt enhetlig ideologi.²²⁹ Å andra sidan är det helt omöjligt att här ge plats åt alla de tolkningar och idéer som skulle kunna rymmas under benämningen. I de följande avsnitten beskrivs därför de grundläggande värden och principer som är återkommande i litteraturen om reparativ rättvisa och som på så sätt kan sägas vara essensen i detta begrepp. De frågor som den reparativa ideologin tycks vara mest splittrad kring kommer dock att belysas med en redogörelse för olika ståndpunkter.

5.2.1 Grundläggande värden

Reparativ rättvisa är ett helt annat sätt att se och tänka på brott, straff och rättvisa än vad vi är vana vid. Howard Zehr, den reparativa rättvisans kanske främste förespråkare, menar att det reparativa förhållningssättet skall förstås utifrån grundantagandet att alla människor är sammanlänkade genom ett nät av relationer. Ett brott innebär inte bara en kränkning av människor utan även att mellanmännsliga relationer skadas. På så sätt uppkommer dels ett behov av att reparera den skadade relationen, dels en skyldighet för framför allt gärningsmannen att uppfylla behovet och gottgöra för den åsamkade skadan. För att så långt möjligt ställa allt tillrätta och reparera skadan krävs de inblandade personernas delaktighet. Skada, behov, skyldighet samt delaktighet blir härmed grundläggande element i den reparativa filosofin.²³⁰ Här ligger också de största skillnaderna mellan reparativ och retributiv rättvisa. Vid sökandet efter den retributiva rättvisan frågar man sig vilken lag som har brutits, vem som har brutit mot lagen samt vilken påföljd som den som har brutit mot lagen förtjänar. Sökandet efter den reparativa rättvisan utgår från helt andra frågor där det centrala är vem som har lidit skada, vad den skadelidande har för behov och vems skyldighet det är att tillgodose detta behov.²³¹ Medan brottet i det retributiva straffsystemet är en överträdelse av en abstrakt lagregel, ser den reparativa rättvisan brottet som orsakandet av socialt lidande genom kränkningen av människor och relationer.²³² Brottsoffrets behov är utgångspunkten för den reparativa rättvisan, med målet att den skada som offret lidit så långt möjligt skall repareras, både konkret och symboliskt. Kritiken mot den retributiva rättvisan går bland annat ut på att endast gärningsmannen hamnar i centrum då påföljdsbestämningen handlar om att ge gärningsmannen det straff han förtjänar. Genom att utifrån offrets behov se till vilka skyldigheter den åsamkade skadan medför hamnar fokus naturligtvis på offrets upplevelser, men också gärningsmannen blir delaktig och ställs till ansvar.²³³ Betoningen på mänskliga relationer får dock inte gå ut över respekten för individen. Att varje människas värde respekteras och att de grundläggande mänskliga

²²⁹ Zehr, s. 36.

²³⁰ Zehr, s. 19 f.

²³¹ Zehr, s. 21.

²³² Walgrave, s. 559.

²³³ Zehr, s. 22 f.

rättigheterna iakttas är därför också centralt. Om den reparativa ideologin skulle sammanfattas i ett ord, menar Zehr att detta ord skulle vara just respekt.²³⁴

Den reparativa rättvisan förespråkar visserligen att de berörda parterna själva skall vara delaktiga och avgöra hur den åsamkade skadan skall repareras och vilket återställande som skall krävas i det enskilda fallet, men det ges ändå vissa exempel på reparativa värden som generellt sett bör eftersträvas. En annan inflytelserik forskare på området, John Braithwaite, anger naturligtvis reparation och återställande av skadad egendom samt läkande av offrets fysiska skador som värden av vikt. Man skall också sträva efter att återupprätta offrets känsla av säkerhet och värdighet samt hjälpa offret att återfå känslan av kontroll över sin situation. Reparativ rättvisa skall dessutom främja annat som anses värdefullt och som kan öka chanserna att återställa det skadade, till exempel möjligheten att be om och få förlåtelse och nåd samt visa ånger och nå försoning. Det går dock aldrig att kräva att värden som förlåtelse, försoning och ånger skall uppnås på samma sätt som man till exempel kan kräva respekt för allas deltagande i den reparativa processen.²³⁵ Således är varken förlåtelse eller försoning några huvudsakliga syften med reparativ rättvisa, vilket ibland felaktigt hävdas, och en reparativ process kan inte anses misslyckad om den inte utmynnar i försoning. Däremot menar både Zehr och Braithwaite att förlåtelse och försoning oftare uppnås i en reparativ kontext än i rättssalen.²³⁶

5.2.2 Processen

Reparativ rättvisa framhåller vissa värden som skall eftersträvas, men minst lika viktig är processen som leder fram till att värdena uppnås. De reparativa värdena och den reparativa processen förutsätter varandra. För att en process skall kunna anses leda till att reparativ rättvisa uppnås måste parterna och andra involverade personer aktivt kunna delta och möjlighet måste ges till dialog och förklaring. Detta sker oftast genom sammanförandet av de personer som påverkats av den orättvisa och det lidande som brottet inneburit. I samtalet om brottets konsekvenser och vad som måste göras för att reparera skadan skall främst parterna, men även övriga närvarande, ges möjlighet att komma till tals i vad som kan liknas vid en deltagardemokratisk process.²³⁷

Om man till att börja med ser till *brottsoffrets* del i processen, menar förespråkarna för reparativ rättvisa att han eller hon ges mycket större möjligheter att göra sig hörd och få sina behov tillgodosedda i en reparativ process. Behov av att få berätta den egna versionen av brottet och hur det har påverkat, att få tala om för gärningsmannen vilken skada han eller hon åsamkat samt att få tillräcklig och riktig information om brottet och dess

²³⁴ Zehr, s. 35 f.

²³⁵ Braithwaite, 2002, s. 14 f.

²³⁶ Zehr, s. 8 och Braithwaite, 2002, s. 14.

²³⁷ Braithwaite, 2002, s. 12.

motiv är sådant som oftare kan tillgodoses i den reparativa processen. Möjligheten att få berätta om sina upplevelser är viktigt, inte minst av terapeutiska skäl, och att försöka få gärningsmannen att inse vad han eller hon har gjort kan hjälpa offret att bearbeta sina känslor. Samtidigt ger hela processen ett erkännande och en möjlighet för offret att ta tillbaka kontrollen över den egna situationen. En känsla av återupprättelse är också någonting som Zehr menar att de flesta som har blivit orättvist behandlade behöver. Till viss del kan detta behov tillgodoses genom ersättningen av de faktiska ekonomiska förlusterna eller av det symboliska värde som kan finnas i ett försök att återställa det skadade. Om gärningsmannen dessutom ångrar sig eller ber om förlåtelse kan det också hjälpa offret, men detta är ingenting som offret själv kan påverka.²³⁸

Även *gärningsmannen* har att vinna på ett reparativt förhållningssätt till brott och straff - dock inte för att den reparativa processen erbjuder en lättare väg ut, vilket en del kritiker hävdar.²³⁹ Den reparativa rättvisan innebär i stället att gärningsmannen verkligen hålls ansvarig för brottet eftersom den innebär en konfrontation med offer och deras berättelser om brottets konsekvenser. Förståelsen för brottets konsekvenser uppmuntras inte alls på samma sätt i den vanliga rättsprocessen där gärningsmannen snarare ges ytterligare möjligheter att distansera sig från de människor som skadas av brottet eftersom gärningsmannens rationaliseringar och stereotyper aldrig blir ifrågasatta. Genom en reparativ process kan gärningsmannen inte bara uppmuntras till empati utan också till insikt i vad som krävs för att ställa saker och ting tillrätta igen.²⁴⁰

Utöver brottsoffer och gärningsman finns det även andra människor som påverkas av att ett brott begås. Det kan röra sig om familjemedlemmar till offer eller gärningsman, men också *andra berörda samhällsmedborgare* som på grund av geografi eller relation har ett behov av att få ta del i processen. Dessa indirekta offer negligeras ofta av den vanliga rättsprocessen.²⁴¹ Berörda samhällsmedborgare behöver dock inte vara delaktiga enbart i egenskap av indirekta offer. Grundantagandet, att människor sammanlänkas genom relationer, öppnar dörren för att vissa skyldigheter att försöka reparera skadan av ett brott kan ligga också på andra samhällsmedborgare och på samhället i stort.²⁴² Reparativ rättvisa innebär således en utvidgning av kretsen av delaktiga personer i processen i förhållande till den traditionella rättsprocessen där det främst rör sig om en process mellan staten och den tilltalade. Det finns dock, som Lode Walgrave - en annan känd förespråkare för reparativ rättvisa - påpekat, också en statlig dimension av reparativ rättvisa. Trots kritiken mot det etablerade straffsystemet måste man erkänna att staten och samhället, det vill säga inte endast parterna och de direkt berörda medborgarna, har ett berättigat intresse av att reagera mot begångna brott. Om staten visade sig ointresserad

²³⁸ Zehr, s. 14 f.

²³⁹ Daly, s. 45.

²⁴⁰ Zehr, s. 16.

²⁴¹ Zehr, s. 17, 28.

²⁴² Zehr, s. 20.

skulle detta skada medborgarnas förtroende för lagar och regler och förtroendet för att man från statligt håll har makt och vilja att upprätthålla ordning och rättvisa. Dessutom skulle det kunna ifrågasättas om medborgarnas rättigheter verkligen tas på allvar. Den reparativa rättvisans syn tycks här inte stå i motsats till en mer retributiv syn. Det som är skillnaden är sättet på vilket staten skall agera då ett brott har begåtts. Medan den reparativa rättvisan säger att det mest effektiva sättet att reagera på brott är att garantera återställande, delar den retributiva rättvisan ut bestraffningar, vilket enligt dem som förespråkar reparativ rättvisa snarare gör det svårare för offret att få återupprättelse.²⁴³

Den reparativa processen skall således innebära ett ökat deltagande, helst genom någon form av direkt möte mellan parter och övriga involverade. I vissa fall är direkta möten inte nödvändigt, inte möjligt eller inte ens önskvärt. Det reparativa förhållningssättet kan dock fylla viktiga funktioner även om ett direkt möte är uteslutet. Ett samtal kan ske på mer indirekta sätt, till exempel via andra personer eller med hjälp av brevväxling, videokonferenser och liknande. Att, som man ofta gör, likställa reparativ rättvisa med medling är därför inte riktigt rättvisande. Dessutom är medling ett ord som associeras med en neutral spelplan med två parter som båda har ansvar och delar skulden för någonting. För att delta i en reparativ process, eller ett möte, krävs dock att brottslingen i någon grad erkänner sig ansvarig för brottet, vilket gör att ordet medling kan vara missvisande. Zehr menar att man hellre bör beskriva processen som en dialog än som medling.²⁴⁴

5.2.3 Resultatet

Som de reparativa värdena och den reparativa processen beskrivs definieras reparativ rättvisa både utifrån de värden som den uppnår och den process genom vilken värdena uppnås. Frågan är då när man skall anses ha uppnått ett reparativt resultat. Avgörs graden av reparativ rättvisa av att en reparativ process tillämpats eller avgörs den av att de uppnådda värdena kan anses vara reparativa?

Walgrave menar att många av den reparativa rättvisans förespråkare ser processen som avgörande för hur man lyckats uppnå reparativ rättvisa och att målen i sig då är av sekundär betydelse.²⁴⁵ Forskaren Kathleen Daly hävdar till exempel att det framför allt är processen som skiljer den reparativa rättvisan från de traditionella typerna av rättvisa, eftersom det är i den reparativa processen som meningen med en reparativ sanktion kan förstås. Att genom den reparativa processen få sanktionen att på ett meningsfullt sätt korrespondera med den skada som brottet åsamkat är det som avgör om reparativ rättvisa uppnåtts.²⁴⁶ Självt anser dock Walgrave att den reparativa processen inte har något värde i sig och att man inte kan reducera reparativ rättvisa till processuella frågor. Processen kan inte

²⁴³ Walgrave, s. 562 ff.

²⁴⁴ Zehr, s. 8 f.

²⁴⁵ Walgrave, s. 565.

²⁴⁶ Daly, s. 46.

värderas utifrån måttet av dialog och deltagande utan kräver att man ser till de värden som processen är tänkt att uppnå. Den reparativa rättvisans resultat är de uttryck av ånger och förlåtelse samt känslan av respekt, frid och tillfredsställelse som uppnås. Det är för att dessa resultat bättre uppnås i en reparativ process som denna process är önskvärd.²⁴⁷ Braithwaite kan också se anledningar att vara försiktig med att helt utgå från processen då man utvärderar det reparativa resultatet. Risker är, menar han, att man då går miste om reparativa värden som kan uppnås även i fall då man inte riktigt klarar av att genomföra en reparativ process som önskat. Om förlåtelse och försoning uppnås trots att delar av den reparativa processen misslyckats kan man inte se resultatet som misslyckat eftersom man, då man avgör hur reparativt ett förfarande är, måste analysera både de reparativa elementen i processen och de värden som processen resulterar i. Hans utgångspunkt är dock att resultatet i princip är reparativt om det är fattat av deltagarna i en reparativ process och det beslut om vad som krävs för att reparera skadan skall således vanligtvis respekteras så länge det inte strider mot mänskliga rättigheter.²⁴⁸

Enligt dess förespråkare kan den reparativa rättvisan inte bara uppnå de specifikt reparativa resultaten och de reparativa värdena – den lyckas också uppnå mer traditionella mål och syften, även om detta bara är av sekundär betydelse. Ett vanligt påstående är att reparativ rättvisa har större möjligheter att nå individualpreventiva mål än de traditionella typerna av rättvisa. Zehr menar att detta är ett argument som brukar framföras för att den reparativa ideologin skall ges större genomslag hos kritikerna. Han håller dock med om att mycket talar för att individualprevention ofta uppnås då gärningsmannen ges möjlighet att komma till insikt, vilket håller nere antalet återfall.²⁴⁹ Braithwaite går längre än de flesta och hävdar att reparativ rättvisa också kan erbjuda bättre strategier för brottsprevention i stort, det vill säga även större allmänpreventiv effektivitet, än retributiv rättvisa. Han menar att den reparativa rättvisan kommer att fungera ännu bättre om den faktiskt utformas för att öka de avskräckande och rehabiliterande effekterna. Den reparativa rättvisan, menar Braithwaite, tillhandahåller helt enkelt en teori som på ett bättre sätt än den retributiva rättvisan ger svar på hur man skall uppnå effektiv brottsprevention.²⁵⁰

5.3 Reparativ rättvisa och bestraffning

De flesta som förespråkar reparativ rättvisa är numera mer eller mindre övertygade om att det behövs någon form av bestraffande system för att det reparativa förhållningssättet skall kunna fungera i praktiken. På vilket sätt tvång och bestraffning skall kunna göras gällande finns det dock delade meningar om. En del hävdar att den reparativa rättvisan skall vara renodlat reparativ och att de reparativa processerna inte skall beblanda sig med

²⁴⁷ Walgrave, s. 565.

²⁴⁸ Braithwaite, 2002, s. 12.

²⁴⁹ Zehr, s. 9 f.

²⁵⁰ Braithwaite, 2002, s. 69, 73.

tvingande och bestraffande moment. I de fall en reparativ process är omöjlig att genomföra, till exempel på grund av ovilja hos offer eller gärningsman, saknas då möjlighet att uppnå någon typ av reparativt resultat. Dessa fall kommer i stället att behöva lösas inom ramen för det vanliga retributiva straffsystemet.²⁵¹ Zehr tillhör dem som anser att samhället måste ha ett system som kan hantera de fall som är alltför svåra och obehagliga för en reparativ process eller de fall där personer vägrar erkänna sitt ansvar.²⁵² Andra är så kallade maximalister och menar att den reparativa rättvisan bör kunna bidra med ett fullgott alternativ till det traditionella straffsystemet. Walgrave menar att detta innebär att man inom det reparativa systemet måste kunna hantera samtliga typer av brott, gärningsmän och offer och att detta i sin tur kräver att det reparativa systemet också innefattar ett tvingande eller bestraffande moment. På så sätt kan man dessutom uppnå delvis reparativa resultat även vid de allra grövsta brotten, vilket är viktigt eftersom det ofta är i dessa fall som offren är i störst behov av reparativ rättvisa.²⁵³ Frågan om man med tvång skall försöka uppnå reparativa värden sammanhänger med frågan om det är processen eller de uppnådda värdena som skall betonas. Tvingande inslag för att få människor att medverka i processen kan inte tillåtas i lika hög utsträckning om det är just den frivilliga reparativa processen som definierar reparativ rättvisa. Med detta är dock inte sagt att tvång och bestraffning inte alls hör hemma i en processororienterad syn på reparativ rättvisa. Om man, som till exempel Braithwaite, menar att deltagarna i processen inom vissa gränser skall ha möjlighet att komma överens om vilka sanktioner som är lämpliga för att reparera skadan och ge offret upprättelse, innebär detta att sanktioner lika stränga som ett av domstolen ådömt straff kan bli utgången av en reparativ process. Detta leder in på frågan om det egentligen finns någon större skillnad mellan de reparativa sanktionerna och de traditionella straffen.

Daly hävdar att det inte finns någon skillnad mellan vanliga straff och reparativa sanktioner. Hon använder filosofen Antony Duffs terminologi och menar att den reparativa rättvisan inte erbjuder alternativ till straff utan alternativa straff. Med utgångspunkt i hur de som drabbas av sanktionerna upplever dem anser hon att det är omöjligt att skilja mellan bestraffande och icke bestraffande sanktioner.²⁵⁴ Det är dessutom svårt, för att inte säga omöjligt, för ett nytt rättvisebegrepp att befria sig från gamla idéer. På samma sätt är det omöjligt att från den reparativa rättvisan utesluta idén om bestraffning, särskilt då bestraffningstanken är djupt rotad hos människor och inte enkelt kan raderas med hjälp av framförandet av en reparativ ideologi. Bestraffningen kan och skall därför inte bortses från och skillnaden mellan reparativ och retributiv rättvisa ligger inte i sanktionerna utan i hur väl man i processen lyckas göra sanktionerna meningsfulla och korresponderande med det lidande som brottet inneburit.²⁵⁵ Walgrave är en av dem som inte håller med Daly då han anser att det finns reparativa

²⁵¹ Walgrave, s. 561 f.

²⁵² Zehr, s. 60.

²⁵³ Walgrave, s. 565.

²⁵⁴ Daly, s. 38 ff.

²⁵⁵ Daly, s. 45 f.

påföljder som är någonting annat än bara alternativa straff. Anledningen till de olika slutsatserna är att Daly ser sanktionerna ur gärningsmännens perspektiv, medan Walgrave ser dem ur ett intentionsperspektiv. Walgrave menar att det som utmärker straffet är syftet att orsaka ett lidande som är proportionerligt i förhållande till brottet. Den reparativa rättvisan saknar dock intentionen att gärningsmannens, förvisso ofta obehagliga, skyldigheter skall orsaka ett visst mått av lidande. Däri, menar han, ligger skillnaden mellan traditionella straff och reparativa påföljder.²⁵⁶ Även Zehr måste tolkas som en förespråkare för att reparativa sanktioner skall ses som alternativ till straff. Samhällstjänst, som den ser ut i dagens straffsystem, är enligt Zehr ett alternativt straff, medan reparativ rättvisa är någonting annat.²⁵⁷ Enligt Braithwaite, som liksom Walgrave är maximalist i den bemärkelsen att han ser reparativ rättvisa som ett möjligt alternativ till det traditionella straffsystemet, finns det ett behov av att backa upp den reparativa rättvisan med ett bestraffande system, det vill säga ett system som innefattar avskräckning och inkapacitering. Samtidigt menar han att retributiva värden, förtjänstteorier och tankar om rättvisa straff inte kan inrymmas i den reparativa filosofin. Detta innebär att avskräckningen och inkapaciteringen inte kan ha sin grund i någon av den retributiva rättvisans teorier, utan måste grundas i den reparativa ideologin och i reparativa teorier.²⁵⁸ Braithwaite måste således tolkas som att bestraffande påföljder i ett reparativt system bygger på helt andra grunder än det retributiva systemets straff och att det därför inte går att likställa de reparativa påföljderna med dagens straff.

Om det finns specifikt reparativa påföljder som skiljer sig från retributiva påföljder, som vissa således anser, måste man ju slutligen ställa sig frågan hur de reparativa påföljderna ser ut. För en ganska processororienterad förespråkare är det naturligtvis först och främst den reparativa processen som gör att påföljderna kan anses reparativa. Enligt Braithwaite är påföljderna i ett reparativt system dessutom reparativa just för att de går att hänföra till helt andra och mer reparativa teorier än vad som är fallet med de traditionella straffen. För Walgrave kännetecknas en reparativ påföljd av dess möjlighet att bidra till en socialt konstruktiv och reparativ lösning på de problem som orsakats av brottet.²⁵⁹ En sanktion skall väljas utifrån dess möjlighet att bidra till reparativ rättvisa. Walgrave menar att överenskommelse om ekonomisk kompensation, samhällstjänst till förmån för till exempel en brottsofferfond eller någon annan typ av engagemang i brottsförebyggande arbete är några påföljder som skulle kunna anses reparativa. Att påföljden är påtvingad innebär inte att den förlorar sin reparativa karaktär, utan ger snarare större möjligheter att nå ett reparativt mål.²⁶⁰ Även om det kanske kan anses finnas mer eller mindre reparativa påföljder tycks ingen av de här representerade forskarna anse att reparativ rättvisa totalt utesluter användningen av fängelse. Braithwaite skriver till

²⁵⁶ Walgrave, s. 566 f.

²⁵⁷ Zehr, s. 57.

²⁵⁸ Braithwaite, 2002, s. 16, 42.

²⁵⁹ Walgrave, s. 559.

²⁶⁰ Walgrave, s. 565.

exempel att det är viktigt att fängelse inte är normalstraffet för någon typ av brottslighet, men att det samtidigt är omöjligt att avskaffa fängelsestraffet då det i vissa fall inte finns några andra alternativ.²⁶¹ Även Zehr menar att det reparativa förhållningssättet kan användas i kombination med fängelsestraff, även om han också anser att denna typ av straff skulle minska om man tog den reparativa rättvisan mer seriöst. Dessutom menar han att också fängelserna och fängelsevistelserna skulle förändras om den reparativa rättvisan fick ett starkare genomslag.²⁶² Internationellt kan man hitta sådana exempel på initiativ till reparativ rättvisa även innanför fängelsemurarna, såsom försök att öka empati och konfliktlösning i grupp.²⁶³

Bestraffningar, oavsett om man väljer att kalla påföljderna för reparativa skyldigheter eller ser dem som alternativa straff, kan enligt Walgrave endast påtvingas i ett system med ett tydligt regelverk.²⁶⁴ Att erbjuda ett sådant tydligt regelverk är för många ansett som helt nödvändigt och både förespråkare för reparativ rättvisa och dess kritiker har till exempel pekat på den reparativa processens svårigheter vad gäller tillförsäkrandet av processuella garantier.²⁶⁵ Av den reparativa rättvisans förespråkare har bland andra Walgrave och Zehr uppmärksammat den traditionella rättvisans kvaliteter, som legalitet och värnandet om mänskliga rättigheter, och de menar att den reparativa rättvisan måste omgärdas av ett sådant skydd. Zehr menar att den reparativa rättvisan bara kan gå så långt som dessa principer tillåter.²⁶⁶ Även Braithwaite medger att ett större processuellt skydd kan behövas. Detta är dock någonting som han anser kan lösas genom ett samspel mellan reparativa fora och traditionella domstolar.²⁶⁷ Kritiken mot den reparativa processens svårigheter att garantera processuellt skydd brukar också ofta följas av kritik mot den reparativa rättvisans problem att uppfylla, det för det nuvarande straffsystemet så viktiga, kravet på proportionalitet. Huruvida den reparativa rättvisan skall begränsas av krav på proportionalitet mellan brott och påföljd besvaras dock på olika sätt och inte helt tydligt. Braithwaite tycks vara av åsikten att den reparativa påföljden, förutom att den begränsas av mänskliga rättigheter och andra legala krav, skall ges samma övre gräns som en domstol skulle ha i det aktuella fallet. På samma sätt som en domstol är förhindrad att döma till högre straff än maximistraffet så måste det vara omöjligt för den reparativa processen att utmyнна i en sanktion som är mer ingripande än den som en domstol hade kunnat ådöma för samma brott. Däremot anser han att det saknas skäl att se några nedre begränsningar eller gränser för hur mycket man kan tillåta benådning. Påföljden behöver således, trots vissa begränsningar, inte vara proportionerlig.²⁶⁸ Walgrave är å sin sida visserligen tydlig med att han anser att kraven på proportionalitet och andra grundläggande principer i det nuvarande straffrättsystemet är viktiga bidrag till ett reparativt system.

²⁶¹ Braithwaite, 2002, s. 42.

²⁶² Zehr, s. 12 ff.

²⁶³ van Ness, s. 312 ff.

²⁶⁴ Walgrave, s. 565.

²⁶⁵ Se t.ex. von Hirsch, Ashworth och Shearing, s. 21. Se också Braithwaite, 2002, s. 166.

²⁶⁶ Walgrave, s. 560 f. och Zehr, s. 60.

²⁶⁷ Braithwaite, 2002, s. 166.

²⁶⁸ Braithwaite, 2002, s. 12.

Trots detta påpekar han att kraven inte oförändrade kan föras över till ett reparativt paradigm utan måste omformuleras, omarbetas och anpassas till den reparativa filosofin.²⁶⁹ Exakt hur proportionalitetsprincipen då skulle fungera är lite oklart. Han nämner dock vad han kallar en omvänd proportionalitetsprincip som inte handlar om att jämna ut balansen genom att straffa i proportion till brottet utan om att reducera lidande i förhållande till den åsamkade skadan. På så sätt menar Walgrave att balans uppnås utan att straff påförs som fördubblar det totala lidandet.²⁷⁰

5.4 Reparativ rättvisa och ekonomisk brottslighet

I praktiken har reparativ rättvisa främst tillämpats vid mindre grova brott av unga lagöverträdare, men att reparativ rättvisa endast skulle kunna användas på bagatellartade brott eller för förstagångsförbrytare är enligt Zehr en missuppfattning. Han och andra forskare ser i stället behovet av reparativ rättvisa som ännu mer angeläget vid grövre brottslighet.²⁷¹ Ur en maximalistisk synvinkel är det närmast självklart att det reparativa förhållningssättet skall genomsyra påföljdsbestämning och påföljd även vid de grövsta brotten. Braithwaite tillhör dem som inte heller begränsar den reparativa rättvisans tillämpningsområde till straffrätten, utan ser den reparativa rättvisan som en holistisk förändring, vilket innebär en förändring av hela rättssystemet, familjelivet och beteendet på arbetsplatsen.²⁷² På straffrättens område är det dock omöjligt att nå reparativ rättvisa utan att ha någon form av bestraffande system i bakgrunden. Braithwaite har löst detta genom en modell som han kallar ”responsive regulation”. Detta handlar i grunden om att man inte skall besvara olagliga handlingar, eller för den delen andra former av normöverskridande, hårdare än nödvändigt. Först och främst skall man övertala till förändring och det är inte förrän övertalning är utesluten som hårdare sanktioner kan sättas in. Utgångspunkten är att man vid samtliga brott, oavsett hur grova, skall börja med att försöka föra en dialog och genomföra en reparativ process. Presumtionen för dialog skall endast frångås då det finns riktigt starka skäl, till exempel då risken för hot och våldsamheter är uppenbar.²⁷³ Braithwaite beskriver tillvägagångssättet som en pyramid, där dialog, övertalning och reparativa processer befinner sig längst ner i pyramiden, medan de hårdaste straffen finns högst upp. I takt med att dialog och övertalning misslyckas, måste man förflytta sig högre upp i pyramiden, vilket innebär hårdare sanktioner. Det är dock i botten av pyramiden som de flesta fall skall lösas och endast ett eller ett par misslyckade försök till dialog är inte tillräckligt för att ta till mer ingripande sanktioner. Pyramiden är till för att undvika en alltför stor upptrappning av

²⁶⁹ Walgrave, s. 573.

²⁷⁰ Walgrave, s. 569 f.

²⁷¹ Se till exempel Zehr, s. 11 och Walgrave, s. 565.

²⁷² Braithwaite, 2003, s. 1.

²⁷³ Braithwaite, 2002, s. 30.

tvång och hot genom att erbjuda hjälp och ett alternativ till mer ingripande påföljder.²⁷⁴

Responsive regulation och Braithwaites pyramid var till en början en modell att tillämpa på ekonomisk brottslighet, eller i alla fall företagsbrottslighet. Därefter har Braithwaite dock på ett tydligare sätt kopplat samman modellen med reparativ rättvisa och tanken är att den skall kunna tillämpas på alla typer av brottslighet. Anledningen till att den fungerar så bra på ekonomisk brottslighet, menar Braithwaite, är att rationella företag inser att det på flera sätt innebär en mindre kostnad att gå med på en påtvingad självreglering med stärkt internkontroll, att betala ut ersättning till offer eller att göra en samhällsinsats, än att utsättas för mer ingripande bestraffningar av staten. Detta torde också gälla rationellt handlande gärningsmän.²⁷⁵ I en BRÅ-rapport om att förebygga ekobrott har Braithwaites modell ansetts ge en helhetsbild av det ekobrottsförebyggande arbetet, då den visar att det inte enbart är de brottsbekämpande myndigheterna som har möjlighet att förebygga denna typ av brottslighet. Den dialog som Braithwaite eftersträvar tycks i rapporten främst ses som rådgivning och stöd med syfte att förebygga brott snarare än att bestraffa någonting olagligt. Modellens användningsområde begränsas därmed avsevärt och i en svensk kontext tycks Braithwaites modell endast ses som en möjlighet för myndigheterna att förhandla fram en framtida laglydighet.²⁷⁶

²⁷⁴ Braithwaite, 2002, s. 29 ff.

²⁷⁵ Braithwaite, 2002, s. 33.

²⁷⁶ BRÅ 2003:1, s. 83 f.

6 Analys

6.1 Skandiafallen som utgångspunkt

Utgångspunkten för denna analys är Skandiafallen, vilket innebär att jag har låtit utgången i dessa fall representera påföljdsbestämningen för grova trolöshetsfall mer generellt. Denna utgångspunkt innebär även att fokus i analysen till stor del ligger på sådana grova förtroendebrott som sker i större juridiska personer, dock inte nödvändigtvis i företag av Skandias storlek. Som antyds i inledningen och i det tidigare analysavsnittet (avsnitt 3.4) är det när trolöshetsbrottet riktar sig mot större företag som detta brott kanske kan anses ha flest av den ekonomiska brottslighetens särdrag. Trolöshetsbrottet bör, enligt min mening, även i andra fall räknas till ekonomisk brottslighet, eftersom de flesta trolöshetsbrott medför stora skador på förtroendet i samhället i allmänhet och förtroendet för näringslivet och mellan företag i synnerhet, men det är framför allt då brottet begås mot ett större företag och inte en enskild näringsidkare som informationen når allmänheten, vilket undergräver tilltron till marknaden, storföretag och höga befattningshavare. Om man ser till andra för ekobrotten särskiljande drag bör också utredningssvårigheter och långa handläggningstider vara ett större problem vid trolöshetsbrott av personer i större företag. Dessutom är det tydligt att det avseende brott mot sådana företag är relevant att tala om abstrakta brottsoffer samt gärningsmän med höga befattningar och hög social status som tycks handla någorlunda rationellt. Bland de exempel på tidigare grova trolöshetsfall som redogjorts för kan man också se att dessa brott ofta begås av just verkställande direktörer eller vice verkställande direktörer i juridiska personer.

Att använda Skandiafallen som ett konkret exempel på grova trolöshetsfall och att låta utgången av och påföljdsbestämningen i dessa fall representera den påföljdsbestämning som gjorts i tidigare fall kräver att Skandiafallen till att börja med måste relateras till andra grova trolöshetsfall. I det tidigare analysavsnittet har jag beskrivit Skandiafallen som i vissa avseenden unika. Skandiaaffärens omfattning och det faktum att fallen alls har upptäckts och avgjorts i domstol är i sig, om man skall tro statistik och prognoser om mörkertal, någonting ganska ovanligt. Därutöver kan Skandiafallet I verkligen sägas vara unikt, då det är det hittills enda målet rörande ett företags incitamentsprogram och beloppsbegränsningarna i ett sådant incitamentsprogram. På andra sätt och i ännu större utsträckning skulle jag dock vilja beteckna Skandiafallen som i det närmaste typexempel på grova trolöshetsfall. I analysavsnittet i kapitel tre beskrivs framför allt påföljdsvalet, längden på straffet och de av domstolen särskilt beaktade omständigheterna i Skandiafallet II och den likhet som finns mellan denna påföljdsbestämning och exempel i tidigare praxis. Dessutom hävdas att hovrättens frikännande dom i Skandiafallet I är någonting som bör ha varit väntat om man skall döma av andra stora fall, till exempel Trustorfallet. Om inte annat så visar den åtminstone på de svårigheter som finns när det gäller

att bevisa att ett trolöshetsbrott alls har begåtts och på den något otydliga gränsen mellan normala arbetsuppgifter och straffbara handlingar. Att Lars-Eric P. friades i hovrätten är således i sig ganska typiskt för denna typ av mål. Skandiafallen kan också anses på ett ganska bra sätt representera grova trolöshetsfall även i andra avseenden än som tidigare tagits upp. De båda före detta Skandiacheferna är, liksom ca 30 % av samtliga personer misstänkta för trolöshetsbrott, över 50 år och dessutom män, vilket också tillhör vanligheterna. Åtalen rörde också grova behörighets- eller befogenhetsöverskridanden av högt uppsatta chefer, där överskridandet i Skandiafallet II gjordes på ett i trolöshets-sammanhang tidigare beprövat sätt, det vill säga genom att med hjälp av en falsk faktura utnyttja en attesteringsrätt med resultatet att huvudmannen betalade egna och andras privata utgifter. Dessa fall tycks därför inte endast vara någorlunda representativa för utgången av stora trolöshetsmål och för påföljdsbestämningen i tidigare grova trolöshetsfall, de tilltalade i målen kan också anses vara ganska representativa med hänsyn till kön, ålder och social status.

För den fortsatta analysen är det dock viktigast att poängtera att de båda Skandiafallens tingsrättsdomar samt hovrättsdomen i Skandiafallet II tycks stämma rätt väl överens med tidigare exempel på påföljdsbestämning i grova trolöshetsfall och med påföljdsstatistiken för trolöshetsbrottet, både avseende påföljdsval och längden på de ådömda straffen. Fängelse verkar, om man ser till exemplen på tidigare avgjorda fall, således vara en ofta använd påföljd för grova trolöshetsbrott, även om påföljdsstatistiken visar att villkorlig dom är den vanligaste påföljden om man ser till samtliga trolöshetsbrott, det vill säga till brott av normalgraden och grova brott tillsammans. Längden på fängelsestraffen för de grova trolöshetsbrotten, som i genomsnitt ligger runt 18 månader, stämmer inte bara överens med hovrättens dom i Skandiafallet II utan också med genomsnittet för andra typer av ekobrott.

6.2 Straffets syften och verkningar

6.2.1 Avskräckning och moralbildning

Som del i domstolens praxis för grova trolöshetsbrott har de ådömda fängelsestraffen i Skandiafallen, i varje fall det fängelsestraff som hovrätten kom fram till i Skandiafallet II, ett allmänpreventivt syfte.

Genom bestraffningen skall man visa att lagens straffhot är mer än tomma ord, vilket är tänkt att avskräcka andra medborgare från att begå brott. Eftersom trolöshet mot huvudman är ett brott som endast en begränsad del av befolkningen kan göra sig skyldig till, inte minst om man talar om sådan grov trolöshet som Skandia drabbades av, är det i det här fallet personer i förtroendeställning, till exempel ledande befattningshavare inom näringslivet, som denna medelbara avskräckning främst bör anses vara riktad mot. Detta kan tyckas vara en ur allmänpreventiv synpunkt tacksam

målgrupp att avskräcka, då de ofta antas handla rationellt, kalkylerande, egoistiskt och utan affekt. Innan de bestämmer sig för att missbruka sin förtroendeställning och skada sin huvudman kan det därför hävdas, om man utgår från att de verkligen handlar rationellt, att dessa personer oftast överväger situationen och avstår från den brottsliga gärningen om straffhotet visar sig vara överhängande. Ett annat argument som skulle kunna tala för att fängelsestraff har en effektivt avskräckande verkan på potentiella gärningsmän i dessa fall är den höga sociala status som målgruppen ofta har. Fängelsestraffet, för någon som är van vid ett luxuöst liv, kan med detta synsätt antas vara ett mycket hårt slag och långa fängelsestraff bör då vara en väl fungerande avskräckningsmetod.

Gemensamt för de ovanstående argumenten är dock att den framgångsrika avskräckningen är avhängig upptäcktsrisken. På samma sätt som man menar att rationellt handlande personer torde avskräckas av en överhängande risk för bestraffning, måste man också anta att en sådan kalkylerande person inte låter sig avskräckas av straffhotet om risken för att bli ertappad är mycket liten. Att domstolarna höjer straffnivån för en viss typ av brottslighet på grund av att den blivit grövre eller mer utbredd bör i så fall inte heller ha någon större avskräckande effekt, även om man i propositionen till vårt nuvarande påföljdssystem tycks se detta som ett i vissa fall möjligt sätt att nå allmänpreventiva framgångar. Det mesta talar för att trolöshetsbrottet, liksom många andra ekobrott, är just ett sådant brott som har mycket låg upptäcktsrisk. Även om det är svårt att avgöra exakt hur stort mörkertalet är för denna typ av brott, bör den bild som förmedlas av ekobrott, det vill säga bilden av brott med mycket låg upptäcktsrisk, vara den bild som potentiella rationella gärningsmän kalkylerar med och som gör det rationellt för vissa att överväga lagbrott.

En ökad upptäcktsrisk behöver inte heller nödvändigtvis innebära att den avskräckande effekten ökar i motsvarande mån. Åtminstone inte om man skall tro Mathiesen, som tycks mena att vad som är rationellt inom en viss företagskultur kanske inte är detsamma som det som är rationellt i andra delar av samhället, vilket gör att en ökad upptäcktsrisk inte alls behöver vara så effektivt i avskräckningshänseende som man tror. Bevekelsegrunderna för handlandet hos vissa företagsledare behöver inte vara desamma som för andra och en stor risk för fängelsestraff behöver inte väga lika tungt för alla. Vad som är rationellt tolkas på olika sätt och huruvida handlandet är rationellt eller inte kanske snarare bestäms av den moraliska tolkningsram som en osund företagskultur tillhandahåller. Detta resonemang innebär också begränsningar för bestraffningens moralbildande effekt. Långa fängelsestraff kan mycket väl förmedla brottstypens förkastlighet, men det innebär ju inte att de som anses behöva moralbildning för den skull är påverkbara. Då en viss typ av brottslighet i en viss typ av sammanhang kan anses rationella och till och med moraliskt godtagbara kommer det vara svårt att rå på denna brottslighet med avskräckning, moralbildning och ökad upptäcktsrisk. Den ibland otydliga gräns som finns mellan trolöshetsbrott och en befattningshavares normala, lagliga, affärsverksamhet innebär också att brottsliga handlingar kan tyckas minst lika rationella som vanligt

affärsbeteende och denna rationalitet förstärks av vad som kan tyckas vara avsaknaden av ett direkt brottsoffer. Utvecklingen kan dessutom antas gå mot en ännu större betoning av trolöshetsbrottets karaktär av ekobrott och dess samhällsskadliga påverkan, vilket gör att de enskilda indirekta brottsoffren även i fortsättningen riskerar att hamna i skymundan.

Forskningen, applicerad på de kännetecken som många grova trolöshetsbrott har, ger således stöd för uppfattningen att ådömandet av relativt långa fängelsestraff i dessa fall inte lever upp till straffets, till viss del uttalade, allmänpreventiva syfte. Ett 18 månader långt fängelsestraff för grov trolöshet mot huvudman (som det som ådömdes i Skandiafallet II) kan i sig, utan hänsyn till risk för upptäckt och lagföring, således inte antas uppfylla något allmänpreventivt syfte. Att det är straffets längd som skulle vara avgörande för den avskräckande effekt som Skandiafallen kan tänkas ha har också tillbakavisats av van der Kwast, som menar att det snarare är granskningsmomentet och rättsprocessen som verkar avskräckande inom näringslivet. Antagligen skulle därför en ökad upptäcktsrisk ge en större avskräckande effekt, men med Mathiesens argumentation är även detta någonting som går att diskutera. Dessutom kan man med hänsyn till humanitetskrav inte gå hur långt som helst, varken i straffmätningen eller i brottsbekämpningen i övrigt, trots att ett extremt kontrollerande samhälle antagligen skulle kunna tänkas medföra större avskräckande effekt.

Så länge man utgår från en defensiv syn på straffrätten är den låga allmänpreventiva effektiviteten visserligen inte ett tillräckligt skäl att helt förkasta straffsystemet i sig, men däremot är det svårt att med allmänpreventiva argument försvara de fängelsestraff som i dag ofta döms ut för grova trolöshetsbrott.

6.2.2 Proportionell vedergällning , humanitet och repressionsnivå

Det huvudsakliga syftet med domstolens ådömande av straff i det enskilda fallet är dock inte allmänprevention utan vedergällning, om man med vedergällning avser domstolens uppgift att bemöta den klandervärda handlingen med någonting annat som värderas negativt. Om man bortser från subjektiva upplevelser av brott och straff torde detta vara ett syfte som utan problem uppnås i påföljdsbestämningen. Det är därför mer intressant att se till proportionalitetsprincipen, som bestämmer hur vedergällningen skall ske.

Utan att hänvisa till någon extern, gudomlig eller naturlig, måttstock är det svårt att hitta en absolut proportionalitet mellan ett brott och ett straff. Vilket straff en brottsling förtjänar för att rättvisa skall uppnås är således en värderingsfråga. Därför är proportionalitetsprincipen begränsad till den interna relationen mellan olika brott, där ett brotts förkastlighet bestäms i förhållande till andra brott. Så länge den interna strukturen av proportionalitet bibehålls finns det ingenting i proportionalitetsprincipen som bestämmer vilken straffnivå ett straffsystem skall ha, vilket är precis

vad Mathiesen har kritiserat den nyklassiska straffrättsideologin för. Det är dock inte riktigt sant att man kan godta vilka straffnivåer som helst om man antingen, som von Hirsch, ser proportionalitetsteorin i sig som en begränsning av straffnivån eller betänker att straffrätten också skall genomsyras av ett humanitetstänkande. Upprätthållandet av de mänskliga rättigheterna med förbud mot grym och förnedrande bestraffning sätter naturligtvis gränser och om humanitet verkligen skall eftersträvas kan man också hävda att återhållsamhet i straffutmätningen och en mycket restriktiv tillämpning av fängelsestraffet är nödvändig. Inte bara straffformerna utan också repressionsnivån skulle i så fall begränsas av humanitetstanken. I praktiken tycks de flesta visserligen ha svårt att se ett straffsystem helt utan möjligheten att använda sig av fängelsestraff, men eftersom den relativa proportionaliteten inte påverkas av en generell straffsänkning borde det som Jareborg påpekat vara möjligt att begränsa denna användning genom en generell sänkning av repressionsnivån. Att kommunicera de grova trolöshetsbrottens förkastlighet i förhållande till annan typ av brottslighet torde vara möjligt med sänkta straffnivåer och om man ser till humanitetsprincipen kanske detta också skulle vara en önskvärd utveckling.

6.2.3 Straffet och det allmänna rättsmedvetandet

En straffsänkning i enlighet med humanitetsprincipen är enligt Sören Wibes attitydundersökning ingenting som allmänheten eftersträvar, varken för brotten generellt eller specifikt för ekobrott. Samtidigt som man tenderar att se allvarigare på våldsbrott och andra brott som drabbar enskilda direkt än på ekobrott med mer abstrakta brottsoffer, vill man se strängare straff också för ekobrotten. Allmänhetens åsikt att straffen är för lindriga kolliderar med åsikten hos de forskare som på humanitetsgrunder förespråkar generella straffsänkningar. Dessutom kolliderar det allmänna rättsmedvetandet, om Wibes undersökning skall ses som ett uttryck för detta, med längden på de fängelsestraff som enligt påföljdsstatistiken ådöms för olika typer av brott. De genomsnittliga strafftiderna för (grova) trolöshetsbrott är sex månader längre än genomsnittet för våldsbrottet grov kvinnofridskränkning, trots samma abstrakta straffvärde. Som nämnts kanske detta kan förklaras med att grov kvinnofridskränkning ofta kan bestå av flera gärningar som var för sig inte har särskilt högt straffvärde, men det tycks ändå finnas en diskrepans mellan allmänhetens syn och domstolarnas syn på vilka brott som är mest förkastliga. Denna diskrepans visar att inte ens den relativa proportionaliteten är evig och förutbestämd, utan endast en värderingsfråga. Nämndemännen är tänkta att vara länken mellan allmänheten och rättskipningen och skall därmed också tillse att rättsutvecklingen sker i samklang och växelverkan med det allmänna rättsmedvetandet. För straffsystemets legitimitet är det nämligen viktigt att detta ses som rättvist och rimligt av allmänheten. Det som anges inge allmänheten förtroende för straffsystemet är dels dess möjlighet att uppnå brottsprevention, dels dess förmåga att upprätthålla rättssäkerheten. För att upprätthålla allmänhetens förtroende för straffsystemet tycks dock frågan huruvida brottsprevention uppnås eller ej vara mindre viktig än det faktum att straffen uppfattas som

tillräckligt stränga. I Fängelsestraffkommitténs huvudbetänkande till påföljdssystemet anges till exempel allmänhetens förtroende för systemet vara en anledning till att inte helt avskaffa fängelsestraffet, trots att detta inte ansågs medföra några brottspreventiva effekter. Att viss hänsyn har tagits till allmänhetens åsikter kan dock inte tolkas som att allmänhetens krav på strängare straff skall väga tyngre än humanitetshänsyn och allmänhetens prioritering av våldsbrott framför ekobrott kan inte heller antas vara avgörande för rangordningen av olika brottstyper. Detta innebär inte desto mindre att den skillnad som faktiskt tycks finnas mellan allmänhetens syn på vissa brott och de straff som dessa brott ger kan vara ett problem.

I påföljdsstatistiken för (grova) trolöshetsbrott kan man under de senaste tio åren se att de genomsnittliga fängelsestraffen för dessa brott allt oftare kan jämföras med genomsnittsstraffen för brott i den ekonomiska brottslighetens kärna. En sådan utveckling – om det går att tala om en utveckling – står enligt undersökningarna om allmänhetens attityd till ekobrott inte i strid med allmänhetens syn på hur ekonomisk brottslighet bör bestraffas. Vad som däremot är problematiskt är att längre straff för grov trolöshet mot huvudman kan vara ett uttryck för rättsväsendets prioritering av och strängare syn på ekobrott, medan allmänheten främst vill prioritera och ge strängare straff för våldsbrott. Skillnaden mellan genomsnittsstraffen för (grov) trolöshet mot huvudman och grov kvinnofridskränkning riskerar då att öka genom en utveckling som ur allmänhetens synpunkt går åt fel håll. Eftersom statistiken för trolöshetsbrottet bygger på ett mycket litet antal brott är det visserligen svårt att dra några slutsatser om en sådan utveckling och det är naturligtvis möjligt att den enbart beror på antingen lagföringen av fler riktigt grova brott med högt straffvärde de senaste åren, eller att endast mindre allvarliga brott lagfördes åren 1996-1997. De kraftigt skiftande genomsnittsstraffen tyder på att ett eller ett par brott med riktigt högt straffvärde, eller med ganska lågt straffvärde, kan ha en stor påverkan på statistiken. Det är i vilket fall intressant att notera att genomsnittsstraffen, som det verkar, oftare är ganska långa samtidigt som trolöshetsbrottet allt oftare framhålls som ekonomisk brottslighet på grund av dess skador på förtroendet för företag, näringslivet och marknaden. Om de långa genomsnittsstraffen verkligen beror på att trolöshetsbrottet i större utsträckning behandlas som ett ekobrott, eller om det är slumpvisa förändringar som beror på andra orsaker, kan man dock som sagt bara spekulera i. Det är också svårt att dra slutsatsen att detta skulle vara resultatet av en tendens till en mer offensiv, eller preventionistisk, straffrätt. Konsekvenserna av en offensiv straffrätt anges visserligen bland annat vara straffskärpningar, särskilt för brott mot samhällslika värden i stort, men eftersom det är omöjligt att avgöra om långa genomsnittliga fängelsestraff de senaste åren verkligen beror på ökad repression är detta ingenting som man egentligen kan uttala sig om. Med stöd i Lindgrens ekobrottsforskning kan man åtminstone tänka sig att den ökade synen på trolöshetsbrottet som ekobrott dels medför att trolöshetsbrottet framställs som allvarligare än traditionell brottslighet, dels gör att enskilda offer för denna typ av brott glöms bort. Samtidigt som politiker och statliga institutioner därmed lägger ökade resurser på trolöshetsbrottet innebär Lindgrens slutsatser också att

allmänhetens syn på allvaret i denna typ av brottslighet inte ökar på motsvarande sätt eftersom endast företag och abstrakta samhälleliga värden tycks drabbas. Diskrepansen mellan allmänhetens och rättsväsendets syn på allvaret i denna brottslighet riskerar därmed att öka. Liksom potentiella gärningsmän kan tänkas påverkas av fokuseringen på abstrakta offer på ett för allmänpreventionen negativt sätt, kan det allmänna rättsmedvetandet påverkas på ett sätt som på sikt kan skada straffsystemets legitimitet.

Sammanfattningsvis menar jag att analysen så här långt visar att allmänhetens syn på brott och straff, tillsammans med en utvärdering av allmänpreventiva verkningar och humanitetsaspekter, bör medföra en diskussion kring straffen för grova trolöshetsbrott och kring frågan om dessa straff är strängare än nödvändigt, eller åtminstone alltför stränga i förhållande till annan typ av brottslighet.

6.3 Ett reparativt förhållningssätt

6.3.1 Retributiva och reparativa syften

Ovan har straffen för grova trolöshetsbrott utvärderats utifrån de syften som straffet har enligt förarbetena och dessa syften är vad jag i det följande avser med retributiva syften. Resultatet av påföljdsbestämningen kan dock utvärderas på andra sätt än genom analyser av hur väl allmänprevention och proportionell vedergällning uppnås. Inom den reparativa rättvisan kan en påföljdsbestämning utvärderas antingen utifrån hur väl den reparativa processen genomförts eller utifrån hur väl de reparativa värdena uppnåtts. Antingen man förespråkar det ena eller det andra sättet att bedöma den reparativa rättvisan, tycks forskarna ändå vara överens om vissa viktiga värden som bör eftersträvas, dessa värden benämns här reparativa syften. De reparativa syften som det bör gå att enas kring är värden som återupprättelse, återställande (av ekonomisk art men även av människors - främst offrets - känsla av säkerhet, värdighet och kontroll), respekt, förlåtelse, ånger, försoning, nåd, deltagande och kommunikation. Alla dessa värden är inte alltid möjliga att uppnå eftersom många av dem bygger på frivillighet, men detta är ändå de värden som man vid påföljdsbestämningen bör sträva efter och som man har större chanser att uppnå med ett reparativt förhållningssätt. Värdena är inte sådana att de känns helt främmande för vårt retributiva straffsystem. I mycket handlar dessa värden om att låta brottsofferhänsyn, humanitetshänsyn och mänskliga rättigheter få stort utrymme i processen. Även i den retributiva rättvisan är straffet tänkt att ha en kommunikativ funktion, och ånger, förlåtelse och försoning är eftersträvansvärt även i en vanlig rättegångssal, låt vara att dessa värden kanske sällan uppnås. Naturligtvis finns det också stora skillnader mellan reparativ och retributiv rättvisa, det är två helt olika ideologier med skilda sätt att se på brott och straff. En grundläggande skillnad består i vad som egentligen avses med rättvisa. Medan den retributiva rättvisan kan sägas innebära att rättvisa uppnås då man bestraffar efter förtjänst, menar man

inom reparativ rättvisa att rättvisa handlar om att tilldela skyldigheter efter behov.

Olikheter och skillnader i syften till trots, finns det förespråkare för reparativ rättvisa som anser att den reparativa rättvisan inte bara klarar av att uppnå de reparativa syftena, den kan också – kanske till och med på ett bättre sätt än den retributiva systemet självt – uppnå de retributiva syftena. Den reparativa rättvisans möjligheter och begränsningar när det gäller just denna uppgift diskuteras i nästa avsnitt.

6.3.2 Den reparativa rättvisans möjligheter och begränsningar

Då den reparativa rättvisan här analyseras handlar det främst om dess möjligheter och begränsningar att uppnå de retributiva syftena i sådana grova trolöshetsfall som Skandiafallen representerar. Braithwaite, som är den som uttryckligen hävdar att reparativ rättvisa på ett bättre sätt kan uppnå retributiva syften, menar att det finns reparativa teorier som kan förklara varför de retributiva syftena uppnås med reparativ rättvisa. Eftersom Braithwaite ansluter sig till en maximalistisk syn på reparativ rättvisa, vilket innebär att han önskar en förändring av hela rättssystemet till ett helt och hållet reparativt system, är hans avsikt inte att beskriva hur ett reparativt förhållningssätt skulle kunna anpassas till dagens straffsystem och dagens straffrättsideologiska grunder. Ur ett svenskt perspektiv är det dock helt enkelt inte realistiskt att föreställa sig en omvandling till ett reparativt rättssystem, varför den reparativa rättvisans möjligheter här analyseras utifrån de straffideologier som ligger till grund för det straffsystem vi har i Sverige i dag. Men inte heller detta, att ta in reparativa inslag som komplement till dagens retributiva system, är oproblematiskt. Även om ett reparativt förhållningssätt i vissa fall kanske kan bidra till att uppnå det retributiva straffets syften, finns det övergripande svårigheter med att införa lösningar som bygger på en helt annan ideologi. Detta hindrar dock inte att det kan vara av intresse att fundera över vad den reparativa rättvisan, i varje fall på ett teoretiskt plan, kan tillföra det egna straffsystemet.

Ett reparativt förhållningssätt kan, åtminstone i teorin, tänkas erbjuda andra möjligheter att nå allmänpreventiva framgångar vid påföljdsbestämningen i grova trolöshetsfall än vad som erbjuds i dagens rättsprocess. Framför allt kan man enligt min mening då framhålla den möjlighet som ett reparativt förhållningssätt kan innebära genom den reparativa processens synliggörande av brottsoffren. Allmänhetens och även gärningsmännens svårigheter att se att ett trolöshetsbrott riktat mot ett stort företag även drabbar enskilda människor bidrar till att denna typ av brott ses som mindre allvarliga. I en reparativ process ges inte endast utrymme åt det direkt drabbade företaget, även indirekta offer som aktieägare eller konsumenter kan få göra sig hörda. Att få se att enskilda individer drabbas av brottsligheten och att få höra hur de påverkas, till exempel genom ekonomiska förluster eller genom ett minskat förtroende för näringslivet,

kan tänkas medföra ökad allmänprevention. Med tydliga individuella offer kan det kanske för en del gärningsmän bli svårare att rättfärdiga sitt beteende och det tidigare så rationella handlandet framstår då inte längre som lika rationellt. Även det faktum att andra berörda än offer och gärningsman, till exempel andra näringslivsrepresentanter och företagsledare, inbjuds att delta i den reparativa processen och får se de konsekvenser som grova trolöshetsbrott har, både för offer och gärningsman, kan verka avskräckande. Om man skall tro den reparativa rättvisans förespråkare är det ju inte ett lindrigt alternativ att behöva konfronteras av de personer som berörs av ens handlingar. Viss brottsförebyggande effekt bör också kunna uppnås om man tar fasta på tanken att skyldigheter i samband med ett brott kan åligga även andra samhällsmedborgare än gärningsmannen. Man skulle då kunna tänka sig att andra högt uppsatta personer inom det drabbade företaget eller chefer i liknande företag åtar sig ett ansvar att skärpa internkontrollen eller avsätta mer tid åt etikfrågor. Eftersom den reparativa rättvisan naturligtvis inte kan tillåtas utöka straffansvaret måste detta dock vara helt frivilliga åtaganden. Vad gäller den allmänpreventiva framgången dras den reparativa rättvisan, liksom det nuvarande straffsystemet, med problemet som den låga upptäcktsrisken innebär. Även om till exempel synliggörandet av trolöshetsbrottets offer skulle kunna medföra en till viss del ökad allmänpreventiv effekt, kommer det därför bli svårt också för den reparativa rättvisan att nå stora allmänpreventiva framgångar.

Reparativ rättvisa kan möjligtvis bidra till att uppnå allmänprevention, men att uppnå det huvudsakliga syftet med påföljdsbestämningen, vedergällning, tycks vara en svårare uppgift. Vedergällning är antagligen inte ett begrepp som den reparativa rättvisans förespråkare i första taget vill befatta sig med, även om det är berättigat att ifrågasätta hur stor skillnad det egentligen är mellan reparativa och bestraffande påföljder. De flesta tycks till exempel vara överens om att fängelsestraffet är ett nödvändigt ont - låt vara att de inte skulle använda det vid ett sådant brott som grov trolöshet mot huvudman. Att fokusera på gärningsmannens skyldighet att ställa tillrätta och reparera den skada som åsamkats är kanske mer konstruktivt än att försöka uppnå rättvisa genom bestraffning, men i praktiken kan det nog vara svårt för gärningsmannen att se någon skillnad på att behöva utge ekonomisk ersättning för att reparera en åsamkad skada och att utge ett bötesbelopp eller ett till följd av brottet ådömt skadestånd. Den stora skillnaden mellan reparativ och retributiv rättvisa ligger i den reparativa rättvisans fokusering på offrets behov i stället för på gärningens förkastlighet och gärningsmannens skuld. Här ligger också ett av den reparativa rättvisans största problem, i alla fall ur en retributiv synvinkel, nämligen att leva upp till kravet på proportionalitet mellan brott och påföljd. I litteraturen har detta problem bland annat lösts genom en omvänd proportionalitet, där det handlar om att reducera lidande i förhållande till åsamkad skada. Hur man skall mäta offrets lidande och skada och vad man skall göra om offrets upplevda lidande och behov av återupprättelse är större än vad som objektivt sett kan krävas av gärningsmannen att reparera framgår dock inte. Med vaga skyldigheter som att reducera lidande blir det

därför svårt att nå proportionalitet och ekvivalens. Om det är det enskilda offrets behov av reducerat lidande som skall tillgodoses försvinner också möjligheten att leva upp till krav på till exempel förutsebarhet och likabehandling. Trots att humanitetsaspekter och mänskliga rättigheter sägs vara viktiga inslag i den reparativa filosofin, finns det således uppenbara problem att leva upp till vissa grundläggande principer.

Även om det reparativa förhållningssättet skulle klara av att leva upp till proportionalitetskrav och rättssäkerhetskrav kan man fråga sig vad reparativa påföljder för grov ekonomisk brottslighet skulle få för mottagande av allmänheten, som redan nu tycks anse att straffen är alltför lindriga. Den reparativa rättvisans förespråkare hävdar visserligen att reparativa processer och påföljder inte alls är särskilt milda, men bestraffningsideologin kan, som Daly påpekar, också antas sitta djupt rotad hos människor. Då det redan nu finns en diskrepans mellan domstolarnas påföljdsbestämning och det allmänna rättsmedvetandet, är det svårt att föreställa sig en allmän uppslutning kring reparativa påföljder. För att en sådan uppslutning överhuvudtaget skall vara möjlig krävs att en reparativ tillämpning verkligen kan ge brottspreventiva framgångar. Även individualpreventiva verkningar, som ofta anges vara en av de positiva bieffekterna av reparativ rättvisa, kan då ha betydelse för allmänheten. Individualpreventionen har inte tidigare i analysen tagits upp eftersom detta inte skall vara ett självständigt syfte med domstolarnas ådömande av straff. Om utvecklingen går mot en offensiv straffrättspolitik och ökad preventionism, är det dock möjligt att individualprevention åter blir en faktor att ta hänsyn till vid påföljdsbestämningen, och skall man tro den reparativa rättvisans förespråkare har den reparativa processen stora möjligheter att uppnå ett sådant syfte genom den insikt i brottets konsekvenser som gärningsmannen får.

Ytterligare ett problem med den reparativa rättvisan som här ännu inte har berörts är hur man rent praktiskt skall gå till väga. Om påföljden i Skandiafallet II, vilket ju är det fall där det blev fällande dom även i hovrätten, skulle avgöras i ett slags reparativ process uppstår till exempel frågan hur samtliga berörda och inblandade personer skulle kunna ges möjlighet att komma till tals. Är det godtagbart ur ett reparativt perspektiv att utse representanter för de drabbade aktieägarna och för andra som har påverkats av brottet som till exempel andra stora företag eller näringslivet i stort? Den reparativa ideologin ger inga tydliga svar på sådana frågor, men för att det alls skall gå att genomföra en reparativ process i ett fall som Skandiafallet är man tvungen att på något sätt begränsa antalet deltagande personer ungefär på så sätt som här föreslagits. Sammanfattningsvis kan man således hålla med om att det finns möjligheter för ett reparativt förhållningssätt att bidra till ökad brottsprevention genom den reparativa processen, om den lyckas genomföras, och de reparativa påföljder som förespråkas. I ett fall som Skandiafallet II skulle påföljden till exempel kunna knytas till brottet om påföljden hade bestått i en skyldighet att dels utge ekonomisk ersättning, dels kanske utföra något slags brottsförebyggande arbete för att hjälpa till att återställa förtroendet för

Skandia och näringslivet i stort. Det allmänpreventiva syftet skulle dock i så fall antagligen uppnås på bekostnad av minskad proportionalitet och rättssäkerhet.

6.4 Slutsatser och avslutande kommentarer

I denna uppsats har Skandiafallen, särskilt de fällande domarna i tingsrätten och hovrättens fällande dom i Skandiafallet II, använts som exempel på den straffmätning och det påföljdsval som domstolarna ofta gör i fall av grov trolöshet mot huvudman. Till stor del verkar Skandiafallen också vara bra representanter för denna typ av fall. Det fängelsestraff som av hovrätten ådömdes i Skandiafallet II är ungefär lika långt som de genomsnittliga fängelsestraffen för denna typ av brottslighet, det vill säga 18 månader, och mycket talar också för att fängelse är en ofta använd påföljd för grova trolöshetsbrott. Dessa med svenska mått mätt relativt långa fängelsestraff som således ofta blir resultatet i grova trolöshetsfall är som sagt, enligt min mening, svåra att försvara utifrån de syften som straffen är tänkta att leva upp till. Det allmänpreventiva syftet tycks vara nästan omöjligt att uppnå, åtminstone utan en kraftigt ökad upptäcktsrisk, och humanitetsskäl talar för att straffen bör hållas nere. Dessutom ger trolöshetsbrottet längre genomsnittliga fängelsestraff än grov kvinnofridskränkning, ett traditionellt våldsbrott med samma abstrakta straffvärde som det grova trolöshetsbrottet, trots att allmänheten i större utsträckning tycks vilja prioritera och se strängare straff för våldsbrott. Sammantaget anser jag att detta talar för att man bör diskutera straffen för grova trolöshetsbrott och huruvida dessa straff är strängare än nödvändigt, eller åtminstone alltför stränga i förhållande till annan typ av brottslighet. Detta bör inte nödvändigtvis utmynna i en sänkning av de ådömda straffen, som bland andra Jareborg tycks förespråka, och det innebär inte heller att jag förringar allvaret i grova trolöshetsbrott. Däremot anser jag att det är viktigt att uppmärksamma att straffets syften, förutom vedergällningen, inte alltid uppnås endast genom ådömandet av relativt stränga straff och att man inte bara slentrianmässigt kan anta att straffen går att försvara utifrån de ändamål som de tros leva upp till. Vad man sedan vill göra med sådana diskussioner är dock en helt annan fråga. Generella straffsänkningar torde öka diskrepansen mellan rättsväsendets och allmänhetens syn på rättvisa straff, medan mindre stränga straff för grova trolöshetsbrott specifikt inte heller tycks ligga i linje med det allmänna rättsmedvetandet och dessutom skulle skapa oordning ur proportionalitets- och ekvivalenshänsyn. I stället kan man tänka sig en utveckling där återhållsamhet i domstolarnas straffmätning visserligen är önskvärd, men där också andra saker kan göras för att på ett bättre sätt uppnå straffets syften och nå ökad legitimitet.

Vad beträffar den reparativa rättvisan, har denna visserligen inte samma syften som det retributiva straffet och den verkar också sakna möjligheter att uppfylla många av de krav som vi i dag ställer på straffsystemet, framför allt krav på processuella garantier och proportionalitet. Detta innebär dock inte

att det inte finns sådant som den reparativa rättvisan kan antas uppnå, som skulle kunna vara till nytta också i ett retributivt system. Framför allt tänker jag då på möjligheter att uppnå allmänpreventiva effekter genom synliggörandet av de grova trolöshetsbrottens indirekta brottoffer, de enskilda individer som i egenskap av aktieägare eller konsumenter också drabbas av ett sådant brott. För en VD på ett företag som Skandia, som kanske inte riktigt sett att hans handlingar har konsekvenser för någon, än mindre för enskilda individer, kan detta kanske vara någonting som gör en i övrigt "rationell" brottslig handling mindre rationell. Dessutom kan belysandet av enskilda brottsoffer vara ett sätt att minska diskrepansen mellan allmänhetens och rättskipningens syn på sådana ekobrott som det grova trolöshetsbrottet är ett exempel på. I praktiken kanske möjligheterna till större reparativa inslag i det svenska straffsystemet är något begränsade, men den reparativa rättvisan kan åtminstone bidra med nya synsätt i de teoretiska straffrättsliga diskussionerna.

Bilaga A

Anmälningssstatistik

	Anmälda trolöshetsbrott	Procentuell förändring från föregående år	Anmälda brott totalt
Prel. 2007	303	- 2 %	1 290 405
2006	342	+ 8 %	1 224 958
2005	317	+ 13 %	1 241 843
2004	280	+ 6 %	1 248 743

Uppklaringsstatistik

	Uppklarade trolöshetsbrott			Uppklaringsprocent samtliga brott	Uppklaringsprocent samtliga förmögenhetsbrott
	Antal	Uppklaringsprocent	Uppklarade brott till åtal		
2006	243	71 % (15 % personuppklaring, 56 % teknisk uppklaring)	44	34 % (18 % personuppklaring, 16 % teknisk uppklaring)	17 % (8 % personuppklaring, 10 % teknisk uppklaring) ²⁷⁷
2005	189	60 % (14 % personuppklaring, 46 % teknisk uppklaring)	36	32 % (16 % personuppklaring, 15 % teknisk uppklaring)	16 % (7 % personuppklaring, 9 % teknisk uppklaring)
2004	205	73 % (16 % personuppklaring, 57 % teknisk uppklaring)	40	30 % (16 % personuppklaring, 14 % teknisk uppklaring)	16 % (7 % personuppklaring, 8 % teknisk uppklaring)

Statistik över personer misstänkta för brott, efter ålder

	Trolöshetsbrott				Stöld, rån m.m. (BrB 8 kap.)			
	Under 20 år	20-39 år	40-49 år	Över 50 år	Under 20 år	20-39 år	40-49 år	Över 50 år
2006	3	42	26	31	9370	13548	4910	4412
2005	2	30	25	29	9074	14985	5017	4483
2004	0	37	20	31	2913	16117	5158	4480

²⁷⁷ Den totala uppklaringsprocenten är summan mellan personuppklaringsprocenten och den tekniska uppklaringsprocenten. De skillnader som finns i statistiken mellan den totala uppklaringsprocenten och summan av delarna är att hänföra till avrundningsfel i BRÅ:s redovisning.

Lagförings- och påföljdsstatistik, personer lagförda för trolöshet mot huvudman som huvudbrott

	Lagförda personer totalt ²⁷⁸	Dömda personer ²⁷⁹	Personer dömda till fängelse	Personer dömda till villkorlig dom	Personer dömda till skyddstillsyn	Personer dömda till böter	Övrigt ²⁸⁰
2006	33	22	9	9	1	3	11
2005	24	15	3	10	2	0	9
2004	30	24	8	14	0	2	6

Påföljdsstatistik, fördelningen av påföljder, 2006

	Trolöshet mot huvudman	Grov kvinnofridskränkning	Grov stöld
Fängelse	41 %	77 %	49 %
Villkorlig dom	41 %	2 %	12 %
Skyddstillsyn	4 %	18 %	22 %
Böter	14 %	-	2 %
Vård SoL	-	-	14 %
Övrigt	-	3 %	1 %

Påföljdsstatistik, fördelningen av påföljder, 2005

	Trolöshet mot huvudman	Grov kvinnofridskränkning	Grov stöld
Fängelse	20 %	86 %	47 %
Villkorlig dom	67 %	1 %	11 %
Skyddstillsyn	13 %	11 %	22 %
Böter	-	-	2 %
Vård SoL	-	-	14 %
Övrigt	-	2 %	4 %

²⁷⁸ Lagakraftvunna eller överklagade tingsrättsbeslut.

²⁷⁹ Lagakraftvunna eller överklagade tingsrättsdomar.

²⁸⁰ Strafföreläggande och åtalsunderlåtelse.

**Påföljdsstatistik, fängelsestraffens genomsnittliga längd i månader
(2004-2006)**

	Grovt trolöshetsbrott, BrB 10:5 2 st. ²⁸¹	Grovt skattebrott, 4 § skattebrottslagen	Grovt bokföringsbrott, BrB 11:5 2 st. ²⁸²	Grov stöld, BrB 8:4	Grov kvinnofridskränkning, BrB 4:4 a
2006	17	19	17	11	11
2005	19	20	-	11	10
2004	24	17	-	11	11

**Påföljdsstatistik, fängelsestraffets genomsnittliga längd i månader,
utvecklingen 1996-2003**

	Grovt trolöshetsbrott	Grovt skattebrott	Grov stöld
2003	18	15	11
2002	16	18	11
2001	24	18	11
2000	24	18	10
1999	14	19	10
1998	18	18	10
1997	9	15	10
1996	11	18	9

²⁸¹ Med tanke på de långa strafftiderna får förutsättas att det främst är grova trolöshetsbrott som leder till fängelse.

²⁸² Tidigare statistik saknas eftersom grovt bokföringsbrott fick en egen rubricering först genom SFS 2005:242 och i samband med detta höjdes maximistraffet från fyra till sex års fängelse.

Bilaga B

Skandiafallet I

	Tingsrätten	Hovrätten
Åtalspunkter	<p>(1) L-E.P. har missbrukat sin förtroendeställning genom att utan styrelsens godkännande ha ändrat reglerna för bonusprogrammet Wealthbuilder och låtit utfallet för detta fastställas till 185 Mkr utöver den beloppsbegränsning om 300 Mkr som fanns för perioden 1998-1999, vilket skadat Skandia med samma belopp.</p> <p>(2) L-E.P. har missbrukat sin förtroendeställning genom att utan styrelsens godkännande upprätta tilläggsavtal till sitt pensionsavtal. Pensionskapitalet enligt tilläggsavtalet skulle uppgå till minst 97,1 Mkr, vilket var ca 37 Mkr mer än det tidigare avtalet. Skandia riskerade därmed beaktansvärd risk för slutlig förlust om ca 37 Mkr.</p>	Endast åtalet enligt åtalspunkt (1) uppe till bedömning.
Bedömning skuldfrågan	<p>(1) Då L-E.P. undertecknade ändringarna i Wealthbuilder hade beloppsbegränsningen inte tidigare tagits bort i behörig ordning. L-E.P. insåg att undertecknandet innebar att ett belopp större än begränsningen skulle komma att betalas ut. Ansågs skyldig till grov trolöshet mot huvudman. Dock ansågs endast 156 Mkr för mycket ha betalats ut.</p> <p>(2) TR ansåg inte bevisat att L-E.P. gått med på att avstå från 103 Mkr, som han varit berättigad i Sharetracker, mot att ingå pensionsavtal värt 60,4 Mkr. Skandia riskerade därför inte att skadas av tilläggsavtalet och åtalet ogillades.</p>	<p>(1) Åklagaren har inte förmått bevisa att beloppsbegränsningen fanns kvar då ändringarna i Wealthbuilder undertecknades. Försvarets bevisning talade i stället med betydande styrka för det motsatta. Dessutom fanns inte heller någonting som visade att L-E.P. haft någon avsikt eller vinning med att runda styrelsen i denna fråga. Åtalet ogillades.</p>
Bedömning påföljdsfrågan	<p>(1) Fängelse två år. Ingen grund för strafflindring.</p> <p>(2) -</p>	(1) -

Skandiafallet II

	Tingsrätten	Hovrätten
Åtalet	Ola R. har missbrukat sin förtroendeställning och därigenom skadat Skandia genom att i januari 2002 låta bolaget utbetala 17.592.000 kr avseende ”överkostnader” vid renovering av lägenheter som tilldelats eller varit avsedda för ledande befattningshavare i Skandia-koncernen och närstående till dessa, trots att nämnda kostnader ej bort belasta Skandia. Utbetalningen har möjliggjorts genom en osann faktura, där det oriktigt har angetts att fakturabeloppet avsett ombyggnad av Skandias huvudkontor.	Överensstämmer med åtalet i tingsrätten förutom en justering av ”överkostnader” till ”kostnader”.
Bedömning skuldfrågan	Fakturan ansågs felaktig i flera avseenden och beloppet skulle inte till någon del påföras Skandia. Ola R. måste ha varit medveten om vad fakturan avsåg och att den inte avsåg ombyggnad av huvudkontoret. Att Skandia inledningsvis skulle betala renoveringarna ansågs uteslutet eftersom vidarefakturerings till hyresgästerna aldrig gjordes. Omständigheter som att Ola R själv var innehavare av en av lägenheterna och därmed hade vinningsmotiv tillsammans med annat som framkommit ansågs bevisa att Ola R. inte attesterat fakturan av misstag. Han ansågs därför skyldig till grov trolöshet mot huvudman.	Vad som framkommit visade på att förfarandet vid fakturans tillkomst avvikit från normala rutiner. Ola R. måste ha varit väl medveten om hur fakturatexten skulle tolkas och att den var missvisande. Att han själv skulle ha misstagit sig vid attesteringen och trott att fakturan verkligen avsåg ombyggnad av huvudkontoret ansågs uteslutet. Ola R. ansågs därför ha handlat uppsåtligt och dömdes för grov trolöshet mot huvudman.
Bedömning påföljdsfrågan	Fängelse två år. Ingen grund för straffflindring.	Ola R:s aktiva roll och den felaktiga fakturan medförde ett högt straffvärde. Som billighetsskäl beaktades att han inte kunnat erhålla något arbete sedan domen i tingsrätten. Påföljden bestämdes till fängelse ett år och sex månader.

Bilaga C

Skillnader mellan retributiv och rehabiliterande rättvisa²⁸³

Retributiv rättvisa	Rehabiliterande rättvisa
Fokuserar på brottet.	Fokuserar på brottslingen.
Skall uttrycka klander för tidigare beteende.	Skall ändra framtida beteende.
Mål: Bestraffning för begånget brott (vedergällning).	Mål: Behandling/återanpassning av brottslingen.

Skillnader mellan traditionella typer av rättvisa (retributiv och rehabiliterande rättvisa) och reparativ rättvisa²⁸⁴

Traditionella typer av rättvisa	Reparativ rättvisa
Brottsoffret har en perifer roll i processen.	Brottsoffer är centrala i processen.
Det centrala är att straffa eller behandla en brottsling.	Det centrala är att återställa den skadade relationen mellan brottslingen och brottsoffret samt kanske också relationerna mellan brottslingen och samhället i ett större perspektiv.
Samhället representeras av staten.	Samhällsmedlemmar och organisationer får en mer aktiv roll.
Processen kännetecknas av fientliga relationer mellan parterna.	Processen kännetecknas av dialog och förhandling mellan parterna.

²⁸³ Tabellen är hämtad från Daly, s. 35.

²⁸⁴ Tabellen är hämtad från Daly, s. 36.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Prop. 1942:4 Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till lag om ändring i vissa delar av strafflagen m.m.

Prop. 1962:10 Kungl. Maj:ts proposition med förslag till brottbalk

Prop. 1985/86:65 Förslag till ändring i brottsbalken m.m. (vissa frågor om datorrelaterade brott och ocker)

Prop. 1987/88:120 Om ändring i brottsbalken m.m. (straffmätning och påföljdsval m.m.)

Prop. 1997/98:55 Kvinnofrid

Prop. 1997/98:96 Vissa reformer av påföljdssystemet

SOU 1940:20 Straffrättskommitténs betänkande med förslag till lagstiftning om förmögenhetsbrott

SOU 1953:14 Förslag till brottsbalk avgivet av Straffrättskommittén

SOU 1986:13 Påföljd för brott

SOU 2004:47 Näringslivet och förtroendet

Litteratur

Alalehto, Tage, ”Vad lär vi oss av ekobrottets viktologi?” i *Ekonomisk brottslighet och nationalstatens kontrollmakt* (red. Leif Appelgren och Hans Sjögren), Hedemora, Gidlunds förlag, 2001.

Asp, Petter, ”Går det att se en internationell trend? – om preventionismen i den moderna straffrätten”, SvJT 2007 s. 69 ff.

Aspelin, Erland, ”Straffets grunder – historisk bakgrund”, SvJT 1999 s. 108 ff.

Braithwaite, John, *Restorative justice and responsive regulation*, New York, Oxford University Press, 2002.

Braithwaite, John, ”Principles of restorative justice” i *Restorative justice and criminal justice - competing or reconcilable paradigms?* Oxford, Hart publishing, 2003.

Christie, Nils, "Conflicts as property", *The British Journal of Criminology*, vol. 17:1 1977.

Dahlqvist, Anna-Lena, Holmquist, Rolf, *Brotten i näringsverksamhet*. Stockholm, Norstedts juridik, 2004.

Daly, Kathleen, "Revisiting the relationship between retributive and restorative justice" i *Restorative justice - philosophy to practice* (red. Heather Strang och John Braithwaite), Aldershot, Ashgate publishing, 2000.

Emanuelsson Korsell, Lars, "Straff och självreglering – en strategi för reglering och kontroll av ekobrott", SOU 2004:47, bilaga 11.

Holmqvist, Lena, Leijonhufvud, Madeleine, Träskman, Per Ole, Wennberg, Suzanne, *Brottsbalken. En kommentar. Del 1 (1-12 kap.)* 5 uppl. 2007.

Jahre, Hans Petter, "Etterforskning av økonomisk kriminalitet – organisering og gjennomføring" i *Økonomiske forbrytelser og straff: juridiske grunnlagsproblemer* (red. Ståle Eskeland och Einar Høgetveit), Oslo, Ad Notam Gyldendal 1994.

Jareborg, Nils, *Brotten. Andra häftet. Förmögenhetsbrotten*. 2 uppl. Stockholm, Norstedt, 1986.

Jareborg, Nils, "Vilken sorts straffrätt vill vi ha? Om defensiv och offensiv straffrättspolitik" i *Varning för straff – om vådan av den nyttiga straffrätten* (red. Dag Victor). Stockholm, Fritzes förlag, 1995.

Jareborg, Nils, "Böter i stället för fängelse?", SvJT 2003, s. 231 ff.

Leijonhufvud, Madeleine, "Trolöshetsansvaret och bonussystemen", SvJT 2006 s. 425 ff.

Leijonhufvud, Madeleine, *Trolöshet mot huvudman. Straffansvar vid förtroendebrott, särskilt i aktieföretag*. Stockholm, Norstedts juridik, 2007.

Lindgren, Sven-Åke, "Prioriterade och negligerade offer", NTfK 1999 s. 81 ff.

Lindgren, Sven-Åke, *Ekonomisk brottslighet – ett samhällsproblem med förhinder*, Lund, Studentlitteratur, 2000.

Mathiesen, Thomas, *Kan fängelset försvaras?* Göteborg, Bokförlaget Korpen, 1988.

Strahl, Ivar, *Om rekvisiten skada och vinning vid förmögenhetsbrotten*. Stockholm, Norstedt, 1948.

van Ness, Daniel W., "Prisons and restorative justice" i *Handbook of restorative justice* (red. Gerry Johnstone och Daniel W. van Ness), Collumpton, Willan, 2007.

Victor, Dag, "Påföljdsbestämning i ett differentierat påföljdssystem", SvJT 1999 s. 132 ff.

von Hirsch, Andrew, *Proportionalitet och straffbestämning*, Uppsala, Iustus förslag, 2001.

von Hirsch, Andrew, Ashworth, Andrew, Shearing, Clifford, "Specifying aims and limits for restorative justice: A making amends' model?" i *Restorative justice and criminal justice – competing or reconcilable paradigms?* (red. Andrew von Hirsch) Oxford, Hart publishing, 2003.

Walgrave, Lode, "Integrating criminal justice and restorative justice" i *Handbook of restorative justice* (red. Gerry Johnstone och Daniel W. van Ness), Collumpton, Willan, 2007.

Zehr, Howard, *The little book of restorative justice*. Intercourse, PA, Good Books, 2002.

Rapporter

BRÅ Rapport 2002:1 Ekobrott – utvecklingen av några centrala brottstyper.

BRÅ Rapport 2003:1 Förebygga ekobrott. Behov och metoder.

BRÅ Rapport 2004:3 Brottsutvecklingen i Sverige 2001-2003.

BRÅ Rapport 2006:1 Konsten att läsa statistik om brottslighet.

BRÅ Attityder till ekonomisk brottslighet 1988 och 2001, april 2003.

Åklagarväsendet Rapport 1997:6. Trolöshet mot huvudman m.m.
Arbetsmetoder och juridiska frågor som rör brott vid kreditgivning m.m.

Elektroniska källor

BRÅ Statistiktabeller, http://www.bra.se/extra/pod/?module_instance=4
Anmälda brott, efter brottstyp (år 2000-2007).

Personer misstänkta för brott efter brottstyp, ålder vid brottet och kön (år 2006).

Uppklarade brott efter brottstyp, typ av beslut, personuppklaring och uppklaring (2006).

Personer lagförda för brott efter huvudbrott och huvudpåföljd (2003-2006).

Personer dömda till fängelse, efter huvudbrott och fängelsestid (1996-2006).

Dagens Nyheters hemsida,
artikel "Svenska chefer fifflar mest", 2006-05-28
<http://www.dn.se/DNet/road/Classic/article/0/jsp/print.jsp?&a=548166>
(2007-11-08)

Granskningsrapport, Försäkringsaktiebolaget Skandia (Publ), 23 november
2003. <http://www.sr.se/Diverse/AppData/Isidor/files/83/748.pdf>

Sveriges Radio Ekots hemsida,
nyhetsrapportering om "Skandiaskandalen", <http://www.sr.se/cgi-bin/ekot/artikel.asp?Artikel=310884>

Sveriges Radio Ekots hemsida,
artikel "Dom idag mot Lars-Eric Petersson", 2006-05-24.
<http://www.sr.se/cgi-bin/ekot/artikel.asp?Artikel=864025>

Sveriges Radio Ekots lördagsintervju, Christer van der Kwast, 2007-11-24.
<http://www.sr.se/ekot/programsidor/sandningsarkiv.asp?programid=2693>

Åklagarmyndighetens hemsida,
<http://www.aklagare.se/Om-oss/Brottstyper/Riksenheten-mot-korruption/>

Rättsfallsförteckning

NJA 1960 s. 628

NJA 1983 s. 441 (Växjöoljan)

NJA 1984 s. 665

NJA 1997 s. 781

NJA 2003 s. 414

RH 1997:77

Hovrättens för Nedre Norrland dom den 29 april 2003, B 387-01 (i Högsta domstolens beslut den 26 januari 2004, mål B 2153-03)

Stockholms tingsrätts dom den 24 maj 2006, B 8413-03 (Skandiafallet I)

Stockholms tingsrätts dom den 13 oktober 2006, B 27745-05 (Skandiafallet II)

Stockholms tingsrätts dom den 19 december 2006, B 4284-03 (SL-fallet)

Svea hovrätts dom den 17 april 2007, B 2980-06 (Arectafallet)

Svea hovrätts dom den 20 juni 2007, B 8770-06 (Skandiafallet II)

Svea hovrätts dom den 19 december 2007, B 5291-06 (Skandiafallet I)